

STUDIA ROSSICA POSNANIENSIA

Adres redakcji

Instytut Filologii Wschodniosłowiańskich UAM
al. Niepodległości 4
61-874 Poznań, Polska
Tel. +48618293576, faks +48618293575
email: studia.rossica.poznan@gmail.com
strona domowa: [https://pressto.amu.edu.pl/index.php/strp;](https://pressto.amu.edu.pl/index.php/strp;srp.web.amu.edu.pl)
[srp.web.amu.edu.pl](https://pressto.amu.edu.pl/index.php/strp;srp.web.amu.edu.pl)

Zespół redakcyjny

Beata Waligórska-Olejniczak (redaktor naczelna), Bożena Hrynkiewicz-Adamskich,
Boris Lanin, Wawrzyniec Popiel-Machnicki, Irina Schulzki, Roman Szubin, Justin Wilmes,
Konrad Rachut (sekretarz)

Recenzenci

Lista recenzentów, opis procedury recenzowania oraz wskazówki dla autorów dostępne są
na stronach internetowych czasopisma

Rada naukowa

Stefano Aloe (Uniwersytet w Weronie, Włochy)
Marina Balina (Uniwersytet Illinois Wesleyan, Stany Zjednoczone)
Edyta Bojanowska (Uniwersytet Yale, Stany Zjednoczone)
Claudia Criveller (Uniwersytet Padewski, Włochy)
Seth Graham (Kolegium Uniwersyteckie w Londynie, Wielka Brytania)
Vladimir Klimonov (Uniwersytet Humboldtów w Berlinie, Niemcy)
Tetyana Kosmeda (Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Ukraina)
Elisa Kriza (Uniwersytet Ottona i Fryderyka w Bambergu, Niemcy)
Joanna Mianowska (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska)
Natália Muránska (Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze, Słowacja)
Gennadi Obatnin (Uniwersytet Helsiński, Finlandia)
Anna Paszkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
Audinga Peluritytë-Tikuišienė (Uniwersytet Wileński, Litwa)
Fedor Poljakov (Uniwersytet Wiedeński, Austria)
Michał Sarnowski (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
Bazyli Tichoniuk (Uniwersytet Zielonogórski, Polska)
Roman Voitekhovich (Uniwersytet w Tartu, Estonia)
Adrian J. Wanner (Uniwersytet Stanu Pensylwania, Stany Zjednoczone)
Halina Wątróbska (Uniwersytet Gdański, Polska)
Jarosław Wierzbński (Uniwersytet Łódzki, Polska)
Alexander Wöll (Uniwersytet Poczdamski, Niemcy)

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

STUDIA ROSSICA POSNANIENSIA

TOM L, NR 1

Redaktorzy naukowcy tomu

BOŻENA HRYNKIEWICZ-ADAMSKICH

BORIS LANIN

BEATA WALIGÓRSKA-OLEJNICZAK

POZNAŃ 2025

Okładkę projektowała

MARIA DOLNA

*Publikacja sfinansowana przez Instytut Filologii Wschodniosłowiańskich UAM
oraz Wydział Neofilologii UAM*

© Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydawnictwo Naukowe UAM, 2025

Wersja elektroniczna publikacji jest dostępna
na licencji Creative Commons – Uznanie autorstwa –
Użycie niekomercyjne – Na tych samych warunkach
4.0 Międzynarodowe

Wydano na podstawie maszynopisu gwarantowanego

Redakcja techniczna: MARCIN TYMA

Koordinacja prac wydawniczych: OLGA BRONIKOWSKA

Opracowanie graficzne okładki i łamanie komputerowe: MARCIN TYMA

Wersja pierwotna czasopisma: elektroniczna

ISSN (Online) 2720-703X ISSN (Print) 0081-6884 DOI: 10.14746/strp

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersytetu IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
61-701 POZNAŃ, UL. ALEKSANDRA FREDRY 10
www.press.amu.edu.pl

Sekretariat: tel. 61 829 46 46, faks 61 829 46 47, e-mail: wydnauk@amu.edu.pl

Dział sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail: press@amu.edu.pl

Wydanie I. Ark. wyd. 14,00. Ark. druk. 13,125

DRUK I OPRAWA: VOLUMINA.PL SP. Z O.O., SZCZECIN, UL. KS. WITOLDA 7–9

SPIS TREŚCI

Введение	9
--------------------	---

LITERATUROZNAWSTWO

Sergey Troitskiy, <i>Городское пространство как поле мемориальных боев</i>	15
Olena Poddenezhna, <i>Особенности постколониального метадискурса в эссеистике Евгения Маланюка</i>	41
Antoni Bortnowski, <i>Образ послевоенной действительности в повести Виктора Некрасова „В родном городе”</i>	51
Paulina Charko-Klekot, <i>„Женичины в темноте”. Świadcstwa wojny w twórczości Iriny Sieriebiakowej</i>	63
Wawrzyniec Popiel-Machnicki, <i> Czy „pośród szczęku broni milczą muzy”? Poezja rosyjska po 24 lutego 2022 r. (wybrane przykłady internetowego projektu „No war – поэты против войны”)</i>	77
Aleksandra Zywert, <i>Mechanizmy i strategie konstruowania języka w dystopii Władimira Sorokina „Dzień oprysznika”</i>	93
Lara Righi, <i>Свобода и идеологизация. Русская публицистика 2022-го года после вторжения России в Украину</i>	107

JĘZYKOZNAWSTWO

Alicja Pstyga, <i>Wojna i pokój? Publicystyka rosyjskojęzyczna w przekładzie na język polski po lutym 2022 roku</i>	119
Żanna Śladkiewicz, <i>„Россия поднимается с колен” четверть века спустя: медиалингвистический анализ политической мифологемы</i>	133
Elena Koriakowsewa, <i>О социально-стилевой девиации президентского дискурса</i>	155
Magdalena Ambra Wójcik, <i>Problem językowy w Ukrainie na tle wojny: stosunek do języka rosyjskiego</i>	167
Martyna Król-Kumor, <i>Pseudoargumentacja i jej wpływ na aksjologię tekstu (analiza wybranych mikrotekstów polsko- i rosyjskojęzycznego dyskursu publicznego)</i>	181
Małgorzata Dziedzic, <i>Czynniki stresogenne wśród studentów filologii rosyjskiej w kontekście aktualnej sytuacji geopolitycznej</i>	197

CONTENTS

Introduction	9
------------------------	---

LITERARY STUDIES

Sergey Troitskiy, <i>Urban space as a memorial battlefield</i>	15
Olena Poddenezhna, <i>Characteristics of postcolonial metadiscourse in the essays of Yevhen Malaniuk</i>	41
Antoni Bortnowski, <i>The image of post-war reality in Viktor Nekrasov's story "In the home town"</i>	51
Paulina Charko-Klekot, <i>"Women in the dark". Testimonies of war in the works of Irina Serebryakova</i>	63
Wawrzyniec Popiel-Machnicki, <i>Do "the muses remain silent amidst the clatter of arms"? Russian poetry after February 24, 2022 (selected examples of the online project „No war – поэты против войны")</i>	77
Aleksandra Zywert, <i>Mechanisms and strategies of language construction in the dystopia "Day of the oprichnik" by Vladimir Sorokin</i>	93
Lara Righi, <i>Freedom and ideologization. Russian journalism in 2022 after the Russian invasion of Ukraine</i>	107

LINGUISTIC STUDIES

Alicja Pstyga, <i>War and peace? Russian-language journalism translated into Polish after February 2022</i>	119
Żanna Śladkiewicz, <i>"Russia is rising from her knees" a quarter of a century later: A media-linguistic analysis of the political mythologeme</i>	133
Elena Koriakowcewa, <i>On the social and stylistic deviation of presidential discourse</i>	155
Magdalena Ambra Wójcik, <i>The language issue in Ukraine against the backdrop of war: Attitudes towards the Russian language</i>	167
Martyna Król-Kumor, <i>Pseudo-argumentation and its impact on the axiology of the text (analysis of selected microtexts of Polish- and Russian-language public discourse)</i>	181
Małgorzata Dziedzic, <i>Stress factors among students of Russian philology in the context of the current geopolitical situation</i>	197

ВВЕДЕНИЕ

Конференция под названием „Война – это мир?” ставила перед собой в числе прочих целей разобраться в современном восприятии такого, казалось бы, привычного состояния человечества, как военные действия. Человечество воюет всю эпоху – чего же тут странного в XXI веке? Но вот уже на протяжении около восьмидесяти лет европейцы демонстрировали удивительное для соседей умение уживаться друг с другом, строить совместные планы, уважать различия и находить общие цели. Тем ужаснее стала для европейцев – как и для всего остального мира – разразившаяся в 2022 году война между Россией и Украиной. Она сопровождалась массивным риторическим камуфляжем. Оказывается, агрессор вовсе не начинал войны, а „только заканчивал”, да и сама война оказалась вовсе не войной, а „специальной военной операцией”, во время которой взрывы становились „хлопками”, мародерство – мистической „денацификацией”, а уничтожение процветающих городов – „освобождением”. Так что же, принципы Ангсоца, сформулированные Джорджем Оруэллом, нашли новую почву для процветания? Вывернутые наизнанку, они пришлось ко двору агрессивной пропаганде, с наслаждением придумывающей все новые и новые фразы-перевертыши. Игнорирование правды, замалчивание фактов, бесстыдное отрицание очевидных событий превращает медиaprостранство в кривое зеркало реальности. Особой зоной фальсификаций и отвратительных передергиваний становятся войны памяти или, как их еще называют, „мемориальные бои”.

Автор статьи *Городское пространство как поле мемориальных боев* Сергей Троицкий пишет о том, что историческая память является одним из инструментов влияния, иногда даже более эффективным, чем интерпретация современности. Политика памяти направлена на конструирование прошлого, которое фактически отчуждается от носителей этого прошлого с целью влияния (отчуждения) настоящего. Настоящее переконструируется с помощью политики памяти. Неудивительно, что именно на мемориальном фронте и идут самые ожесточенные бои за настоящее. Противостояние между разными коллективными акторами – носителями разных мемориальных конструкторов часто переходит в „горячую” фазу, в прямое столкновение.

Поэтому вынесенное в название словосочетание „мемориальные бои” носит не столько характер литературной метафоры, сколько характер описания. Автор подчеркивает, что мемориальная война имеет свои особенности протекания при интерпретации прямой агрессии: „Мемориальная война трансформируется в войну против страха, против сконструированного образа врага, в то время как действительная опасность, которую представляет агрессор, заслоняется сконструированными характеристиками этого образа. Этот образ становится подходящим для того, чтобы выстроить историческое алиби коллективного субъекта, добавив в коллективный образ необходимые характеристики, значительно его модернизировав”.

Статья Олены Подденежны *Особенности постколониального метадискурса в эссеистике Евгения Маланюка* посвящена публицистике и эссеистике Евгения Маланюка, выдающегося представителя украинского эмигрантского канона, неформального лидера Пражской поэтической школы (Чехия, 1920-е гг.), одного из основателей литературно-художественной группы Танк (Польша, 1930-е гг.), участника литературного объединения МУР (Германия, 1945–1949 гг.). Его творчество часто было связано с проблемами украинской государственности и культурной идентичности в условиях колониализма. Радикальность его взглядов, умноженная эмигрантским статусом, задержала его признание академической средой. По мнению автора статьи, „Евгений Маланюк подходит к литературе как к платформе, через которую проявляются личностные культурологические замыслы, этнологические паттерны и социополитические установки. Его осмысление украинской темы через призму постколониальной теории утверждает значимость подхода, который объединяет постколониализм и посткоммунизм в их стремлении демистифицировать доминирующие нарративы прошлого и исследовать природу индивидуальной и коллективной памяти, а также механизмы сопротивления авторитаризму [...]; в творчестве Маланюка национальный миф становится не просто отражением западноевропейской модерности, но и основой для постколониального анализа, предлагающего новое понимание классической русской литературы и ее роли в формировании украинского культурного сознания”.

В статье *Образ послевоенной действительности в повести Виктора Некрасова „В родном городе”* Антони Бортновски показал известный в мировой литературе мотив потерянного в послевоенной жизни отвоевавшего человека. Вообще творчество Некрасова всю творческую жизнь было в тени его дебютного романа *В окопах Сталинграда*, и сам факт расширения нашего знания о писателе важен. Автор пишет, что „картина послевоенной действительности в повести *В родном городе* формируется прежде всего с помощью ключевых мотивов и используется для реализации главной

цели произведения изобразить трагизм и растерянность выгоревших людей, которые не могут найти свое место в реалиях мирного времени. Некрасов показал, насколько сильно война влияет на человеческое мировосприятие, отрывая простых людей от привычной, родной среды, в которой до войны они вели спокойную, размеренную жизнь. Родной город становится чужим, физическое возвращение на малую родину не означает возвращения ментального, а конец войны не несет за собой автоматически наступления светлого будущего”.

Статья Паулины Харко-Клекот „*Женщины в темноте*”. *Świadectwa wojny w twórczości Iriny Sieriebriakowej* является исследованием антивоенного дискурса в творчестве Ирины Серебряковой, украинского драматурга, сценариста и переводчика. После нападения России на Украину в феврале 2022 года автор сосредоточила свою работу на изображении изменений, которые война вызывает в жизни простых людей. Драмы Серебряковой фиксируют вынужденную реорганизацию различных планов повседневного существования: профессионального, жизненного или эмоционального.

Вавжинец Попель-Махницки в статье *Czy „pośród szczęku broni milczą muzy”? Poezja rosyjska po 24 lutego 2022 roku (wybrane przykłady internetowego projektu „No war – poëty против войны”)* представляет попытку проанализировать избранные произведения русской поэзии, созданные с начала так называемой „специальной военной операции” России и опубликованные в Интернете в рамках международного проекта „Нет войне – поэты против войны”, инициированного и реализуемого издательством КРиК в Нью-Йорке. Автор демонстрирует, как русские поэты реагировали на новейшую историю, подчеркивая, что в своих стихах они четко идентифицируют Российскую Федерацию в качестве главного виновника этого конфликта.

Статья Александры Зыверт *Mechanizmy i strategie konstruowania języka w dystopii Władimira Sorokina „Dzień oprycznika”* касается современной концепции антиутопии как литературного жанра. Автор замечает, что роман отражает прежде всего страхи современного мира и моментально реагирует на все его социальные и политические проблемы. Оказывается, что Сорокин предсказал направление развития сегодняшней России еще 15 лет назад. Исследование антиутопии осуществляется через язык созданной реальности. Сорокин использует стратегию моделирования языка будущего, в результате чего текст трансформируется в пародийно-шизофренически-сатирическую метафору современной России – государства, навечно „замороженного” в прошлом, без каких-либо перспектив на „исцеление”.

Целью статьи Лары Риги *Свобода и идеологизация. Русская публицистика 2022 года после вторжения России в Украину* является иллюстрация основных идеологических взглядов российских авторов, высказанных в 2022 году

относительно российского вторжения в Украину. Исследовательница доказывает, что в основе агрессии лежат растущие волны патриотизма и империализма в Российской Федерации. Под влиянием реставрационной ностальгии правительство воспринимает себя как наследника былого величия Советского Союза, которое следовало бы вновь восстановить. Из-за все более тесных политических отношений между Украиной и Европой, начиная с 2010-х годов, российское правительство воспринимает первую как предателя общего советского прошлого. Таким образом, вновь вводится советская дихотомия между „мы” и „они” для определения противостояния России и Украины.

Как упоминалось ранее, наступившая цифровая эпоха изменила сущность и содержание войн, в том числе российско-украинского конфликта. Так, наряду с реальными военными действиями на полях российско-украинских сражений в медиапространстве проходит информационная война, суть которой заключается в противоборстве сторон за сознание масс посредством распространения специально подготовленной информации и противодействия аналогичному внешнему воздействию на себя.

В этой связи Елена Коряковцева в статье *О социально-стилевой девиации президентского дискурса* стремится выявить коммуникативные интенции Владимира Путина, анализируя ряд его высказываний в лингвопрагматическом аспекте. Из ее наблюдений следует, что, реализуя информационно-интерпретационную и аргументативную речевые стратегии, президент Российской Федерации позиционирует себя как русофона-патриота, оперируя эмоционально-экспрессивными фразеологизмами и пословицами, просторечно-разговорной и грубо-просторечной лексикой.

Мартына Круль-Кумор в статье *Pseudoargumentacja i jej wpływ na aksjologię tekstu (analiza wybranych mikrotekstów polsko- i rosyjskojęzycznego dyskursu publicznego)* обращает внимание на лжеаргументацию как инструмент, поддерживающий оценочные суждения, нередко доминирующий в актуальном публичном дискурсе рассматриваемого вооруженного конфликта над нейтральным нарративом. Среди фиктивных аргументов, выявленных в проанализированных Круль-Кумор публицистических текстах, количественно преобладают ссылки на так называемых экспертов и аналитиков. В изученном ею материале чаще всего цитируются мнения якобы американских политологов и представителей американской разведки как самых авторитетных лиц. Другие псевдодоводы имеют целью создать иллюзию надлежащего обоснования суждений, отсылая, с одной стороны, к традиционным или социально устоявшимся современным мифам, коллективным представлениям и т. п., с другой – к эмоциям, религиозным убеждениям и интуиции.

Алиция Пстыга в статье *Wojna i pokój? Publicystyka rosyjskojęzyczna w przekładzie na język polski po lutym 2022 roku* уделяет внимание вопросу пе-

ревода русскоязычных журналистских текстов на польский язык в условиях продолжающейся войны в Украине. Тексты для анализа были почерпнуты ею из выходящего раз в две недели до сентября 2023 года журнала „Форум”, в котором публиковались переводы примечательных материалов из мировых СМИ, в том числе из русскоязычной прессы. Как правило, в условиях военного конфликта сообщения СМИ вписываются в рамки определенной информационной политики. Автор отмечает, что сложная геополитическая обстановка существенным образом повлияла на выбор медиатекстов предлагаемых польской аудитории. Наибольшее количество переводимых статей было посвящено различным контекстам, связанным с продолжающейся войной, а также прогнозам для России. В военный период активизировались некоторые новые коммуникационные стратегии. Среди изданных в журнале „Форум” выдержек за 2022–2023 годы важное место занимали переводы высказываний известных представителей культуры (Виктора Ерофеева, Дмитрия Глуховского, Игоря Поночевного и др.), противников войны в Украине, представляющих дилеммы российского общества и проблему ответственности – как общества, так и власти.

Как уже было сказано выше, в информационной войне существенную роль играют политические мифологемы, разработанные в рамках суггестивных политических технологий. Жанна Сладкевич в статье *„Россия поднимается с колен” четверть века спустя: медиалингвистический анализ политической мифологемы* сосредоточивается, однако, на обратном процессе демифологизации общественного сознания посредством интернет-мемов, являющихся продуктами коллективного сетевого творчества и результатом культуры сопротивления политическим мифам. Исследовательница доказывает, что мемы следует трактовать как „медийное измерение мифологемы в силу общности их природы и функций: это образная идея, выраженная вербально и иконически, способная воздействовать на массовое сознание в заданном направлении, она не предполагает критического восприятия, а улавливается как растиражированный стереотип невольно, за счет частотности использования и широкого распространения”. Автор подвергает анализу интернет-мемы, обнаруженные в поисковой системе „Яндекса” на запрос „мем Россия поднимается с колен” в количестве 110 единиц.

Проблематика так называемого языкового вопроса и языковой политики после агрессии Российской Федерации против Украины затрагивается Магдаленой Амброй Вуйчик в статье *Problem językowy w Ukrainie na tle wojny: stosunek do języka rosyjskiego*. В настоящее время русский язык многими представителями украинского общества воспринимается как язык врага. В условиях вооруженного конфликта наблюдается тенденция к переходу на украинский язык, который сейчас является фактором объединения украин-

ской нации. Исследование Вуйчик показало, что в данный момент русский язык в значительной степени искореняется из украинского публичного пространства, в частности из образовательных учреждений. Более того, в связи с ростом национального самосознания украинцев, от русского языка постепенно отказываются в повседневной жизни, в частной сфере. Аналогичный процесс наблюдается и в отношении русской культуры.

Российско-украинский вооруженный конфликт вызывает также международный резонанс в данной области. Цель статьи Малгожаты Дзедзиц *Czynniki stresogenne wśród studentów filologii rosyjskiej w kontekście aktualnej sytuacji geopolitycznej* заключается в выявлении видов стрессоров и их влияния на овладение русским языком как иностранным польскими студентами по специальности „Русская филология” в сложившихся геополитических условиях. Автор пытается определить внутренние и внешние факторы, вызывающие учебный стресс, а также проанализировать воздействие текущей обстановки и социальных детерминант на уровень стресса, испытываемого студентами русской филологии. Установление причин стресса и корреляции между его уровнем и академической успеваемостью учащихся позволило выявить сферы, требующие поддержки, и указать на возможные действия по улучшению ситуации.

Показывая с различных точек зрения заявленную в названии конференции проблему, ученые вносят свой вклад в формирование современной гуманитарной научной повестки.

Bożena Hrynkiewicz-Adamskich

Boris Lanin

Beata Waligórska-Olejniczak

Bożena Hrynkiewicz-Adamskich, Adam Mickiewicz University, Poznań – Poland, bhrynk@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9589-841X>

Boris Lanin, Adam Mickiewicz University, Poznań – Poland, boris.lanin@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5542-7616>

Beata Waligórska-Olejniczak, Adam Mickiewicz University, Poznań – Poland, beata.waligorska@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-0433-9920>

LITERATUROZNAWSTWO

SERGEY TROITSKIY

Городское пространство как поле мемориальных боев¹

Urban space as a memorial battlefield

Abstract. In the proposed article, the author focuses on one of the complexes that make up the content of confrontations, namely the memorial complex, realised through the politics of memory on the part of the state, sometimes on the part of individual institutions of civil society. Historical memory is one of the instruments of influence, sometimes even more effective than solutions aimed at modernity. Memory politics is linked to constructing the past, which is actually alienated from the bearers of this past in order to influence (alienate) the present. The present is re-constructed through the politics of memory. Not surprisingly, it is on the memorial front that the fiercest battles for the present are fought. The confrontation between different collective actors, bearers of different memorial constructs, often turns into a “hot” phase, into a direct clash. Therefore, the phrase “memorial battles” in the title is not so much a literary metaphor as a description. The urban environment, due to its multiculturalism, is a space of confrontation between memorials, which is reflected in the urban landscape. This article considers two main tendencies, seemingly opposite, but in fact being different ways of realising one process – the construction of the history of the past. The text shows that these two tendencies are the construction of memory and cultural displacement.

Keywords: memorial wars, urban space, places of memory, construct

Sergey Troitskiy, Estonian Literary Museum, Tartu – Estonia, sergei.troitskii@folklore.ee, <https://orcid.org/0000-0002-2663-3629>

Самое сложное в исследованиях, которые касаются войны и проводят-ся во время войны, – это сохранять бесстрастность. В статье постараюсь это сделать, хотя материал, с которым я работаю, слишком „горячий”, вызы-ывает живые эмоции. Не скрывая своей политической позиции, я постара-юсь проанализировать современные мемориальные практики максимально нейтрально, используя транснациональный подход к „мемориальным вой-

¹ This research was supported by the project of the Estonian Literary Museum EKM 8-2/20/3.

нам” (Stone, Assman) или „войнам памяти” (Pääbo), обращаясь к кейсам, которые раньше не попадали в поле зрения исследователей, либо исследователи не пытались сравнить их между собой. В статье будут представлены несколько восточноевропейских конфликтных кейсов, каждый пример будет сопровождаться ссылкой на интернет-ресурс, где можно более подробно о нем прочитать. Поскольку практики в рамках политики памяти мало чем отличаются по структуре (отличаются только интерпретацией и содержательным наполнением), я не разбираю их, исходя из принадлежности к культурам, а исследую их по типам практик. Для меня важно показать, как войны памяти, обострившиеся в результате российского полномасштабного вторжения в Украину и усиления угрозы военного вторжения в страны Балтии, работают здесь и сейчас, игнорируя границы, проводя линию фронта не только между территориями, но и между семантическими „слоями” памяти, где „чужие, нелюбимые режимы” (Dmitrieva 20) становятся объектом выдавливания, вытеснения, выкорчевывания, что приводит к противоположному эффекту – объекты памяти из зоны умолчания и зоны культурного отчуждения оказываются в центре внимания, подвергаются сомнению и дискурсивной трансформации (Steiner, Zelizer; Spurina; Šūpulis; Kõresaar). Структура статьи подчиняется задачам исследования и обусловлена спецификой материала, поэтому отдельный параграф будет содержать описание кейсов, которые в тексте аналитического раздела будут маркироваться номерами.

Данная статья не претендует на то, чтобы исчерпывающе представить факторы, но фокус на конфликтные точки позволяет отметить различие ментальных/вернакулярных вещей/событий, а следовательно, и различие „сетей отношений”. Более того, меня интересуют конкретные конфликты, выстроенные как войны памяти (Pääbo; Miller 2020b), или мемориальные войны (Stone, Assman), насколько, конечно, возможно выделить именно мемориальный ракурс среди множества нефизических (ф)акторов. Я рассматриваю исключительно городскую среду как поле воплощения конфликтных точек, хотя, безусловно, виртуальное пространство и мемориальные битвы там оказывают непосредственное влияние на физическое пространство города (Vahštajn). Особое внимание уделяется странам Балтии, где сложилось фактически два сообщества памяти, национальное и русскоязычное, сосуществующие параллельно, время от времени вступающие в открытое противостояние (Šūpulis; Spurina; Eglitis, Ardava; Zelče 2009; Zelče 2010).

Методология

Вышедшая в 2023 году книга Марины Дмитриевой *Аллотопии. Чужое и Другое в пространстве восточноевропейского города* во многом позволила задать исследовательскую рамку для того многочисленного материала, который был собран мной на протяжении 2022–2023 годов. Несмотря на то, что книга писалась до 24 февраля 2022 года и представляет собой, по меткому замечанию автора, „взгляд из той эпохи, которая безвозвратно ушла”, объяснительная модель, предлагаемая Дмитриевой, демонстрирует свою актуальность и дееспособность для мемориальных процессов после начала полномасштабного вторжения в Украину. Семантическая многоуровневость мест памяти (*lieux de mémoire*, Nora) делает их потенциальным источником мемориальных конфликтов между „режимами давнего и недавнего прошлого” (Dmitrieva 9). Отчасти этот подход развивает идеи о конфликтном характере коллективной памяти, высказанные Барби Зелизер в 1995 году (Steiner, Zelizer), и отлично демонстрируется странами Балтии (Spurina; Kõresaar).

Учитывая, что носителями смыслов/памяти оказываются люди, эмоционально связанные с местом памяти, необходимой рамкой моего исследования является аффективная/эмоциональная география. Физические события и их образы, тем не менее, объединяются в субъекте, его эмоциях/аффектах (Anderson, Smith; Thrift; Thien). События/вещи встроены в человеческое тело настолько, что вызывают физические ощущения от изменения вещей (от переинтерпретации, изменения места в пространстве, разрушения). Тогда акторами становятся не только сами вещи (Latour; Law 1992), события (изменения вещей), коллективные представления о вещах/событиях или „абстрактные” представления (Law 2006; Werlen), но и эмоции (Anderson, Smith). Мы имеем дело здесь с ментальными/вернакулярными событиями или вещами, которые, однако, существуют не только в физическом пространстве, окружающем человека, но и в виртуальном пространстве, являющемся продолжением физического/телесного мира (Clark, Chalmers; McLuhan).

В статье представлены конкретные восточноевропейские кейсы работы с памятью, реализуемой через манипуляции с монументами как напрямую, так и опосредованно. Меня не интересуют здесь другие места памяти или коммеморативные практики, как, например, ритуалы в памятные календарные даты (Egltis, Ardava). Избранные кейсы подвергаются в статье дискурсивный и контент-анализу, результатом которых становятся положения для дискуссии, являющиеся своего рода развернутыми выводами.

Материал

Исследование построено на анализе конкретных кейсов, которые, на мой взгляд, представляют тенденции: повторение условий и декларируемых интерпретативных рамок приводит к повторению конкретных мемориальных практик, что позволяет прогнозировать развитие событий по подобным кейсам. В отличие от кейсов, тенденции не привязаны к конкретной локации, а являются трансрегиональными.

Кейсы выбраны случайно, но каждый из них является одним из серии аналогичных. Факт события зафиксирован различными СМИ, ссылка на материал по каждому кейсу приводится. Выбор СМИ обусловлен в том числе и необходимостью использовать разные источники, хотя многие кейсы представлены не только в том источнике, ссылка на который приводится, но и в других тоже. Упоминание конкретного СМИ не означает моего согласия с позицией журналиста, но важно для фиксации факта события. Для удобства чтения ссылки даны на публикации на том же языке, на котором написана статья.

Кейс 1. *Белорусский суд назначает уголовное наказание за надписи в городском (публичном) пространстве*. Минск, Беларусь, август 2022, <https://ru.belsat.eu/81030289/ne-zabyli-ne-prostim-istoriya-devushki-kotoruyu-osudili-za-nadpis-na-asfalte>

Кейс 2. *Эстонский суд назначает наказание за надписи в городском (публичном) пространстве*. Таллинн, Эстония, апрель 2023, <https://rus.postimees.ee/7761589/sud-nakazal-muzhchinu-za-nadpis-putin-vvedi-voyska>

Кейс 3. *Конфликт по поводу желания одного из районов Праги установить памятник солдатам – „власовцам”, освобождавшим Прагу от немецко-фашистской армии. Российское МИД выступило с протестом*. Прага, Чехия, декабрь 2019, <https://newtimes.ru/articles/detail/188102>

Кейс 4. *Дискуссия о перспективах советских памятников в Эстонии, Латвии, Германии*. Берлин, Германия, июнь 2023, <https://rus.postimees.ee/7795077/slomat-ili-ostavit-predstaviteli-estonii-latvii-i-germanii-posporili-osovetskih-pamyatnikah>

Кейс 5. *Замена герба СССР на украинский трезубец на монументе „Родина-мать” в Киеве*. Киев, Украина, июль 2023, <https://www.bbc.com/russian/articles/cxekn51680xo>

Кейс 6. *Демонтаж памятника Пушкину в Риге*. Рига, Латвия, май 2023, <https://www.bbc.com/russian/features-65758434>

Кейс 7. *Снос в Украине памятников российским деятелям, установка памятников Ленину на украинских территориях, захваченных российской армией. Обзор*. 2022, <https://www.bbc.com/russian/features-61911717>

Кейс 8. *Решение правительства Эстонии о демонтаже советских памятников*. Таллинн, Эстония, август 2022, <https://novayagazeta.ee/articles/2022/08/04/v-estonii-demontiruiut-vse-sovetskie-pamiatniki?ysclid=lkqpe5m5gi456365150>

Кейс 9. *Демонтаж памятника советским солдатам Второй мировой войны*. Тюри, Эстония, апрель 2023, <https://rus.postimees.ee/7750942/foto-i-video-v-estonii-snesli-eshche-odnogo-bronzovogo-soldata>

Кейс 10. *Президент Эстонии Алар Карис отказался подписывать поправки к законам, предполагающим снос советских памятников*. Таллинн, Эстония, март 2023, <https://spektr.press/news/2023/03/07/prezident-estonii-otkazalsya-podpisivat-popravki-k-zakonam-o-snose-sovetskih-pamyatnikov/>

Кейс 11. *Снос четырех монументов советским воинам в Польше. Глубчице, Бычина, Боболице, Сташув*. Глубчице, Бычина, Боболице, Сташув, Польша, октябрь 2022, <https://www.bbc.com/russian/news-63418831>

Кейс 12. *Демонтаж памятника „Танк Т-34” в Нарве*. Нарва, Эстония, август 2022, <https://www.bbc.com/russian/news-62567204>

Кейс 13. *Решение об установке на российской стороне реки Наровы в городе Ивангород монумента „Танк Т-34”, аналогичного снесенному в Нарве*. Ивангород, Россия, август 2022, <https://47news.ru/articles/217815/?ysclid=lkqrus0v8o128586808>

Кейс 14. *Выступление казачьего хора в Ивангороде во время празднования 9 мая (Дня Победы). Сцена была ориентирована так, чтобы выступление могла смотреть и эстонская аудитория из города Нарва*. Ивангород, Россия, май 2023, <https://rus.postimees.ee/7771153/kazachiy-hor-ugrozhal-katri-rayk-iz-ivangoroda-oderzhim-pobedu-k-tebe-ya-priedu>

Кейс 15. *На стене Нарвского замка, выходящей к пограничной реке Нарове и российскому Ивангороду, вывешен плакат с надписью „Путин – военный преступник”*. Нарва, Эстония, май 2023, <https://rus.postimees.ee/7770346/galereya-na-stene-narvskogo-zamka-vyvesili-plakat-s-nadpisyu-putin-voennyu-prestupnik>

Кейс 16. *Инсталляция подбитого в Украине российского танка перед российским посольством в Берлине вызвала разные реакции: от украшения танка плакатами и шариками с антивоенными/антироссийскими/антипутинскими надписями до возложения цветов*. Берлин, Германия, 24–27 февраля 2023, <https://www.dw.com/ru/kak-podbityj-rossijskij-t72-u-posolstva-rf-v-berline-stal-tankom-razdora/a-64835419>

Кейс 17. *Инсталляция подбитого в Украине российского танка в центре Таллинна. Штраф за возложение цветов к танку*. Таллинн, Эстония, 25 февраля – 2 марта 2023, <https://rus.postimees.ee/7722049/policiya-oshtrafovala-cheloveka-otkazavshegosya-zabrat-cvety-s-podbitogo-rossijskogo-tanka>

Кейс 18. *Инсталляция подбитого в Украине российского танка в центре Тарту. Возложение к танку цветов*. Тарту, Эстония, 11–14 марта 2023,

<https://rus.postimees.ee/7731390/zhiteli-tartu-proyavili-interes-k-podbitomu-rossiyskomu-tanku-nekotorye-prinosyat-cvety>

Кейс 19. *Инсталляция подбитого в Украине российского танка в центре Вильянди. Попытка возложить цветы к танку.* Вильянди, Эстония, 17–20 марта 2023, <https://rus.postimees.ee/7732761/zlo-zhivet-ryadom-s-nami-turne-podbitogo-rossiyskogo-tanku-prodolzhitsya-v-vilyandi>; <https://rus.postimees.ee/7735348/prohozhiy-hotel-vozlozhit-cvety-k-podbitomu-rossiyskomu-tanku-v-chetyre-chasanochi>

Кейс 20. *Отказ некоторых муниципалитетов Эстонии демонстрировать подбитый в Украине танк Т-72.* Пярну, Раквере, Йыхви, Нарва, Эстония, март 2023, <https://gazeta.ee/estonia/ne-vo-vremya-vyborov-ne-vse-municipaliteti-gotovy-prinyat-podbityj-rossijskij-tank/>

Кейс 21. *Инсталляция подбитого в Украине российского танка в Риге. Возложение к танку цветов.* Рига, Финляндия, 17 ноября–7 декабря 2023, <https://press.lv/post/u-razbitogo-tanku-naprotiv-rossijskogo-posolstva-poyavilis-tsvety-kakova-reaktsiya>

Кейс 22. *Инсталляция подбитого в Украине российского танка в центре Вильнюса. Возложение к танку цветов.* Вильнюс, Литва, 24 февраля–март 2023, <https://rus.err.ee/1608900437/podbityj-rossijskij-tank-vyzval-raznyemnenija-i-v-vilnjuse>

Кейс 23. *„Тихий” протест жителей России против войны в виде размещения в городской среде российских городов антивоенных надписей, рисунков и маленьких фигурок, несмотря на угрозу уголовного наказания.* Россия, 2022–2023, <https://99percentinvisible.org/episode/orange-alternative/>

Кейс 24. *На месте демонтажа танка-памятника на каменной ограде в Нарве появилась надпись, цитирующая слова убитого в результате взрыва в Санкт-Петербурге российского военкора Владлена Татарского: „Всех победим, всех убьем, всех, кого надо, ограбим. Все будет, как мы любим”. Полиция завела дело. Для объяснения своих мотивов нарвский художник-акционист Вован Каштан дал интервью. Позже он был оштрафован судом Эстонии.* Нарва, Эстония, апрель 2023, [https://rus.err.ee/1608947758/nameste-gde-stojal-narvskij-tank-pojavilas-provokacionnaja-nadpis#](https://rus.err.ee/1608947758/nameste-gde-stojal-narvskij-tank-pojavilas-provokacionnaja-nadpis#;); <https://rus.postimees.ee/7781184/video-skandalnyy-narvskiy-hudozhnik-vovan-kashtan-menya-vdohnovlyayet-tema-yurodstva>

Кейс 25. *На здании Союза писателей Эстонии появился флаг Эстонской ССР, который в Эстонии запрещено демонстрировать в публичных местах. Флаг провисел несколько часов, после чего полиция его демонтировала. Депутат эстонского парламента от консервативной партии EKRE Яак Валге выступил с заявлением, что именно он стоит за этой акцией, которая носит протестный характер.* Таллинн, Эстония, 22–23 июля 2023,

<https://rus.err.ee/1609041806/jaak-valge-vyveshivanie-flaga-jessr-jeto-protest-protiv-reshenija-sojuza-pisatelej>

Кейс 26. В Белграде на мурал, посвященный классика украинской литературы Лесе Украинке, были нанесены надписи о „нацизме” и буквы „Z”, которыми в качестве опознавательных знаков была маркирована техника и форма российских войск в ходе полномасштабного вооруженного вторжения в Украину в 2022 году. Эти буквы стали семантически соотноситься с поддержкой российского вторжения, поэтому украинские дипломаты выступили с протестом. Белград, Сербия, 26 декабря 2022, <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2022/12/27/7153192/>

Кейс 27. В Софии на памятник классика украинской литературы Тарасу Шевченко желтой краской была нанесена надпись „Я русс”. Украинские дипломаты выступили с протестом. София, Болгария, апрель 2023, <https://delo.ua/ru/society/v-bolgarii-oskvernili-pamyatnik-sevcenko-ukraina-trebuets-razobratsya-foto-415017/>

Кейс 28. В Латвии неизвестные сорвали табличку „Слава героям” на русском и латышском языках с памятника погибшим советским воинам на братской могиле. Сесава, Латвия, ноябрь 2022, <https://www.belta.by/world/view/v-latvii-neizvestnye-oskvernili-bratskoe-zahoronenie-sovetskih-soldat-536039-2022/>

Кейс 29. Протесты против сноса советского мемориала освободителям Риги от немецко-фашистских захватчиков. Рига, Латвия, май 2022, <https://www.bbc.com/russian/news-61442343>

Кейс 30. В заброшенном поселке Галяшор на севере Пермского края уничтожили памятник полякам и литовцам – жертвам политических репрессий. Пермский край, Россия, апрель 2023, <https://novayagazeta.ru/articles/2023/04/22/izmenili-pamiati?ysclid=lsgemxycqj687534316>

Кейс 31. Требование закрыть мемориалы польским солдатам, попавшим в плен к советским войскам в первые дни Второй мировой войны и репрессированным в Твери и под Смоленском. Тверь, Россия, март 2022, https://vesti-tver.ru/dailynews/obshchestvenniki-trebuyut-zakryt-memorial-mednoe-v-tverskoy-oblasti/?sphrase_id=24157390

Кейс 32. Демонтаж в Приморске мемориала финским солдатам, погибшим в ходе советско-финской войны 1939–1940. Приморск, Россия, январь 2023, <https://www.svoboda.org/a/pod-peterburgom-ubrali-memorial-finskim-soldatam/32240547.html>

Кейс 33. На место демонтированного мемориала „Танк Т-34” в Нарве в День Победы (9 мая) возлагали цветы. Нарва, Эстония, 9 мая 2023, <https://rus.postimees.ee/7770996/foto-na-byvshee-mesto-narvskogo-tanki-takzhe-prinesli-cvety-vneshniy-vid-odnoy-zhenshchiny-privlek-vnimanie-policii>

Кейс 34. *Решение о строительстве военного объекта в Нарве на месте демонтированного мемориала „Танк Т-34”. В случае отказа местного самоуправления передать эту муниципальную территорию в ведение государства МВД готово в одностороннем порядке поменять статус земли.* Нарва, Эстония, декабрь 2022–март 2023, <https://rus.err.ee/1608810595/ppa-planiruet-postroit-na-meste-narvskogo-tank-pamjatnika-sistemu-monitoringa-dronov><https://rus.err.ee/1608922871/mvd-gotovitsja-k-prinuditelnomu-otchuzhdeniju-uchastka-na-kotorom-stojal-narvskij-tank>

Кейс 35. *Несмотря на запрет мероприятий к 9 мая в Риге, люди приносили цветы к памятнику освободителям Риги от немецко-фашистских захватчиков.* Рига, Латвия, май 2022, <https://www.bbc.com/russian/media-61411362>

Кейс 36. *Демонтаж монумента советским солдатам в Тарту на мызе Раади. На место монумента приносят цветы.* Тарту, Эстония, май 2023, <https://rus.postimees.ee/7770673/na-meste-udalennogo-sovetskogo-voennogo-monumenta-v-tartu-9-maya-poyavilos-neskolko-desyatkov-cvetov>

Кейс 37. *В Краснодаре и Петербурге у памятника Тарасу Шевченко появились стихийные мемориалы в память о погибших в результате российского удара по Днепру 14 января.* Санкт-Петербург, Краснодар, январь 2023, <https://doxa.team/news/2023-01-18-monuments>; <https://www.kommersant.ru/doc/5783151?ysclid=lkqrofh84568110574>

Кейс 38. *В Москве у памятника Лесе Украинке возник стихийный мемориал в память о жертвах российского ракетного удара по жилому дому в Умани.* Москва, Россия, апрель 2023, <https://www.svoboda.org/a/k-pamyatniku-lese-ukrainke-v-moskve-nesut-tsvety-v-pamyatj-o-zhertvah-v-umani/32385043.html>

Кейс 39. *Акция нарвского художника-акциониста Вована Каштана в память о погибших в Мариуполе: перед зданием ДК им. Герасимова было написано ДЕТИ, как перед зданием театра в Мариуполе, под завалами которого погибло много людей во время российской бомбардировки города.* Нарва, Эстония, май 2023, <https://rus.postimees.ee/7770866/eva-punsh-nadpis-det-i-pered-zabroshennym-dk-v-narve-art-akciya-ili-provokaciya>

Кейс 40. *Резонанс вызвало видео 23-летней жительницы Самары, на котором она „щекотала” грудь монумента Родина-мать на Мамаевом кургане, напевая при этом цирковую мелодию. Следственный Комитет РФ завел дело об осквернении захоронения и реабилитации нацизма. Девушка уехала из России на полгода, а после возвращения была арестована и помещена в СИЗО.* Москва, Россия, июль 2023–февраль 2024, <https://www.spr.ru/novosti/2023-07/v-volgograde-blogera-poschupala-rodinu-mat.html>; <https://meduza.io/news/2024/02/09/sud-arestoval-zhitelnitsu-samary-kotoraya-zapisala-video-o-tom-kak-ona-schekochet-rodinu-mat-ee-obvinyayut-v-reabilitatsii-natsizma?ysclid=lsqkddiggy412662908>

Кейс 41. *Обновление экспозиции музея истории Силламяэ (Эстония). История места как города связана с советским периодом (статус города получен в 1957), поэтому в экспозицию встроена советская часть, но без идеологических интерпретаций.* Силламяэ, Эстония, 2022–2023. <https://rus.postimees.ee/7900266/reportazh-iz-sillamyae-komu-nuzhen-trevozhnyy-mif-ob-estonskom-stalinlende><https://rus.err.ee/1608949468/narodu-vazhno-v-sillamjajestrojat-tematicheskij-park-o-sovetskoj-jepohe>

Телесность мемориальных войн

Городское пространство, выступающее как среда обитания для горожан, не только хранит на себе следы, но и само является местом ожесточенных символических сражений, в том числе мемориальных. Можно обнаружить самые разные виды таких войн, соответствующие классификации „горячих” конфликтов. Все они определяются через субъектность сторон, способ и место ведения военных действий, средств воздействия и пр. Однако городские войны, как правило, являются борьбой за власть или символическое доминирование, а „ненависть к конкретным памятникам связана с ненавистью к структуре власти, чьи символы в них воплощены ” (Zelče 2010: 19). Государство секьюритизирует память. „Секьюритизация означает, что правительство выделяет политику, связанную с секьюритизируемыми объектами, как экстраординарную, которая не должна обсуждаться или оспариваться внутренними силами. Любое противоречие считается признаком предательства и, следовательно, представляет угрозу безопасности” (Pääbo 7; Buzan). Поэтому в ходе конфликта стороны привлекают дополнительные средства, изначально внешние по отношению в городской среде, такие как карательные инструменты со стороны государства (кейсы 1, 2, 24) или партизанские вылазки со стороны активистов (Arhipova), если речь идет о семиотической партизанской войне; дипломатические средства выражения протеста (кейс 3) или массовые выступления горожан против действий других стран, если мы говорим о межгосударственных символических войнах; баталии в социальных сетях и юридические ограничения на пользование ресурсами или Интернетом в целом, в случае с мемориальными виртуальными войнами и пр.

Восточная Европа не демонстрирует единства взглядов относительно советских монументов из-за кардинального различия официальных военных нарративов („СССР-освободитель” в России, Беларуси, Сербии, Болгарии; „СССР-оккупант” в Эстонии, Польше, Литве, Латвии), или множество нарративов (в Украине до 24 февраля 2022, Германии и других странах,

см. Primachenko 269) не позволяет проводить единую историческую политику в отношении советских памятников (кейс 4). С другой стороны, на пути к построению единой нации с единой памятью – „изобретенной традицией” (Anderson) – дискурсивный характер памяти и „неоднородность исторических воспоминаний [в] Украине, а также в России и Польше по-прежнему часто рассматривается как проблема” (Amacher, Aunoble 14), я бы добавил в этот список еще и страны Балтии (Spurina; Šūpulis).

Воюющие монументы

Объектом мемориальной войны между государствами является внутренняя аудитория. Историческая политика, направленная на мемориальную маркировку территории, затрагивает не только установку новых памятников и демонтаж стоящих, но и их пересемантизацию (кейс 5). В условиях обостренных войной внутренних мемориальных конфликтов решения по установке новых памятников выглядят исключительно смелыми и провокативными, а „корректировка” семиотической среды кажется чиновникам государственно важным делом.

Однако городское пространство является сложно собранной системой отношений между акторами/элементами, в которой изменение элемента ведет к полной перестройке всей системы. Монумент не только встроен в ландшафт, но и семантически образует отдельную среду и участвует в качестве элемента в общегородской, районной среде, которые в определенных условиях выступают как символическая или даже физическая инфраструктура, встроенная в культурные практики горожан. Так, демонтированный наравский танк входил в число остановок для фото в свадебных маршрутах наравитян (Burdakova, Nõmm). Демонтаж памятника в этом смысле оказывается не только устранением „напоминания о темном прошлом” или „символического агента влияния”, но и вытеснением события в зону культурного отчуждения. Как показывают наши исследования подобных попыток, они не приводят к забвению (Troitskiy 2018; Troitskiy et al. 2014, 2018), а наоборот, облеченные в ностальгическую оболочку или встроенные в языковой ландшафт, сохраняются до очередной реактуализации.

Демонтаж монументов как способ семантической „зачистки”, в течение последних нескольких лет, и особенно после 24 февраля 2022 года, в основном распространяется на памятники, связанные с военными событиями, политическими деятелями, или на те, факт установки которых был связан с официальными органами власти страны – идеологического противника. В этом случае монумент, какой бы он ни был, трактуется как инструмент

мемориальной экспансии „русского мира”. Отдельный тренд – демонтаж памятников деятелям классической русской культуры, которая тоже интерпретируется как инструмент имперской экспансии (Dovhopolova 2022b). Советская мемориальная разметка территорий с помощью монументов Ленину, Пушкину и пр. обернулась в постсоветский период „ленинопадом” (Gaidai, Liubarets), а во время войны „пушкинопадом” и демонтажем других памятников российским императорам и деятелям культуры (кейсы 6, 7).

Эстония, среди других стран Балтии, оказалась гораздо более внимательна в работе с исторической памятью. Демонтаж советских военных памятников производится не как полное уничтожение артефактов, а перенесение их в другую семантическую среду, где актуализируются смыслы, которые были заложены в памятнике, но не являлись доминирующими. Они были включены в сложную систему эмоциональных конструкторов при создании и установке. Эстонское правительство активизировало работу по ревизии мемориалов после начала полномасштабного вторжения в Украину (кейс 8), однако сами монументы не уничтожаются, а перемещаются в музеи или на кладбище из открытых городских пространств (кейс 9). Такое решение не вытесняет память о событиях, не переозначает место/событие, борясь со своим прошлым и формируя весь комплекс отношений и эмоций заново, а активировать эмоции, заложенные в самом памятнике, сходны с индивидуальным актом принятия травматического прошлого. Несмотря на то, что советский период истории Эстонии, как и фашистский, вписаны в нарратив оккупации, такая работа с оккупационными мемориальными артефактами позволит преодолеть их травматичность, сделать память о прошлом плюральной, ограничив тем самым возможность для идеологического манипулирования. Однако стоит отметить, что высказанные здесь варианты будущего являются не более чем предположением. Опыт Эстонии еще сложно анализировать, поскольку прошло слишком мало времени, однако, аккуратность в отношении памяти (кейс 10) позволяет надеяться.

„Танковые сражения”

Одним из устойчивых символов победы во Второй мировой войне стал танк. В этой войне, которая стала, пожалуй, первой войной машин, танки использовались всеми сторонами и обеспечивали тактический и стратегический перевес. Неудивительно, что с 1970-х гг., когда в СССР сложился нарратив Победы (Moskwa), началась мемориальная разметка пространства Восточной Европы с помощью военных монументов. Для стран, которые после (и в результате) войны вошли в состав или попали в зависимость от СССР,

следы такой разметки воспринимаются очень болезненно (кейс 11; Korosov). После падения социалистического строя и демонтажа коммунистического дискурса памятник советскому танку воспринимается как идеологическое оружие СССР-России в мемориальной войне. Поэтому кампании по борьбе с советским наследием касались и танков тоже. Практики демонтажа танков встраиваются, в целом, в политику памяти и практику пересборки пространства. Отличаются, пожалуй, только технологии работы с гражданским обществом: однонаправленный запрет или двустороннее согласование. Мемориальные войны за доминирование в информационном пространстве приводят к противостоянию двух сторон на основе одного и того же объекта. Решение о демонтаже танка-монумента в Нарве (кейс 12) вызвало активность по другую сторону границы – в Ивангороде, где решили установить точно такой же монумент, какой демонтирован в Нарве (кейс 13), тем самым продемонстрировав действительную значимость нарвского памятника именно для российской стороны. Однако аудитории нарвского памятника и ивангородского все-таки разные. И получается, что культурное потребление этого, нового символического продукта, направлено на тех, кто и так через различные масс-медиа потребляет символику Победы с символическим переносом ее на так называемую СВО („специальная военная операция”, эта аббревиатура используется российской властью и прокремлевскими СМИ для обозначения полномасштабного вооруженного вторжения в Украину).

Это не единственный пример символических войн через границу. Кроме „танкового противостояния” обе стороны устраивают символические соревнования „кто кого” (кейсы 14, 15). По всей видимости, знаком победы в этом противостоянии становится переход от художественного/эстетического уровня к юридическому/политическому (дипломатический протест, официальное требование прервать демонстрацию и пр.). Граница между Нарвой и Ивангородом, несмотря на свою очень небольшую протяженность, является фактически лицом каждой из сторон, а по меткому определению Сабин Дюллен, границей-витриной (Dullin 55). Городские пространства обоих городов теперь выстроены так, чтобы витрина каждого из них была хорошо видна другой. Фактически, именно эта витрина служит символическим центром, который и перетягивает на себя внимание из другого центра. Остальное пространство служит локальным целям, а потому имеет второстепенное значение не только для другой стороны, но и для своего руководства.

Изменение городской среды, особенно в рамках политики памяти, оказывается интервенцией не только в пространство города, но и в ментальные карты, ментальный календарь, индивидуальные жизненные и ежедневные траектории. Советские мемориалы, как любое место памяти исторической травмы, становится вместе с тем и объектом „темного туризма” (Kidron

2012, 2013; Grigorov 2019: 152–157; Akbulut, Ekin 2019) со своими ритуальными практиками поминовения, такими как возложение цветов к месту танка-монумента, коллективные действия по памятным и торжественным датам. Любое место памяти – это еще и место гражданской активности, сборки коллективности и т. п. Поэтому ритуальные элементы, выступающие как инфраструктура памяти, важны для граждан, они воспроизводятся в отношении любого монумента в соответствии со сложившимся сценарием ритуала.

Однако попытки идеологической интервенции в городское пространство со стороны и/или при поддержке государства на фоне войны вызвали реакцию со стороны граждан, которая, тем не менее, не может быть однозначно интерпретирована, поскольку каждый, кто проявлял ее, как показывают интервью, имели различные мотивы. Примечательным и показательным является кейс, который я назвал „танковые сражения”.

Информационная война как продолжение „горячего” вооруженного конфликта предполагает использование символов поражения или победы. Годовщина с начала полномасштабного вооруженного вторжения РФ в Украину была семиотически удобным поводом для активизации идеологической войны, поэтому акция Enno Lenze и Wieland Giebel, задуманная как „символ поражения российской армии” через выставление в Берлине перед российским посольством российского танка Т-72, подбитого в ходе реального сражения в Украине, была поддержана муниципалитетом (кейс 16). Однако вместо единения против российской агрессии акция продемонстрировала напряженность социального поля. Концепция акции была плохо продумана: не учтены семантика танка как советского монумента с сопутствующими ритуалами; победный нарратив, разделяемый значительной частью (пост-) советской (до войны в Украине) эмиграции в Берлине; семантика места, отсылающая, наоборот, к нарративам „сила русского оружия” и „советские/российские танки в Берлине в 1945”. Эти семантические элементы позволили пересобрать семиотический комплекс „танк-монумент” с помощью низовой активности – возложения цветов к танку. Действия неизвестных активистов, среди которых было много бывших россиян, получивших немецкое гражданство, – но не только их, – возлагавших цветы к танку, были мгновенно интерпретированы как осуществление коммеморативного ритуала, поэтому пришлось прибегать к дополнительным мерам: запрету возлагать цветы. Подбитые в Украине танки планировалось выставить в разных городах Европы, но после Берлина информационное сопровождение акции значительно уменьшилось. Семиотический комплекс „выставление недействующего танка – возложение цветов”, отработанный как сценарий ритуала на советских монументах, прилепился к танку Т-72 и сопровождал его во многих городах (кейсы 16, 17, 18, 19, 21, 22), где этот артефакт выставлялся

(Берлин, Таллинн, Тарту, Вильянди, Вильнюс, Рига и др.). В Эстонии далеко не все муниципальные образования, которым было предложено экспонировать танк, согласились его принять, мотивируя это, например, нежеланием конфронтации среди горожан или тем, что танк может быть использован для предвыборной агитации перед грядущими выборами (кейс 20).

Партизанские вылазки: коммеморативные практики

Антрополог Александра Архипова, исследуя различные практики анти-военного сопротивления в российских городах после принятия в 2022 году поправок в УК РФ, делающих любую критику российской власти незаконной, описала особые практики „пассивной” активности (кейс 23). Они заключаются в графическом высказывании, нанесенном в публичных местах и подвергающем сомнению официальный нарратив. Это, как правило, юмористические/иронические надписи или изображения, обращающиеся к имеющемуся культурному опыту читателя/зрителя. Без знания первоисточника эти высказывания расшифровать невозможно. Архипова назвала людей, которые таким образом высказывают свою протестную позицию „семиотическими партизанами”² (Arhipova 2023).

Партизанские семиотические вылазки только в совокупности могут быть причислены к войнам памяти. В отличие от международных войн памяти, эти вылазки направлены на демонстрацию альтернативного мнения, сомнительности господствующего нарратива, протестного отношения к происходящим событиям, но объектом критики является государство или общество. Семиотические партизаны действуют анонимно, однако в некоторых случаях добровольно берут на себя ответственность за акцию, раскрывая авторство, благодаря чему она превращается в художественную, а автор – в акциониста, как в случае с нарвским художником-акционистом Вованом Каштаном, оставившим надписи на месте демонтированного советского монумента „Танк Т-34” (кейс 24). Эта акция вызвала возмущение у местных жителей и вопросы у полиции, но интерпретация произошедшего была однозначной – осквернение памятника (памяти) – хотя памятника уже и не было, осталось только место осуществления коммеморативных практик. Акция вызвала бурную полемику, поскольку могла быть прочитана и как про-российская, и как проукраинская, поэтому полиция проявила активность. Автор дал интервью, объяснив, что акция была построена на игре и нас-

² В основе истории обретения независимости странами Балтии в 1989 г. лежит такая же акция „семиотических партизан”, получившая название „Балтийский путь” (Eglitis, Ardava).

лоении смыслов. Другой семиотический партизан в Таллинне оказался депутатом парламента, своим действиям – вывешиванию флага ЭССР, запрещенного для публичной демонстрации – он также приписывал совершенно противоположный смысл тому, который считывали окружающие (кейс 25). В условиях войны между Украиной и Россией войны памяти реализуются как конфликт пророссийских сил против украинских мест коммеморации (кейсы 26, 27) и антироссийских сил против советских памятников (кейс 28), причем не только в виде находящихся на грани закона деструктивных практик, но и в виде борьбы за сохранение монументов (кейс 29).

Вместе с одиночными высказываниями существуют и коллективные „низовые” инициативы. Наиболее показательными являются коммеморативные практики, которые собирают коллективную акцию. „Партизанская семиотическая” активность отдельных людей маркирует пространство, актуализируя память и поминовение (Erppee).

В отличие от коммеморативных коллективных акций, стихийные поминальные мемориалы работают с временной длительностью до момента реакции со стороны властей. Маркировка места как места памяти переозначает его, добавляя не только диахроническую, но и синхроническую перспективу. Жест возложения цветов к артефакту, изначально имевшему другую семантику, меняет и прагматику его культурного потребления, как это наглядно показывает история с Т-72 в Берлине. На месте танка-монумента в Нарве вырос стихийный мемориал, куда люди все равно несли цветы (кейс 33), тем самым не только и не столько воспроизводя советские мемориальные практики, но и указывая на значимость демонтированного монумента. Для того, чтобы прекратить эти практики, эстонское правительство решило разместить там действующий военный объект (кейс 34), хотя есть сомнение, что это прекратит подобные стихийные мемориальные практики, потому что теперь они носят характер конкретного сообщения власти, которое, к сожалению, не прочитано. Решение демонтировать советский монумент в других местах вызвал такую же реакцию с таким же содержанием (кейсы 35, 36).

Содержание подобных сообщений задается не только воспроизведением сценария ритуала, но также и выбором места и времени. Стихийный мемориал создается благодаря индивидуальной активности и собирается из индивидуальных сообщений-перформативов, выражающихся в возложении цветов или вещей к определенному месту. Как правило, эти высказывания несут протестное наполнение и часто имеют характер „семиотической партизанской” вылазки. Основываясь на теории Сантино (Santino), антропологи под руководством Архиповой исследовали стихийный мемориал, возникший после трагедии в Кемерово, и пришли к выводу, что „высказывание создается не только фактом появления в пространстве города, но и фактом выбора

места и объекта в городском пространстве” (Arkhipova et al. 116). Однако важно и время, когда появляется мемориал, привязывая его к событию, по отношению к которому происходит поминовение. Именно событие переозначает место в „место поминовения”. Совмещение места как носителя семантики места события и времени позволяет прочесть сообщение, которое несет в себе стихийный мемориал. Так, различные трагические события во время войны в Украине, ставшие результатом действий российской армии, стали причиной для того, чтобы к памятникам, которые однозначно отсылают к истории Украины (украинской культуры), жители российских городов несли цветы и свечи, тем самым создавая несанкционированный („партизанский”) стихийный мемориал (кейсы 37, 38).

Дискуссия

После Пьера Нора (Nora 1984; Nora et al. 1999), показавшего, как нетелесная культурная память формирует телесные практики и переживания, концепт „места памяти” стал общим в исследованиях культуры. При всей методологической разнице, как Латур и Ло, так и Нора демонстрируют влияние комплекса вещественных и невещественных элементов на „символическую реальность”, а через нее на физическую реальность: комплекс идеологических установок формирует репутацию события, репутацию вещи, предвосхищает ожидания от взаимодействия с ней и подготавливает эмоции (Thrift; Thien). Таким образом, „тело города” оказывается не только литературной метафорой, но и описанием эмоциональной встроенности города в психическое тело человека. Тело города является чем-то вроде рецептора для тела горожанина: механическое изменение городского пространства (например, удаление или установка монумента) приводит к изменениям эмоционального состояния горожанина.

Пространство города, как амальгама, воспроизводит и фиксирует все малейшие изменения в социальной, культурной, экономической, политической сферах. Все акторы (коллективные и индивидуальные) оставляют в городской среде следы своего участия как цифровые (в медийном образе города в качестве виртуальных „документов”), так материальные (в виде артефактов). Различие интересов действующих сил, отражающееся в противостоянии, приводит к изменениям в представлениях и презумпциях, но, вместе с тем, каждый участник противостояния стремится зафиксировать собственную позицию, закрепить собственные установки через материальное их представление, через захват ключевых мест городской среды. В условиях „холодных” противостояний захват ключевых мест городской среды

происходит символически (как создание маркера присутствия), в условиях „горячих” конфликтов – это реальный захват зданий и ключевых мест. Таким образом, анализ городского пространства, среди прочего, позволяет выявить основные конфликты, которые могут быть не видны „невооруженным взглядом”, особенно это касается „холодных” противостояний, когда можно заметить только маркеры, а не четко артикулированные позиции.

Виртуальные вещи/события многократно увеличиваются в количестве, эти дубликаты сосуществуют одновременно и также влияют друг на друга, изменяют друг друга как в физическом пространстве, так и в виртуальном (Keppeler). Легкость трансфера между физическим и виртуальным пространствами затрудняет исследование особенно того, что касается факторов (истоков, причин, мотивов), и в итоге, исследование акторов.

„Места памяти” как ретроспективный способ мышления о коллективной идентичности укоренены не в прошлом, а в современном представлении о прошлом и носят характер идеологии определенной социальной группы и ограничены не физическими, а символическими границами. В России последних 20 лет „битва за историю” (Kalinin) была одной из приоритетных задач идеологической работы по построению „суверенной демократии”³. „Битва за историю” – это символическая война с другими дискурсивными моделями прошлого за сохранение единства социальной группы, построенного на основании единственного исторического нарратива. Взятый в начале 2000-х гг. „курс на установление «согласия сверху» путем ограничения плюрализма в «ядре» публичной сферы и одновременно попыток внедрения своего рода «частичной» идеологии, эклектически сочетающей элементы разных дискурсов” (Malinova 187), распространялся и на построение единого исторического нарратива, основанного на советском историческом нарративе, но с учетом необходимых „корректировок” (Malinova 225). Сама история трактовалась как неизменный набор необходимых фактов. Политика памяти совместилась с исторической политикой (Miller 2020a) и во многом воплотилась в публичной истории, „специалисты” в которой демонстрировали эссенциалистский подход. Официальная версия мировой истории в контексте российского исторического нарратива воспринималась как единственная, остальные назывались чуждыми и подвергались подавлению как инструмент вражеского влияния. Термин „мемориальные войны” (Anikin, Linčenko), или „войны памяти” (Miller 2020b), изначально сложившийся в контексте феминистской теории (Park; Campbell), приобрел в России большую популярность, наполнился идеологическим значением (Davidenko) и преподносился как символические „войны в защиту Истории от посягательств враждебных

³ Термин, придуманный идеологом путинизма Владиславом Сурковым.

сил [Запада]” (напр. Churakov; Bordjugov и др.). При этом по ту сторону линии фронта в „мемориальных войнах” оказываются не только противоположные трактовки и интерпретации, но также плюральные исторические дискурсы, затрагивающие сюжеты и темы, оказавшиеся в зоне умолчания и указывающие на множественность интерпретаций (См.: De Florio et al.; Miller 2020b; Polian).

Фокус на городском пространстве только усиливает конфликтный аспект работы с памятью, поскольку актуализирует конфликтный потенциал полисемантической среды города. Такой подход позволяет избежать монохромности при интерпретации мест памяти и памяти о местах, что характерно для постколониальных исследований, которые „успели уйти в стиль и стать общим местом рассуждений об инаковости в разного рода освободительных дискурсах” (Tostanova) и которые заменили в Восточной Европе любые попытки создания критической посткоммунистической теории (Tichindeanu 2010, 2011, 2012), предлагая анализировать режимы прошлого исходя из отношения поработителей и поработенных, жертв и палачей. Подобное деление делает стерильными семантические уровни памяти, превращая историю в поочередную смену черно-белых полос и фактически лишая субъектов процесса их субъектности, создавая для них презумпцию неучастия/алиби. Такой подход делает состояние жертвы единственным основанием быть актором, игнорируя все остальные характеристики (Korosov), а в обществе выстраивается сегрегация по степени жертвенности (Brüggemann, Kasekamp 426).

На фоне войны в Украине процесс мемориальных сражений, начатый в 1990-е годы по перестройке городских пространств в соответствии с посткоммунистическими реалиями, обострился. Под удар попали, не только маркеры вытесняемого прошлого, но и спорные объекты, указывающие на неоднозначность трактовок прошлого или ставящие под сомнение официальный нарратив. Историческая/мемориальная политика направлена на „изобретение традиции” (Hobsbawm, Ranger) и собирание „воображаемых сообществ” (Anderson). Война с памятниками и с урбанонимами вышла на новый уровень, задействовав репрессивные средства по отношению к активистам, выступающим с критикой трансформации городской среды. На фоне такой активной работы, вместе с перестройкой городских „мест памяти” формируются и новые основания сборки коллективного тела сообщества (Dovhopolova 2022a).

На фоне войны в конфликт между режимами памяти, как дополнительный фактор, вмешивается угроза со стороны агрессора в том виде, каким он представляется. Таким образом, эмоциональная топография памяти дополняется аффективным переживанием беспокойства/страха близкого присут-

ствия врага – носителя враждебного режима памяти. Мемориальная война трансформируется в войну против страха, против сконструированного образа врага, в то время как действительная опасность, которую представляет агрессор, заслоняется сконструированными характеристиками этого образа. Образ врага становится подходящим для того, чтобы выстроить историческое алиби коллективного субъекта, добавив в этот коллективный образ необходимые характеристики, значительно его модернизирующие⁴. Множество историй (уровней памяти), собранные в местах памяти, „способны усиливать доминирующие нарративы, но также могут воплощать сопротивление и активность посредством попыток бросить вызов таким нарративам” (Kappler 131).

Учитывая возможность влияния мест памяти на содержание общественного мнения и конфигурацию общества (Steiner, Zelizer), самый первый вариант стратегии пересборки постсоветского общества, который приходит на ум, это устранение из публичного пространства советских памятников. Однако множество уровней/режимов памяти, сложившееся за период функционирования каждого конкретного места памяти, дискурсивные практики вокруг него (Steiner, Zelizer; Phillips, Reyes; Šūpulis), не позволяют решить вопрос так просто, поскольку уничтожение места памяти в стремлении устранить один уровень памяти приводит к обострению конфликтов с другими уровнями/режимами, – и это показывают мемориальные практики, описанные в данной статье, – поскольку кроме официальных нарративов, с которыми государство или гражданское общество может работать, вокруг мест памяти выстраиваются также и индивидуальные „tales of the unrecognized” (De Certeau 68), которые отражают также и официальные нарративы, но несут эмоциональную нагрузку для конкретного человека. „Выдавливание” смыслов и устранение материальных объектов приводит к вытеснению в зоны культурного отчуждения, к консервации вытесненного культурного опыта до реактуализации (Troitskiy 2018). В результате такого очередного мемориального боя не происходит полного преодоления культурной травмы, а формируется новая, и само мемориальное противостояние продолжается (Dmitrieva). Справедливости ради стоит отметить, что существуют

⁴ В России это происходит, например, с памятью о вине государства в массовых репрессиях 1930–1940-х гг. Разрыв отношений с европейскими странами и конструирование образа врага позволяет переносить на них вину за конкретные карательные акции и искоренять любые маркеры (места памяти, упоминания и т. п.) этих акций (кейсы 30, 31). То же и с маркерами агрессивной внешней политики СССР (кейс 32). С другой стороны, восточноевропейские страны также стараются игнорировать активное участие своих граждан в установлении социалистических режимов или политических/военных преступлений, конструируя образ СССР как единственного источника проблемы (кейсы 11, 4; Korosov).

и другие стратегии работы с культурной памятью о (советском) прошлом. Хороший пример – музей Силламяэ, предлагающий музеефицировать советское прошлое Эстонии, приняв его как сложный комплекс (положительных и отрицательных) характеристик (кейс 41), как часть *своей* истории. Вероятно, в рамках этой же стратегии находится и музеефицирование военных монументов в Эстонии или перемещение эстонских смертных памятников и военных захоронений на кладбища. Как пишет Стефани Кепплер, исследуя мемориальные практики в Сараево, „гибкий характер историй потенциально трансформирует повествования о мире и миростроительстве в дискурсы и истории, связанные с конфликтами, но также открывает потенциал для переформулировки повествований о вражде в дискурсы, связанные с потенциальными возможностями мира” (Kappler 131; Šūpulis).

Вместо заключения. „Длинные руки” истории: карательные инструменты исторической политики

Мемориальная политика требует серьезного отношения к истории. Она является источником для трактовки происходящего и удобным ресурсом политической мобилизации. Поэтому государство/общество претендует на монополию на историческую память, превращая ее в политическую сущность, с соответствующим эссенциалистским подходом к историческим событиям/местам/персонам, „секуритизируя” культурную память (Pääbo 7). События и их интерпретация, включенные в официальный исторический нарратив, защищаются государством/обществом от сомнений и критики, а невключенные вытесняются в зону культурного отчуждения (деактуализируются), поскольку их реактуализация запускает процесс дискуссии, которая аннигилирует сложившийся нарратив, делая исторические события подвижными как интерпретативно, так и политически⁵. Они, выступая как самостоятельные акторы, могут изменить всю семиотическую систему. Вместе с тем семиотическая стабильность позволяет членам сообщества чувствовать себя комфортно (Troitskiy 2021a: 208–214). Различные „партизанские” вылазки делают такую стабильность эфемерной, поэтому государство стремится ее зафиксировать юридически, а общество – этически, делая вытесненные элементы и их маркеры нелегальными или аморальными. Подобные процес-

⁵ Страны Балтии демонстрируют работу этого механизма после обретения независимости, возвращая в поле активного использования досоветские элементы культурной памяти и вытесняя советские (см. Zelče 2009: 45–47; Sherlock 148; Spurina; Kõresaar). Однако даже вытесненная в зону культурного отчуждения, культурная память может влиять на актуальное поле культуры, становиться „призмой” для интерпретации прошлого (Kõresaar 38).

сы характерны для всех политических систем, построенных на символической экономике (Baudrillard). Защита каналов потребления встроена в саму политическую систему. Городские пространства являются такими же элементами символической экономики, а различные интервенции, способные привести к переинтерпретации или реактуализации вытесненных элементов, подпадают под действие карательных практик. Даже смена регистра, выведение на другой уровень референции – эстетическое или юмористическое высказывание (Kozintsev 34) – воспринимается как прямое высказывание в отношении объекта (Troitskiy 2021b), а значит, попадает в поле зрения репрессивной машины государства. Мемориальные конфликты в городском пространстве хорошо это демонстрируют. Вывешивание флага Эстонской ССР в Таллине (кейс 25), надпись на каменной ограде на месте танка-мемориала в Нарве (кейс 24), художественная акция в Нарве, отсылающая к трагедии в Мариуполе (кейс 39) и другие приводят к вмешательству полиции. Задача полиции – сохранить мемориальный статус кво, хотя памятники являются „платформами для создания историй” (Kappler 133). Неважно, намеренное это высказывание или случайное (кейс 40); если его содержание вызывает вопросы со стороны полиции, значит оно попало в проблемное место выстроенного нарратива. Реакция государства в лице полиции или общества в лице отдельных „защитников истории/памяти” указывает на то, что официальный нарратив требует обновления и именно эти „проблемные моменты” (Sergeychik) могут вызвать дальнейшую реакцию его распада. Семантические связи, соединяющие в одном месте памяти разные режимы памяти, рассыпаются, а конфликт между ними актуализируется как война между эмоциональными привязанностями к одному или другому уровню/режиму памяти внутри субъекта, индивидуального или коллективного.

References

- Akbulut, Onur, Yakin Ekin. „Tourism potential of battlefields of Balkan wars (1912–1913): A comparison of Turkey and Bulgaria”. *Transborder commemoration routes and rituals*. Eds. Lina Gergova, Valentin Voskresenski, Yana Gergova. Sofia, Paradigma, 2019, s. 258–275.
- Amacher, Korine, Éric Aunoble. „Introduction”. *Histoire partagée, mémoires divisées Ukraine, Russie, Pologne*. Dir. Korine Amacher, Éric Aunoble, Andrii Portnov. Lausanne, Antipodes, 2021, s. 7–20.
- Anderson, Benedict R. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (Revised and extended. ed.). London, Verso, 1991.
- Anderson, Kay, Susan J. Smith. „Editorial: Emotional geographies”. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26 (1), 2001, s. 7–10.
- Anikin, Daniil, Andrej Linčenko. „Memorial'nye vojny v usloviâh vostočnoevropskogo frontira: v poiskah metodologii issledovaniâ”. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 466, 2021, s. 55–63.

- Arhipova, Aleksandra. „Rossijskaâ propaganda: kak sozdat' vpečatlenie, čto vojny net”. *Global Voices*, 06.02.2023. Web. 28.06.2023. <https://ru.globalvoices.org/2023/02/06/114977/>.
- Arkhipova, Alexandra, Irina Kozlova, Maria Gavrilova. „Screaming not silence: Grief as a protest and manifestation of loyalty”. *Urban Folklore & Anthropology*, II (1–2), 2019, s. 82–121.
- Assmann, Aleida. „Europe's divided memory”. *Memory and theory in Eastern Europe*. Eds. Uilleam Blacker, Alexander Etkind, Julie Fedor. New York, Palgrave Macmillan, 2013, s. 25–41.
- Baudrillard, Jean. *Pour une critique de l'économie politique du signe*. Paris, Gallimard, 1972.
- Bordûgov, Gennadij. „Vojny pamâti” na postsovetskom prostranstve. Moskva, AIRO-HHI, 2011.
- Brüggemann, Karsten, Andres Kasekamp. „The politics of history and the «war of monuments» in Estonia”. *Nationalities Papers*, 36 (3), 2008, s. 425–448.
- Burdakova, Olga, Jelena Nömm. „Narva «wedding sights» as components of the local text”. *Nordic and Baltic Studies Review*, 4, 2019. <https://nbsr.petrus.ru/journal/article.php?id=1341>.
- Buzan, Barry, Ole Weaver, Jaap de Wilde. *Security: A new framework for analysis*. Boulder, Lynne Rienner, 1996.
- Campbell, Sue. *Relational remembering: Rethinking the memory wars*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2003.
- Clark, Andy, David J. Chalmers. „The extended mind”. *Philosophy of mind: Classical and contemporary readings*. Ed. David J. Chalmers. New York, Oxford University Press, 2002, s. 643–652.
- Čurakov, Dmitrij. „Vojny pamâti: otstoât' pravdu Pobedy”. *Gumanitarnye nauki*, 1, 2015, s. 7–24.
- Davidenko, Aleksei. „The concept of «memory wars» in contemporary studies of collective memory”. *Vestnik of Immanuel Kant Baltic Federal University. Series: Humanities and social science*, 2022, s. 85–95.
- De Certeau, Michel. *The practice of everyday life*. Trans. Steven Rendall. Berkeley, CA, University of California Press, 1984.
- De Florio, Giulia et al. *Raznye vojny: nacional'nye učebniki o Vtoroj mirovoj vojne. Katalog vystavki*. Moskva, Meždunarodnyj Memorial, Fond Fridriha Naumana, 2018.
- Dmitrieva, Marina. *Allotopii. Čužoe i Drugoe v prostranstve vostočnoevropejskogo goroda*. Moskva, Novoe literaturnoe obozrenie, 2023.
- Dovhopolova, Oksana. „Prospective trends in reformatting regional identities in wartime Ukraine (The case of Odesa)”. *Ideology and Politics Journal*, 2 (21), 2022a, s. 20–35.
- Dovhopolova, Oksana. „The two Russias: A variety turn at the Mariupol Drama Theatre”. 07.07.2022b. Web. 28.06.2023. <https://sharethetruths.org/2022/07/07/the-two-russias-a-variety-turn-at-the-mariupol-drama-theatre/>.
- Dullin, Sabine. *Uplotnenie granic. K istokam soverskoj politiki. 1920–1940-e*. Per. È. Kustova. Moskva, Novoe literaturnoe obozrenie, 2019.
- Eglitis, Daina S., Laura Ardava. „The politics of memory: Remembering the Baltic way 20 years after 1989”. *Europe-Asia Studies*, 64 (6), 2012, s. 1033–1059.
- Epplee, Nikolaj. *Neudobnoe prošloe. Pamât' o gosudarstvennyh prestupleniâh v Rossii i drugih stranah*. Moskva, Novoe literaturnoe obozrenie, 2020.
- Gaidai, Oleksandra, Andrii Liubarets. „Leninfall: Elimination of the past as a way of constructing the future (on the materials of Dnepropetrovsk, Zaporozhye and Kharkov)”. *Vestnik Permskogo universiteta. Istorîâ*, 2 (16), 2016, s. 28–41.
- Grigorov, Grigor H. „Constructing national territory through ritual”. *Transborder commemoration routes and rituals*. Eds. Lina Gergova, Valentin Voskresenski, Yana Gergova. Sofia, Paradigma, 2019.

- Hobsbawm, Eric, Ranger Terence, eds. *The invention of tradition*. New York, Cambridge University Press, 1983.
- Kalinin, Ilya. „The struggle for history: The past as a limited resource”. *Memory and theory in Eastern Europe*. Eds. Uilleam Blacker, Alexander Etkind, Julie Fedor. New York, Palgrave Macmillan, 2013, s. 255–265.
- Kappler, Stefanie. „Sarajevo’s ambivalent memory scape: Spatial stories of peace and conflict studies”. *Memory Studies*, 10 (2), 2017, s. 130–143.
- Kidron, Carol A. „Being there together: Dark family tourism and the emotive experience of copresence in the Holocaust past”. *Annals of Tourism Research*, 41, 2013, s. 175–194.
- Kidron, Carol A. „Breaching the wall of traumatic silence: Holocaust survivor and descendant person–object relations and the material transmission of the genocidal past”. *Journal of Material Culture*, 17 (1), 2012, s. 3–21.
- Koposov, Nikolay. „Les cultures mémorielles en Europe au miroir des lois sur le passé: une dichotomie «Est-Ouest»?”. *Histoire partagée, mémoires divisées Ukraine, Russie, Pologne*. Dir. Korine Amacher, Éric Aunoble, Andrii Portnov. Lausanne, Antipodes, 2021, s. 387–398.
- Koposov, Nikolay. *Memory laws, memory wars. The politics of the past in Europe and Russia*. Cambridge, Cambridge University Press, 2018.
- Kõresaar, Ene. „The remembrance culture of the Second World War in Estonia as presented in post-Soviet life stories: On the logic of comparison between the Soviet and the Nazi occupations”. *We have something in common: The Baltic memory*. Eds. Anneli Mihkelev, Benedikt Kalnačs. Tallinn, Estonian Academy of Sciences, University of Latvia, 2007, s. 37–64.
- Kozintsev, Alexander. *The mirror of laughter*. New Brunswick, NJ, Routledge, 2010.
- Latour, Bruno. *Reassembling the social. An introduction to actor-network-theory*. New York, Oxford University Press, 2005.
- Law, John. „Notes on the theory of the actor-network: Ordering, strategy, and heterogeneity”. *Systems Practice*, 5 (4), 1992, s. 379–393.
- Law, John. „Ob”ekty i prostranstva”. *Sociologičeskij žurnal*. Red. Viktor Vahštajn. Moskva, Territoria budušego, 2006, s. 223–240.
- Malinova, Olga. *Konstruirovaniye smyslov: Issledovaniye simvoličeskoj politiki v sovremennoj Rossii*. Moskva, INION RAN. Centr social’nyh nauč.-inform. issled. Otdel polit. nauki, 2013.
- McLuhan, Marshall. *Understanding media: The extensions of man*. Ed. Terrence W. Gordon. Corte Madera, CA, Gingko Press, 2003.
- Miller, Aleksej. „Bol’she peremeny. Čto novogo v politike pamäti i ee izučenii?”. *Politika pamäti v sovremennoj Rossii i stranah Vostočnoj Evropy. Aktory, instituty, narrativy*. Red. Aleksej Miller, Dmitrij Efremenko. Sankt-Peterburg, Izdatel’stvo Evropejskogo universiteta, 2020a, s. 8–24.
- Miller, Aleksej. „Vtoraâ mirovââ vojna v «vojnah pamäti»”. *Novoe prošloe*, 4, 2020b, s. 222–231.
- Moskwa, Dagmara. „The Great Patriotic War in Russian history textbooks”. *Sprawy Narodowościowe. Seria nowa*, 50, 2018, s. 1–11.
- Nora, Pierre. *Les lieux de mémoire. 1: La République*. Paris, Gallimard, 1984.
- Nora, Pierre et al. *Franciâ-pamät’*. Per. Dina Hapaeva. Sankt-Peterburg, Izdatel’stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 1999.
- Pääbo, Heiko. „War of memories: Explaining «memorials war» in Estonia”. *Baltic Security & Defence Review*, 10, 2008, s. 5–28.
- Park, Shelley. „Re-viewing the memory wars. Some feminist philosophical reflections”. *Fragment by fragment: Feminist perspectives on memory and child sexual abuse*. Ed. Margo Rivera. Charlottetown, Gynergy Books, 1999, s. 283–307.

- Phillips, Kendall R., G. Mitchell Reyes. „Surveying global memoryscapes: The shifting terrain of public memory studies”. *Global memoryscapes: Contesting remembrance in a transnational age*. Eds. Kendall R. Phillips, G. Mitchell Reyes. Tuscaloosa, AL, University of Alabama Press, 2011, s. 1–26.
- Polian, Pavel. *Istoriomor, ili Trepanaciâ pamâti. Bitvy za pravdu o GULAGe, deportaciâh, vojne i Holokoste*. Moskva, AST, 2016.
- Primačenko, Âna. „Sovetskoe vs nacionalističeskoe: protivostoânie diskursov i praktik v postsovetskoj Ukraine”. *Studia Universitatis Moldaviae*, 10 (110), 2017, s. 267–278.
- Santino, Jack. „Performative commemoratives: Spontaneous shrines and the public memorialization of death”. *Spontaneous shrines and the public memorialization of death*. Ed. Jack Santino. New York, Palgrave Macmillan, 2006, s. 5–15.
- Sergejčik, Elena. „Flag ESSR v centre Tallinna i graffiti na meste narvskogo tanka: iskusstvo ili provokaciâ?”. *Postimees*, 27.06.2023. Web. 05.10.24. <https://rus.postimees.ee/7821267/mnenie-flag-essr-v-centre-tallinna-i-graffiti-na-meste-narvskogo-tank-a-iskusstvo-ili-provokaciya>.
- Sherlock, Thomas. *Historical narratives in the Soviet Union and post-Soviet Russia. Destroying the settled past, creating an uncertain future*. New York, Palgrave Macmillan, 2007.
- Spurina, Maija. *Cracks in a narrative of the past: Three case studies of collective memory in post-Soviet Latvia*. PhD Thesis. 2017.
- Steiner, Linda, Barbie Zelizer. „Competing memories: Reading the past against the grain: The shape of memory studies”. *Critical Studies in Mass Communication*, 12 (2), 1995, s. 213–239.
- Stone, Don. „Memory wars in the «new Europe»”. *The Oxford handbook of postwar European history*. Ed. Don Stone. Oxford, Oxford University Press, 2012, s. 714–732.
- Šūpulis, Edmunds. „Baltic identities in quest between the competing memory discourses”. *Identities and identifications: Politicized uses of collective identities*, 2016. Web. 12.12.2024. <https://euroacademia.eu/presentation/baltic-identities-in-quest-between-the-competing-memory-discourses/>.
- Thien, Deborah. „After or beyond feeling? A consideration of affect and emotion in geography”. *Area*, 37 (4), 2005, s. 450–454.
- Thrift, Nigel. „Intensities of feeling: Towards a spatial politics of affect”. *Geografiska Annaler Series B*, 86, 2004, s. 57–78.
- Tichindeleanu, Ovidiu. „Decolonizing Eastern Europe: Beyond internal critique”. *Performing History, Idea arts + society, Catalogue and Supplement to the Romanian Pavilion of the Venice Biennial*. Eds. Bogdan Ghiu, Maria Rus Bojan. 2011. Web. 05.10.2024. https://monoskop.org/images/c/c9/Tichindeleanu_Ovidiu_2011_Decolonizing_Eastern_Europe_Beyond_Internal_Critique.pdf.
- Tichindeleanu, Ovidiu. „Towards a critical theory of postcommunism?”. *Radical Philosophy*, 159, 2010, s. 26–32.
- Tichindeleanu, Ovidiu. „Vampires in the living room. A view of what happened to Eastern Europe after 1989, and why real socialism still matters”. Ed. Corinne Kumar. *Asking we walk. The South as new political imaginary, Book Three: In the time of the fire*, Bangalore, Streelekha 2012, s. 331–346.
- Tlostanova, Madina. „Postkolonial’naâ teoriâ, dekolonial’nyj vybor i osvoboždenie êstezisâ”. *Čelovek i kul’tura*, 1, 2012, s. 1–64.
- Troitskiy, Sergey. „In search of total order: Solidifying borders and a stable identity”. *Journal of Frontier Studies*, 6 (1), 2021a, s. 196–225.
- Troitskiy, Sergey. „Is parody dangerous?”. *The European Journal of Humour Research*, 9 (2), 2021b, s. 92–111. <https://doi.org/10.7592/EJHR2021.9.2.517>.

- Troitskiy, Sergey. „The problem of terminological precision in studies on cultural exclusion zones”. *Rivista di Estetica*, 67, 2018, s. 165–180.
- Troitskiy, Sergey, Borys Begun, Ievgeniia Voloshchuk, Oleksandr Chertenko. „Strategies of studying zones of cultural exclusion”. *Modern Studies of Russian Society*. Eds. Vasiliy Beloly, Nadezhda Petrova. Helsinki, Unigrafia, 2014, s. 79–94.
- Troitskiy, Sergey, Zhanna Nikolaeva, Aleksey Tsarev. „Problems of identity in the zones of cultural alienation of the urban environment”. *Studia Culturae*, 3 (37), 2018, s. 92–111.
- Vahštajn, Viktor. *Voobražaa gorod. Vvedenie v teoriu konceptualizacii*. Moskva, Novoe literaturnoe obozrenie, 2022.
- Werlen, Benno. *Society, action and space*. London, Routledge, 1993.
- Zelče, Vita. „Atmiņas tekstūra. Otrā pasaules kara pieminekļi Baltija svalstīs” / „The texture of memory. World War II monuments in the Baltic states”. *Social Memory of Latvia and Identity Working Papers. Vol. 1*. Rīga, ASPRI, 2010.
- Zelče, Vita. „History – responsibility – memory: Latvia’s case”. *Latvia. Human development report. Accountability and responsibility. 2008/2009*. Eds. Juris Rozenvalds, Ivars Ijabs. Rīga, ASPRI, 2009, s. 44–57.

OLENA PODDENEZHNA

Особенности постколониального метадискурса в эссеистике Евгения Маланюка

Characteristics of postcolonial metadiscourse in the essays of Yevhen Malaniuk

Abstract. The article analyzes the postcolonial metadiscourse of the essays by Yevhen Malaniuk, a prominent representative of the Ukrainian diaspora. It examines a series of his articles, which deconstruct established historical and cultural narratives of Russian literature, revealing elements of colonial trauma and myth-making. The research demonstrates that Malaniuk transcends traditional essayism, actively participating in the decolonization of the cultural space. In his interpretation, Russian literature becomes a symbol of imperial power. However, his authorial strategy is not limited to unambiguous criticism or approval; he aims to deeply understand and objectively present the creative systems of Russian writers, offering a complex multi-level evaluation of their work and assessing the forms of their influence on the formation of cultural identity. His analytical gaze is aimed at demystifying canonical views of Russian literature. Malaniuk approaches literature as a platform through which personal cultural concepts, ethnological patterns, and socio-political attitudes are expressed. His interpretation of the Ukrainian theme through the prism of postcolonial theory affirms the significance of an approach that combines postcolonialism and post-communism in their efforts to demystify dominant narratives of the past and to explore the nature of individual and collective memory, as well as mechanisms of resistance to authoritarianism. The article thoroughly analyzes Malaniuk's thesis on the national criterion in art, which asserts that in the postcolonial era, the emphasis on the national criterion helps restore unique cultural identities that have been degraded during the colonial period. The article argues that one of the constant criteria for forming the methodological base of postcolonial interpretation becomes a nation-centric evaluation. This argument turns into an act of cultural and political resistance, facilitating the revival of identity and dismantling the canon of conservative views regarding categories such as nation, people, culture, personality, society, and educates the reader to newly comprehend this complex of ideas, now dictated by the newest times.

Keywords: postcolonial metadiscourse, Ukrainian diaspora, Russian literary critique, decolonization, imperial ideology

Olena Poddenezhna, Masaryk University, Brno – Czech Republic, opoddene@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6239-8646>

Евгений Маланюк – выдающийся представитель украинского эмигрантского канона, неформальный лидер Пражской поэтической школы (Чехия,

1920-е гг.), один из основателей литературно-художественной группы Танк (Польша, 1930-е гг.), участник литературного объединения МУР (Германия, 1945–1949 гг.). Мыслитель, творчество которого связано с проблемами украинской государственности и культурной идентичности в условиях колониализма. Яркий публицист, анализирующий национальные комплексы не только как историк, но и как психолог, хорошо знакомый с новейшими концепциями западноевропейской философской мысли. Визионер и практик, развивающий дискуссии о взаимодействии идеологии и художественного творчества.

Е. Маланюк дебютировал почти одновременно как поэт, публицист, эссеист и литературный критик еще в лагерях интернированных солдат армии УНР в Польше (1920 гг.). Именно тогда он определил свою роль как сторонника национальной идеи в литературе. Наладив хорошие контакты с литераторами и журналистами чешских и польских журналов, Маланюк способствовал популяризации украинских авторов, пытаясь вписать их в общеевропейский контекст.

Литературное наследие Маланюка долгое время не находило признания в академической среде, что было обусловлено как его положением писателя-эмигранта, так и радикальностью взглядов, касающихся вопросов украинской государственности и национальной идентичности. Его историософские теории, особенно связанные с концепцией „малороссийства” и представленные в трудах *Мысли об искусстве* (Malanûk 1923), *Творчество и национальность* (Malanûk 1997), в двухтомнике *Книга наблюдений* (Malanûk 1997), вызывали живые дебаты и оставались предметом активных научных споров.

Цель данной статьи заключается в анализе постколониального метадискурса в литературно-критических эссе Маланюка, посвященных русской литературе.

Изучение творчества Маланюка представляет собой сложный и неоднозначный процесс, тесно переплетающийся с вопросами художественного мастерства и идеологическими концепциями. Критический диалог, который велся как его соратниками, так и современными исследователями, в числе которых Юлия Войчишин (Vojčišin), Николай Наенко (Naënko), Стефания Андрусив (Andrusiv), Леонид Куценко (Kucenko), Олег Баган (Bagan) и многие другие, отличается дискуссионным характером. В центре внимания ученых взаимосвязь между художественными идеями Маланюка и его подходами к литературному творчеству в контексте национализма, модернизма, психологии творчества и подсознания.

Его литературное наследие условно делится на два основных периода: первый датируется 1925–1943 гг., второй – 1943–1968 гг. Для первого периода – *Стилет и стилос* (Подебрады, 1925), *Гербарий* (Гамбург, 1926), *Земля и железо* (Париж, 1930), *Земная Мадонна* (Львов, 1934), *Перстень Поликра-*

та (Львов, 1939) и *Избранные поэзии* (Львов, Краков, 1943) – характерен акцент на исследовании особенностей национальной культуры, проблем малороссийства и большевизма. Второй период включает в себя такие произведения, как *Власть* (Филадельфия, 1951), *Последняя весна* (Нью-Йорк, 1959), *Август* (Нью-Йорк, 1964) и ряд других. В этот период Маланюк активно занимался публицистикой и литературоведением, что нашло отражение в его монографиях и статьях, в том числе в *Очерках из истории нашей культуры* (1954), *Малороссийство* (1959) и *Illustrissimus Dominus Mazepa – фон и персонаж* (1960), двухтомная *Книга наблюдений* (том I, 1962; том II, 1966). Эти тексты были созданы в период сильнейших потрясений XX века, Второй мировой войны и эмиграции, во многом связаны со сложностями адаптации автора в новых условиях и отличаются эмоциональной несдержанностью и декларативностью. Такая тенденция была характерна и для творчества других писателей-эмигрантов, покинувших родину после Второй мировой войны (Юрий Шерех, Улас Самчук). Писатели в изгнании, размышляя о взаимодействии русской и украинской культур, вступали в дискуссии и разрушали стереотипы. О влиянии современников на творчество Маланюка убедительно пишет Ю. Войчишин, акцентируя роль трех лидеров украинского изгнанничества: Дмитрия Донцова, Вячеслава Липинского и Юрия Липы (Vojčišin). Маланюк исключительно высоко оценивал идеи Донцова. Тем не менее их отношения были неоднозначными и иногда противоречивыми. Они не всегда были единомышленниками и со временем стали расходиться в своих взглядах, особенно в отношении событий в Украине после XX съезда КПСС. Отрицать же факт их духовного и идеологического взаимодействия было бы несправедливо.

В данном исследовании предпринята попытка анализа литературно-критических эссе Маланюка, освещающих историю русской литературы в контексте постколониальных дискурсивных практик. В ряде своих эссе *Конец русской литературы* (1926), *Петербург как литературно-историческая тема* (1931), *Толстаевский* (1962) и *Театр упадка (К. Станиславский)* (1962), Маланюк переосмысливает литературные догмы, устоявшиеся исторические и культурные нарративы, критикует укоренившуюся идею о непрекращаемом величии русской литературы, предлагая альтернативный взгляд на, казалось бы, незыблемые литературные авторитеты. Следует также отметить, что личный опыт Маланюка как эмигранта, вносит значительное напряжение в этот авторский дискурс, стимулируя глубокий процесс переосмысления идентичности: от поиска самоопределения к оценочному сравнению себя с другими.

Постколониальные штудии представляют собой одну из наиболее актуальных тенденций в сфере культурных исследований за последние пять-

десять лет. Одной из концептуальных проблем постколониального дискурса является отсутствие единого определения понятия „постколониальный” в отношении культурных феноменов как таковых. Исследования в этой области отличаются противоречивостью, что часто приводит к терминологической путанице. В контекст постколониализма включаются: антиимперские стратегии и идеологии, вопросы глобализации, культурной идентичности, анализ различных форм подчинения (национального, расового, гендерного, классового), исследования травматических последствий колониального наследия, а также другие смежные явления.

Как утверждает Мадина Тлостанова (Tlostanova 2022), основной круг исследований в сфере постколониальной теории формируют работы Франца Фанона (Fanon), Эдварда Саида (Said), Хоми Баба (Baba), Гаятри Спивак (Spivak).

В начале XXI века появляются первые попытки перенести постколониальный дискурс на постсоветское пространство и рассмотреть опыт постсоветских стран и России в связи с имперской проблематикой и явлением культурного доминирования. Оформляется смежное направление – философия деколониального поворота, предлагающая новый подход к исследованию колониальных отношений. В постсоветском литературоведении выделяются труды Сергея Толкачева (Tolkačev), Мадины Тлостановой (Tlostanova 2008) и Ольги Сидоровой (Sidorova), посвященные явлению мультикультурного и постколониального романа. Особого внимания заслуживают работы европейских исследователей Марка Павлишина (Pavlišin), Эвы Томпсон (Thompson), Тамары Гундоровой (Gundorova), Хелены Ульбрехтовой (Ul'brechtova).

Акцент в статье на постколониальном дискурсе аналогичен толкованию понятий постмодернизм и постструктурализм, где префикс „пост” не означает полного отрицания предшествующего этапа, а скорее указывает на сложное сочетание и взаимодействие с ним. Антиколониальный вектор рассматривается как более примитивный и прямолинейный, связанный с простым сопротивлением колониализму и его структурам. Поэтому предложенная в данном исследовании концепция постколониального метадискурса в отношении анализа „русской” эссеистики Маланюка рассматривается как менее радикальная и более интерпретативно гибкая альтернатива антиколониальной методологии.

Рассмотрим характерный для постколониального метадискурса прием деконструкции идеализированного представления о „величии русской литературы”, который наиболее последовательно отражен в ряде статей и эссе, формирующих своеобразный „пул” текстов, связанных с взаимодействием украинской и русской культур. В частности, особого внимания заслуживает

эссе *Конец русской литературы* (Malanûk 1997), где автор фокусируется на неорганичном и деструктивном характере „имперской литературы”:

Не маючи жадних підстав для будь-якої органічної культури, не маючи традицій, широкого суспільного фундаменту, елементарного громадського життя, російські інтелігенти, осягаючи особисто часто незвичайної і нечуваної на Заході індивідуальної культурної досконалості, перейняли західні впливи так, як звичайно переймає їх дикун, і, перенісши на російський ґрунт формальні досягнення Заходу, змогли утворити в Росії зовнішньо надзвичайно цікаву „орхідейну літературу”, доводячи її безкорінну виточеність просто до неймовірної рафінованості (Malanûk 1997: 342).

Не имея никаких основ для органичной культуры, не имея традиций, широкого общественного фундамента, элементарной общественной жизни, русские интеллигенты, достигая порой личного, необычного и неслыханного на Западе уровня индивидуального культурного совершенства, усвоили западные влияния так, как их обычно усваивает дикий. Перенеся на русскую почву формальные достижения Запада, они сумели создать в России внешне чрезвычайно интересную „орхидейную” литературу, доведя ее беспочвенную утонченность до невероятной степени рафинированности (здесь и далее перевод наш – О.П.).

Такой прием прежде всего направлен на разоблачение и разрушение тех нарративов, которые поддерживают колониальное доминирование. В интерпретации Маланюка русская литература является символом имперской власти:

Словом, робилося все те, що мусіло робитися в цілком штучній державі механічно-стиснутих народів, народів, над якими панувала брудна, напівдикунська орда, що засвоїла собі від татар завойовницьке хижацтво, ненаситність визиску і катівське уміння проглатувати чужі культурні надбання, підрізуючи їх під рівень „русской” культури і „великой русской літератури” (Malanûk 1997: 343).

Иными словами, делалось все то, что должно было происходить в полностью искусственном государстве механически-объединенных народов, где властвует грязная, полудикая орда, унаследовавшая от татар хищнический дух завоевания, ненасытную алчность к эксплуатации и жестокое умение палача уничтожать чужие культурные достижения, обрезающая их до уровня „русской” культуры и „великой русской литературы”.

В эссе *Конец русской литературы* автор предпринимает попытку ранжирования русских писателей в соответствии с их принадлежностью к „общерусской” или „московской” школе. Под „общерусской литературой” понимается творчество тех авторов, в том числе украинского происхождения, которые были интегрированы в культурное пространство империи, что оценивается критиком априори скептически. Выдвигается концепт „общерусской души” – символический для многих русских интеллектуалов, которые верили в провидческую роль России для европейской цивилизации. Маланюк акцентирует внимание на сложности современной литературы, отражающей

внутренние противоречия русского общества. Он критически отзываясь о современных писателях из-за их неспособности создавать оригинальные и глубоко значимые произведения, указывая на присущий им эклектизм и стилизацию, которые, по его мнению, подрывают основные качества настоящей литературы.

В то же время „московская литература” ассоциируется с творчеством тех авторов, в творчестве которых чрезвычайно ярко отражается имперская идентичность. Маланюк относится к этой второй группе амбивалентно: оценивая положительно таких писателей, как Сергей Есенин, которого называет „чистым москалем-крестьянином”, „москалем-сектантом”, или же указывая на способность Константина Леонтьева и Василия Розанова выразить национальный дух в рамках московской литературной традиции.

Анализируя подход Маланюка к „московской литературе”, можно отметить, что его рецепция не ограничивается однозначной критикой или одобрением; он стремится глубоко понять и объективно представить индивидуальные творческие стратегии авторов. Критик воспринимает „московскую литературу” не только как отражение имперской идентичности, но и как средство для выражения национального сознания, что особенно заметно в его оценках творчества таких писателей, как Есенин, Леонтьев и Розанов, что позволяет преодолеть границы апологетической критики и предложить сложную, многоуровневую оценку литературных явлений, их влияния на формирование культурной идентичности.

Маланюк подчеркивает первостепенную важность национального критерия в искусстве, утверждая, что пренебрежение им ведет к духовному кризису и творческому застою. Он глубоко убежден в том, что литература всегда является отражением комплекса национальных или государственных ценностей в духовной сфере: „Література завше є проєкцією всього комплексу національного чи державного на площу духовну” [Литература всегда является проекцией всего комплекса национального или государственного на духовную плоскость] (Malanûk 1997: 340). Этот тезис подчеркивает ключевую роль национальной идентичности в формировании культурного и художественного наследия и, безусловно, способствует пониманию культурных и литературных процессов в условиях колониального влияния и последующего периода деколонизации. В эпоху постколониализма, когда происходит переосмысление и переоценка колониального прошлого, акцент на национальном критерии в искусстве способствует восстановлению и сохранению уникальных культурных идентичностей, подвергшихся деградации в период колониального господства. Таким образом, тезис Маланюка о национальном критерии в искусстве выходит за рамки простого аргумента, превращаясь в акт культурного и политического сопротивления, способствующего

восстановлению идентичности. Стоит также отметить, что к моменту идеологии данного эссе Маланюк входил в круг „вестниковских” авторов (Дмитрий Донцов, Юрий Липа, Олесь Бабий, Остап Грицай, Леонид Мосендз, Дарья Виконская), которые в 1922–1929 гг. группировались вокруг журналов „Литературно-научный вестник” и „Вестник” и активно переосмысливали русские культурные и ментальные влияния, формируя новую парадигму украинской культуры.

Несколько другой вариант постколониального метадискурса наблюдаем в эссе *Толстаевський* (Malanuk 2021, электронный ресурс), в котором автор выявляет деструктивные явления, присущие русской литературе, такие как расщепленность личности писателя, искусственность, пропагандистская поддержка имперской идеологии, психопатические черты в образных характеристиках персонажей, культ реализма и вводящая в заблуждение его „правдивость”, а также размытость эстетических канонов. В тексте эссе видна ярко выраженная тенденция к созданию образа „Другого” в лице Федора Достоевского и Льва Толстого. Их творчество оценивается сквозь фильтр европейской ментальной матрицы. Достоевский интерпретируется как сложный и отталкивающий для нерусского читателя:

Достоевський відпихає й відстрашує не-росіянина автоматично, з якоюсь не-російською щирістю. Західня людина, з живим інстинктом самоохорони, залишить книжку Достоевського вже на перших сторінках. Читатиме далі (мова тут про читача, а не дослідника й вченого) лише той, хто вже має в собі щілини й надщерблення (Malanuk 2021, электронный ресурс).

Достоевський автоматично відталакує і пугає нерусського з якоїсь непристосованістю до руської щирості. Западний чоловік, володіючи живим інстинктом самозахисту, відкладе книгу Достоевського вже на перших сторінках. Буде читати далі (мова йде про читача, а не про дослідника чи вченого) лише той, хто вже має в собі тріщини і надломи.

Толстой предстает как фигура, обладающая большей универсальной значимостью:

Не те з Толстим. Він навіть для Кіплінга був „великий письменник”. Великий письменник „російської землі”, „тітан”, „лев літератури” (вираз Буніна) він – у своїй „удержавленій” в СРСР сорочці – якийсь Ілля Муромець її і, у всякому разі, загально признаний на заході *excella a reprendre la vie*. Крім того, він – „філософ-мораліст”, він пошукувач „правди” християнства, він „великий мислитель” і навіть „мученик ідей”, „апостол”, що потягнув цілі сотки „толстовців” до в’язниць і навіть на заслання. Толстой – „граф”, про що ніколи не забували ані на заході (і про що сам „опрошенець” також ніколи не забував), ані в Росії (Malanuk 2021, электронный ресурс).

Не то с Толстым. Даже для Кипплинга он был „великий писатель”. Великий писатель „русской земли”, „титан”, „лев литературы” (выражение Бунина) – он, в своей „канонизированной” в СССР рубашке, чем-то напоминает Илью Муромца и, в любом случае, общепризнан на Западе *excele a peindre la vie*. Помимо этого, он – „философ-моралист”, искатель христианской истины, „великий мыслитель” и даже „мученик идеи”, „апостол”, который увлек за собой сотни „толстовцев” в тюрьмы и даже ссылки. Толстой – „граф”, о чем никогда не забывали ни на Западе (и сам „аскет” об этом тоже не забывал), ни в России.

Прослеживается глубокая интроспекция культурных процессов, проявляющаяся в осмыслении этих двух знаковых авторов, как символов русской культурной идентичности. Достоевский, с его мрачным и сложным стилем, отражает глубоко укоренившееся чувство меланхолии и склонности к самоанализу, столь чуждое западному рационализму. Толстой, часто воспринимаемый как моралист и рационалист, известен своим ясным, прямым стилем и стремлением к идеализированному изображению человеческой природы и общества. В то время как оба писателя представляют разные, часто противоположные взгляды на мир, их объединение в названии эссе подчеркивает некую общую тенденцию русской культуры к образованию монолитного, доминирующего нарратива.

В дополнение Маланюк интерпретирует Россию как метафизический символ зла. Такой подход подчеркивает дихотомию между империей и колонией, агрессором и жертвой, что является краеугольным камнем постколониальной теории. Критика Маланюка направлена на отторжение имперского строя, однако при этом он не избегает некоторого стереотипного восприятия Украины как интегральной части имперского культурного пространства, что отражает сложность и неоднозначность его собственной постколониальной самоидентификации.

Критические инвективы Маланюка в адрес русской литературы не были поверхностными. Он демонстрирует блестящее владение материалом и активный диалог с русской литературной традицией, выходя за рамки роли пассивного наблюдателя (см. серию эссе *Rossica*, представленную в первом томе *Книги наблюдений* [Malanuk 1995]). Так, например, глубоко анализируются *Бесы* Достоевского и *История одного города* Михаила Салтыкова-Щедрина. Эти произведения рассматриваются в контексте политической сатиры и связи с идеологическими основами русского большевизма. Выражается признание таланту Ивана Бунина, высказывается сочувствие к трагической судьбе Сергея Есенина, отмечается значимость произведений Леонида Леонова и Исаака Бабеля.

При анализе цикла работ Маланюка о русской литературе, возникает вопрос, не усиливают ли его постколониальные, а возможно, и антиколониальные рефлексии, комплекс вторичности украинской культуры и госу-

дарственности, постоянно напоминая об имперско-колониальном прошлом Украины и артикулируя, что образ бывшего колонизатора – это не просто образ „Другого”, но „Чужого”, ассоциируемого с враждебностью?

Критика русской литературы в версии Маланюка отражает имперскую идеологию и одновременно актуализирует украинскую идентичность в условиях культурного и политического доминирования. Такой подход позволяет ему выступать не только в роли критика, но и в роли активного участника процесса деколонизации литературного пространства. Он непримиримо утверждает, что опыт прямого военного противостояния формирует уникальное восприятие русской культуры. Его аналитический взгляд нацелен на демифологизацию канонизированных представлений о русской литературе, выявляя в ней элементы колониальной травмы и мифотворчества. Маланюк подходит к литературе как к платформе, через которую проявляются личностные культурологические замыслы, этнологические паттерны и социополитические установки. Его осмысление украинской темы через призму постколониальной теории утверждает значимость подхода, который объединяет постколониализм и посткоммунизм в их стремлении демифологизировать доминирующие нарративы прошлого и исследовать природу индивидуальной и коллективной памяти, а также механизмы сопротивления авторитаризму.

Наконец, в творчестве Маланюка национальный миф становится не просто отражением западноевропейской модерности, но и основой для постколониального анализа, предлагающего новое понимание классической русской литературы и ее роли в формировании украинского культурного сознания.

References

- Andrusiv, Stefaniâ. *Modus nacional'noï identičnosti: l'viv's'kij tekst 30-h rokiv XX st.* L'viv, Džura, 2000.
- Baba, Homi. „Mimikriâ i lûdina. Dvoïstist' kolonial'nogo diskursu”. *Nove literaturne oglâd*, 1 (161), 2020, s. 29–37.
- Bagan, Oleg. *Âk diê kompleks malorosijstva v literaturi? (Fedir Dostoëvs'kij âk arhetipnij avtor rosijs'koï literaturi: ocinki Êvgena Malanûka i Dmitra Doncova)*. Web. 27.12.2015. <http://dontsov-nic.com.ua/yak-dije-kompleks-malorosijstva-v-literaturi-fedor-dostojevskij-yak-arhetypnij-avtor-rosijskoji-literatury-otsinky-evhena-malanyuka-i-dmytra-dontsova/>.
- Fanon, Franc. „Čërnaâ koža, belye maski”. *Novoe literaturnoe obozrenie*, 1 (161), 2020, s. 9–28.
- Gundorova, Tamara. *Tranziitna kul'tura. Simptomi postkolonial'noï travmi: stat'i ta eseï*. Kiïv, Grani, 2013.
- Kucenko, Leonid. *Domînus Malanûk: tlo i postat'*. Kirovograd, Central'no-Ukraïns'ke vidavnistvo, 2001.
- Malanûk, Êvgen. „Dumki pro mistectvo”. *Slovo i čas*, 6, 1993, s. 60–65.

- Malanúk, Ėvgen. *Kniga sposterežen'*. Toronto, Gomìn Ukraïni, 1962.
- Malanúk, Ėvgen. *Kniga sposterežen'*. Kìiv, Dnìpro, 1997.
- Malanúk, Ėvgen. *Kniga sposterežen'*. *Fragmenti. Víd Kobzarâ do nacii. Studiï i rozdumi*. Kìiv, Atika, 1995.
- Malanúk, Ėvgen. *Tolstoevskij*. Web. 20.12.2021. <https://zbruc.eu/node/109446>.
- Naênko, Mikola. *Hudožná literatura Ukraïni. Víd mífiv do modernoi real'nosti*. Kìiv, Vidavničij centr Prosvita, 2008.
- Pavlišin, Marko. *Kanon ta ikonostas: Lìterurno-kritični statì*. Kìiv, Čas, 1997.
- Said, Ėdvard. *Zapadnye koncepii Vostoka*. Sankt-Peterburg, Russkij Mir, 2006.
- Sidorova, Ol'ga. *Britanskij postkolonial'nyj roman poslednej treti XX veka v kontekste literatury Velikobritanii*. Ekaterinburg, Ural'skij universitet, 2005.
- Spivak, Gaàtri Chakravorti. *Mogut li ugnetennye govorit'*, Moskva, V-A-C Press, 2022.
- Thompson, Ėva. *Trubaduri imperiï: Rosijs'ka literatura i kolonializm*. Kìiv, Vidavnictvo Solomii Pavličko „Osnovi”, 2006.
- Tlostanova, Madina. *Ot filosofii multikulturalizma k filosofii transkul'turacii*. Moskva, Rossijskij universitet družby narodov, 2008.
- Tlostanova, Madina. *Postkolonial'na teoriâ, dekolonial'nij vibor i osvoboždenie èstezis*. Web.08.03.2022. <https://akrateia.info/dekolonialnyj-vybor-i-osvobozhdenie-estezisa/>.
- Tolkačev, Sergej. *Mul'tikul'turnaâ literatura: novie gorizonty XXI veka*. Moskva, KnoRus, 2021.
- Ul'brehtova, Gelena. *Fenomen Kryma: mifičeskaâ Tavrida ili sovětskij raj? Po sledam istoričeskoj i literaturnoj pamâti poluostrova*. Praga, AV ČR, 2020.
- Vojčišin, Ŭliâ. „...Ârij krik i bil' tužavij...”: *Poetična osobistist' Ėvgena Malanûka*. Kìiv, Libid', 1993.

ANTONI BORTNOWSKI

**Образ послевоенной действительности
в повести Виктора Некрасова *В родном городе***

**The image of post-war reality in Viktor Nekrasov's story
*In the home town***

Abstract. The article delves into the specificity of representing post-war reality in Viktor Nekrasov's novel *In the home town*. The aim of the analysis is to demonstrate the pivotal role of urban reality portrayal in addressing the story's thematic concerns and reflecting the characters' inner turmoil. Nekrasov's characters grapple with post-traumatic stress disorder, struggling to find their place in a post-war world. The depiction of a hostile and unwelcoming Kyiv mirrors their displacement and inability to reintegrate into civilian life. The analysis examines the portrayal of individual urban elements such as apartment or train station, as well as the city as a whole. Furthermore, it explores how the characters interact with the urban environment and with each other. Ultimately, the article concludes that the portrayal of the post-war city is intricately linked to the novel's ideological underpinnings, suggesting that the end of the war marks only the beginning of a challenging journey toward normalcy for both civilians and soldiers alike. In addition, the article for the first time puts forward the thesis about the novel *In the home town* as an ideological continuation of *In the trenches of Stalingrad*, with which it forms a holistic view of the war and its consequences in the works of Viktor Nekrasov.

Keywords: Viktor Nekrasov, *In the home town*, Kyiv in literature, urban text, post-war reality

Antoni Bortnowski, Adam Mickiewicz University, Poznań – Poland, a.bortnowski@amu.edu.pl,
<https://orcid.org/0000-0002-9963-1798>

Главным творческим достижением Виктора Некрасова традиционно принято считать *В окопах Сталинграда* (1946), хотя богатое наследие писателя выходит далеко за рамки вопросов, затронутых в первой его повести. И даже тема войны у этого известного предшественника лейтенантской прозы отнюдь не ограничивается указанным произведением, получая свое развитие в повести *В родном городе* (1954). На проблему долгосрочных последствий войны, вызывающей травмы, способные изувечить целые поколения, обращали уже внимание в 20-е и 30-е годы XX века представители

литературы т. н. „потерянного поколения”, среди которых в первую очередь следует назвать всемирно известного Эриха Марию Ремарка с его *Возвращением* (*Der Weg zurück*, 1931). В русской литературе 1920-х годов не менее яркое отражение военных потрясений можно найти в несправедливо забытом сегодня романе Константина Федина *Города и годы* (1924). Повесть *В родном городе* идейно примыкает к литературе „потерянного поколения”, что в начале 1950-х годов, еще в „дооттепельный” период, было явлением нетипичным¹. На этот факт, в частности, обратил внимание Дмитрий Быков, заявивший, что „повесть *В родном городе* оказалась едва ли не большей сенсацией, чем *Окопы*” (Вуков). С критиком можно согласиться лишь отчасти, так как изображение трагической судьбы участников войны в литературе второй половины 40-х и начала 50-х годов XX века не было редким явлением – достаточно вспомнить *Звезду* (1947) Эммануила Козакевича или более поздний рассказ Михаила Шолохова *Судьба человека* (1956). Однако упомянутые произведения, в отличие от повести *В родном городе*, сосредоточены в большей степени на самой войне, послевоенная действительность служит в них скорее дополнением, расширением главной темы. У Некрасова тем временем пропорции меняются – все внимание смещается с осмысления военных лет и цены победы на вызовы послевоенной действительности. Такое положение вещей ранее встречалось довольно редко. Одним из немногочисленных примеров является рассказ Андрея Платонова *Возвращение* (1946). Такого рода произведения, как можно легко догадаться, враждебно воспринимались советской критикой, упрекавшей их авторов (как Платонова, так и Некрасова) в безыдейности, противоречащей принципам социалистического реализма. Обзор оценок повести *В родном городе* в статьях второй половины 1950-х годов представляет Виктория Моисеева (Moiseeva); мы же в качестве примера типичной трактовки произведения Некрасова того времени приведем мнение Анатолия Тарасенкова:

Вся повесть Виктора Некрасова – это своеобразная элегия, это воплощение мотивов грусти и печального безволия [...] Вызвав сочувствие к своему герою, Виктор Некрасов тут-то и совершил свою главную ошибку. Он как бы сказал читателю: вот какова жизнь, вот каковы ее трудные повороты и изломы. Я показал вам ее суровый и подчас непривлекательный облик, и этим ограничивается моя задача. Сделайте вывод сами” (Tarasenkov).

Сегодня то, в чем справедливо „упрекал” Тарасенков повесть *В родном городе*, следует рассматривать как ее главное достоинство. Некрасов в очередной раз показал, что в состоянии преодолеть идеологические клише и со-

¹ Отметим, что повесть *В родном городе* вышла в том же году, что и *Оттепель* Ильи Эренбурга.

здать произведение, затрагивающее универсальные, вневременные вопросы, показать не столько проблемы адаптации красноармейца в послевоенном советском обществе, сколько экзистенциальные проблемы человека, оторванного войной от привычной среды и потерявшего смысл жизни, утратившего способность понимать других и себя.

Повесть *В родном городе* достаточно хорошо изучена. Из последних работ можно назвать статьи Олега Похаленкова (Pohalenkov; Kovaleva, Pohalenkov), произведению уделял также внимание упомянутый выше Дмитрий Быков. Поэтому в данном тексте речь пойдет в первую очередь о специфике изображения послевоенной действительности (прежде всего городского пространства) и особенностях функционирования в ней героев. Тем самым будет предпринята попытка раскрыть значение образов городской действительности для идейного содержания повести Некрасова. Общим местом ныне стало представление о том, что мотивный анализ

„растворяет” понятие сюжета в понятии текста. В результате категория мотива в теории интертекста оказывается вписанной не в классическую парадигму „фабула-сюжет”, а в парадигму „текст-смысл”. Именно с точки зрения данной парадигмы мотив сопрягает различные и многие текстовые ряды в единое смысловое пространство (Silant'ev 60).

Городская действительность в *Родном городе* заслуживает специального анализа в качестве смыслового пространства, отражающего преодоление героем послевоенной травмы. Специфика городской среды и отдельные ее составляющие (здания, улицы, интерьеры квартир, а также свет, звуки, запахи и сами горожане) отражают вызовы, с которыми приходится сталкиваться вернувшемуся с войны главному герою.

Итак, вернемся к связям: *В окопах Сталинграда* и *В родном городе*. На наш взгляд, вторая повесть может в определенной степени рассматриваться как продолжение и расширение темы войны в творчестве Виктора Некрасова. Переключка текстов заметна уже на уровне построенных по той же синтаксической схеме заглавий, образующих своего рода оппозицию: с одной стороны, фронтовая реальность в максимально отдаленной от дома точке, куда уносит героя стихия войны, с другой – возвращение на „малую родину”, уже в мирное время. Герои обеих повестей – киевляне; при этом Юрий Керженцев из *Окопов Сталинграда*², находясь на фронте, тоскует по Киеву, а вернувшийся из Сталинграда Николай Митясов из второй повести, оказавшись в родном городе, мечтает снова попасть на фронт, успевший стать для него домом. „Неужели никогда не буду я больше [...] бродить по тонущим в аромате цветущих лип киевским улицам, ездить летом на пляж, на

² Здесь и далее имеется в виду повесть *В окопах Сталинграда*.

Труханов остров...” (Nekrasov 1995: 14) – спрашивает себя Керженцев. „Эх, Сталинград, Сталинград... Как часто о нем вспоминаешь! Об этом городе, стертом на твоих глазах с лица земли и все-таки оставшемся живым. Как хочется посмотреть на него сейчас!” (Nekrasov 1962: 331) – мечтает, словно в ответ герою *Окопов Сталинграда*, Митясов из *Родного города*³.

Парадоксальное переживание победы во второй повести Виктора Некрасова заключается в том, что окончание войны не приносит облегчения победителям, послевоенная реальность, чужая и непонятная, ставит перед человеком новые вызовы, иногда порождая желание „сбежать” обратно на фронт. Некрасовский образ мирного времени, омрачаемого отголосками исторических потрясений, во многом продолжает традицию Эрнеста Хемингуэя, судьба персонажей которого столь часто предопределена военным прошлым⁴. В *Родном городе* главному герою Николаю Митясову также предстоит столкнуться с мирной действительностью и найти в ней свое место. В данном случае мы имеем дело с классическим мотивом возвращения, который, на наш взгляд, является ключом к раскрытию идейного содержания всей повести. Следуя предложенной Борисом Гаспаровым концепции мотивного анализа, Игорь Силантьев отмечает, что „текст есть смысловая «сетка связей» [...] и в то же время текст есть «сетка мотивов» [...]; мотивы и обеспечивают смысловые связи текста – как внутри, так и за его пределами” (Silant’ev 62). Одновременно, как замечает Гаспаров, в центре произведения возникает главный мотив, „некоторая центральная смысловая область и наряду с этим окружающие ее периферийные области [...]”; наблюдается постепенное скольжение мотивов от явно существенных ко все более далекой периферии” (Gasparov 31). Именно таким смысловым центром в *Родном городе* становится мотив возвращения, связывающий повесть Некрасова с другими текстами, посвященными послевоенной действительности, и образующий сеть лейтмотивов внутри повести, раскрывающую ее главную идею.

Главный герой *В родном городе* после ранения возвращается в освобожденный от немецкой оккупации родной город, который оказывается для него чужим – его дом разрушен, жена живет с любовником, друзья или вою-

³ Здесь и далее имеется в виду повесть *В родном городе*.

⁴ Например, романы *И восходит солнце* (*The sun also rises*, 1926), *Прощай, оружие!* (*A farewell to arms*, 1929), *За рекой, в тени деревьев* (*Across the river and into the trees*, 1950), цикл рассказов *В наше время* (*In our time*, 1925). Виктор Некрасов неоднократно признавался в своей любви к творчеству Хемингуэя, в частности в рассказе *Посвящается Хемингуэю* (1959). Литературным параллелем в творчестве обоих писателей посвящена статья Ларисы Щелоковой Э. *Хемингуэй и В. Некрасов: опыт сопоставления двух направлений военной прозы* (Šelokova 2018).

ют, или погибли, родственников нет. Получается, что заглавное определение „родной” в повести Некрасова получает преимущественно формальный характер или даже приобретает некоторый оттенок горькой иронии: ведь город, по сути, стал герою чужим. Симптоматично, что в отличие от *В окопах Сталинграда*, родной город не получает даже названия, оставаясь на протяжении всей повести безымянным. Тем временем топоним „Сталинград”, вместе с производными от него, типа „сталинградец”, фигурирует в тексте второй повести Некрасова аж 26 раз, словно вытесняя из повествования и одновременно из ментальной сферы протагониста название главного места действия⁵. Тем не менее, в «родном городе» главного героя легко узнаются характерные элементы киевского городского пейзажа, такие как храмы (в данном случае Софийский собор и Андреевская церковь), памятник Шевченко рядом со зданием университета, наконец, отмеченный уже в первом предложении повести киевский трамвай, связанные с литературными образами Киева днепровские обрывы и дали. К тому же – любопытная деталь – довоенные адреса Митясова и Некрасова полностью совпадают: ул. Горького, дом 24. Таким образом, сомнений в том, что читатель имеет дело с киевской реальностью, быть не может. Безымянность города в анализируемой повести не дает, однако, оснований проводить параллели с обладающим определенным идейным зарядом и также списанным с Киева Городом (с большой буквы) из *Белой гвардии* Михаила Булгакова, творчество которого, как известно, Виктор Некрасов очень ценил⁶. С булгаковским образом более созвучны восторженные воспоминания о Киеве из *Окопов Сталинграда*: „Милый, милый Киев!.. Как соскучился я по твоим широким улицам, по твоим каштанам, по желтому кирпичу твоих домов, темно-красным колоннам университета. Как я люблю твой откосы днепровские!” (Nekrasov 1995: 14). Интересно, что в данном фрагменте перечислены самые характерные маркеры киевского пространства, столь часто встречаемые в текстах киевлянина Некрасова⁷.

⁵ В ключе предложенного Гаспаровым „лейтмотивного построения повествования” (Gasparov 30–31) „Сталинград” можно определить как типичный лейтмотив, функционирующий в рамках текста Некрасова в качестве олицетворения „светлого” военного прошлого, его положительное начало, связанное с фронтовой дружбой, уверенным стремлением к четко определенной цели и т. д. Словом, „Сталинград” представляет собой антитезу по отношению к послевоенному, погруженному в экзистенциальный кризис „родному” городу.

⁶ Благодаря очерку Виктора Некрасова *Дом Турбиных* (1967) многие узнали о здании на Андреевском спуске, в котором прошли киевские годы Михаила Булгакова и в котором до начала российского вторжения был расположен музей автора *Белой гвардии*.

⁷ Примером может стать более поздняя работа Виктора Некрасова *Записки зеваки* (1975).

Безымянность родного города в анализируемой повести связана, на наш взгляд, со спецификой искаженного войной мировосприятия главного героя, для которого окружающая действительность четко разделилась на две сферы: фронт и все остальное, слившееся в понятие „тыла”. „Николай, очутившийся в этом большом, удаленном на сотни километров от фронта городе, именуемом коротким словом – тыл, никак не мог к этому тылу привыкнуть” (Nekrasov 1962: 324). Данный фрагмент показывает, насколько родной город стал чужд главному герою, который не только в нем „очутился”, но еще и никак не мог к нему привыкнуть. Восприятие Митясовым города, кроме внешних, объективных, факторов, обусловлено также, несомненно, развившимися у него на фоне военных переживаний элементами посттравматического стрессового расстройства (ПТСР). Астенический тип ПТСР описывается следующим образом:

Астенический тип ПТСР отличается доминированием чувства вялости и слабости. Фон настроения снижен, появляется безразличие к ранее интересовавшим событиям в жизни, равнодушие к проблемам семьи и рабочим вопросам. Поведение отличается пассивностью, характерно переживание утраты чувства удовольствия от жизни. В сознании доминируют мысли о собственной несостоятельности (Sygôrâtov 11).

Приведенная выше характеристика точно описывает состояние Митясова на протяжении большей части повести. Послевоенный город не вдохновляет главного героя, не дает ему сил. Киевское пространство в какой-то степени выхолощено, словно истощено годами оккупации, образ городской среды, холодной и неудобной, лишь усиливает присутствующую особенно в первой части повести атмосферу печали и безысходности:

Ночь. Мартовская ночь. Темная, почти без звезд, мартовская ночь. Иногда поднимается ветер. Он несет откуда-то из-за города запах полей, леса, земли, талого снега. Шумит ветвями, срывает с головы шапку, забирается в расстегнутый ворот, в уши, в ноздри. И вдруг прекращается. Так же неожиданно, как начался. Чуть-чуть морозит. Подмерзли ручейки вдоль тротуаров. На улицах пусто (Nekrasov 1962: 466).

В данном фрагменте уже одна череда простых или даже односложных предложений вызывает ощущение какой-то безжизненности, пустынности. Этот прием в описаниях города используется Некрасовым многократно, приведем еще один пример: „Вышел на улицу. Кругом пусто. Ветер раскачивает фонари, крутит сухой, рассыпчатый снег. Николай пошел вниз по бульвару” (Nekrasov 1962: 418). Ощущение пустынности в образе городской среды дополнительно усиливает повторяющийся мотив ветра, который также может ассоциироваться со сквозняком и стать явным признаком отсутствия домашнего уюта. Можно сказать, что в *Родном городе* ветер становится лейтмо-

тивом, усиливая ощущение тревожности, непостоянности: „Опять поднялся ветер. Деревья шумят” (Nekrasov 1962: 468); „На улице ветер гонит по сухим тротуарам снег” (Nekrasov 1962: 421); „Все вдруг стало серым, плоским. Поднялся ветер” (Nekrasov 1962: 454).

Неприветливый город причиняет боль некоторым героям и буквально ранит их. Итак, Валя, возлюбленная главного героя, „шла через пустырь и провалилась в какую-то яму. Николай обнаружил ее сидящей на груде битого кирпича и растирающей коленку” (Nekrasov 1962: 307). Сергей, друг Николая, поскользнулся на тротуаре, упал и растянул связки на ноге (Nekrasov 1962: 413).

Лишь 9 мая 1945 года Николай Митясов словно просыпается на короткое время из своего летаргического состояния и неожиданно для себя (и читателя) замечает красоту киевского пейзажа:

Пошли к Андреевской⁸. Смотри, как хороша она сейчас, стройная, легкая, с тоненькими своими колоколенками. И почему мы, дураки, не приходили сюда по утрам, именно по утрам, когда она так красива на золотистом утреннем небе? Теперь мы всегда будем приходить сюда по утрам, обязательно по утрам... Как гулко звенят твои чугунные ступени! Как хорошо стоять возле тебя, облокотившись о парапет, и смотреть на Днепр – широкий, разлившийся до самого горизонта. Он сейчас совсем розовый, как и небо на востоке (Nekrasov 1962: 362).

В День Победы в Николае ненадолго появляется даже нежность по отношению к Киеву, изменившему моментально свою цветовую окраску, в которой вдруг из-под вездесущих мрачных тонов пробивается неожиданно розовый. Главный герой начинает ощущать эмоциональную связь с элементами городского пространства:

Сквозь молоденькую зелень сада виден университет – большой, печальный, с дырявыми закопченными окнами, облупившимися колоннами. Ему грустно. Всем весело, а ему грустно. Ничего, старина, скоро и за тебя примутся. Не грусти! Смотри, как хорошо разрослись вокруг тебя каштаны – уже касаются друг друга своими ветками, а ведь до войны совсем малютками были (Nekrasov 1962: 361).

Чувства Николая оказались, однако, лишь кратковременным проблеском (возможно, здесь проступило авторское сознание любящего свой город киевлянина Некрасова, тем более что в приведенном фрагменте использована несобственно-прямая речь), и уже буквально на следующей странице повести главный герой начинает тосковать по Сталинграду, вдруг осознав, что

⁸ Андреевская церковь, построенная по проекту Бартоломео Растрелли в 1747–1753 годах, один из наиболее характерных элементов киевского пейзажа.

конец войны убил его мечты о возвращении на фронт: „Странное чувство. [...] В Сталинграде было не так. Там ты, после пяти месяцев войны оказался вдруг в тылу. Но фронт еще был. Далеко, за десятки километров, но был. И ты знал, что еще попадешь туда. А сейчас его нет. Совсем нет” (Nekrasov 1962: 363).

Стремление покинуть город и вернуться на фронт связано у некрасовского героя прежде всего с тем, что он, как и другие персонажи, не может никак обрести ощущение дома. Такова одна из самых характерных особенностей образа послевоенной действительности в повести *В родном городе*. Подавляющее большинство персонажей в меньшей или большей степени „бездомны”, они все время переселяются, и даже если у них есть постоянное место жительства, оно часто имеет мало общего с понятием „дома”. Сами герои называют часто место своего обитания „дырой” или „берлогой”. Показательный пример – друг главного героя Сергей, также вернувшийся с фронта, но в какой-то момент уставший от послевоенной сумбурной жизни и отчаянно пытающийся обрести хоть какое-то подобие домашнего уюта:

[...] Когда он вернулся домой и ввалился в свою сырую, засыпанную окурками комнату, ему стало вдруг скучно.

– Берлога, одно слово – берлога. Решил к тебе зайти. – Сергей искоса посмотрел на Шуру. – Дай хоть картинку какую-нибудь на стенку или цветов горшочек (Nekrasov 1962: 389).

Естественное стремление обрести дом, отгородиться хоть в какой-то степени от окружающего, часто враждебного мира видно также у главного героя повести. Как отмечает Василий Щукин, главная особенность городской квартиры – „дыхание не столь далекой старины, явное присутствие культурной памяти, воплощенной в старых вещах, книгах, картинах [...]” (Šukin 327). Именно в такой квартире, а точнее комнате, в которой живут мать и дочь Остродумские, оказывается Митясов:

Таких комнат, как та, в которую он попал, Николай никогда еще не видел. Большая, почти квадратная, с большим окном и дверью, выходящими на заросший виноградом балкон, залитая сейчас лучами заходящего солнца, она поражала невероятным количеством книг. [...] На свободных от полок кусках стен и на самих полках висели фотографии. Их было тоже очень много: какие-то мужчины и женщины в смешных туалетах, виды незнакомых городов, озер и гор. Над диваном висела небольшая, но сразу бросающаяся в глаза картина – озеро или пруд и склонившиеся над ним, тронутые осенью деревья (Nekrasov 1962: 291).

Это описание наводит на ассоциации с булгаковским домом Турбиных, бывшим „оазисом” стабильности в погруженном в хаос Городе. Таким же оазисом в динамической, переменчивой городской среде становится ком-

ната Остродумских, где чаще беседуют о Толстом, чем о военных сводках. Лишенный собственного семейного прошлого и пытающийся найти себя в настоящем, Митясов именно у Остродумских чувствует себя комфортно. Не случайно он тянется также к профессору Никольцеву, который, по словам одного из героев, олицетворяет собой „девятнадцатый век” (Nekrasov 1962: 441). В стремлении главного героя найти опору в культурных традициях, в некоей „слабости” к „буржуазным пережиткам”, несовместимыми с „устремленной в будущее” советской реальностью, легко читаются особенности мировосприятия самого автора. Виктор Некрасов происходил из киевской интеллигенции, идеалы которой, в том числе гуманность и уважение к традициям, просматриваются во многих его произведениях. В отличие же от автора, главный герой *Родного города*, лишенный прошлого советский человек, ощущает внутреннюю пустоту, особенно в условиях мирной жизни, которая не дает понятных ориентиров, заставляет думать и „утомляет” своей неоднозначностью:

Как трудно принять решение! Ох, как трудно! И если б одно, а то ведь не одно. Все навалилось сразу... На фронте, там приказ. Он усложняет жизнь, но и упрощает ее. О многом можно не думать. Здесь приказа нет. Здесь ты сам себе должен приказать. Приказать и выполнить (Nekrasov 1962: 336).

В повести Некрасова четко прослеживается еще одна особенность послевоенной действительности, которая, как ни странно, отнимает у людей мечту, цель, с которой они „срослись” за годы войны, разучившись жить мирной жизнью:

На фронте, например, Николай знал, что он делает самое нужное и отдает все, что у него было. И задача была ясна. [...] И его цель была – изгнать немцев из России, Украины, Белоруссии, уничтожить фашизм. И он это делал. Один из многих миллионов, таких же, как он, людей (Nekrasov 1962: 358).

В итоге вернувшиеся с войны теряют чувство сплоченности вокруг общего дела и оказываются в одиночестве, несмотря на окружающее их многолюдное городское пространство. Для Митясова и других героев город неоднократно превращается в лабиринт, из которого непонятно как и, главное, зачем выбираться: „Они идут по пустынным, затихшим улицам, сворачивают направо, налево, проходят через какие-то пустыри, мимо заборов новостроек, опять выходят на улицу, опять налево, направо – куда их черт занес? А не все ли равно...” (Nekrasov 1962: 467). Таким образом, можно утверждать, что в повести Некрасова мы имеем дело с „городом-лесом” (синоним „города-лабиринта”), в котором, по словам Василия Щукина, „можно заблудиться в смысле духовном или нравственном” (Šukin 311).

Утратившие духовные ориентиры некрасовские герои неоднократно перемещаются в городском пространстве без определенной цели, подчеркивая тем самым, что их жизнь превратилась в прозябание. Симптоматично в данном случае скитание протагониста повести, который, как уже было сказано, возвращается в родной город, и первое, что обнаруживает, – это развалины своего дома. Затем он находит квартиру своей жены (это, кстати, еще одна особенность послевоенной действительности у Некрасова: герои ввиду своей „бездомности” постоянно теряют и ищут друг друга). У жены, однако, Митясов жить не может, так как его место успел занять любовник. Герой останавливается в больнице, в палате с чужими по складу ума и по жизненному опыту гражданскими людьми. Пытаясь проводить там как можно меньше времени, протагонист попадает в итоге в коммунальную квартиру, где селится в комнате, которая также не дает ему ощущения дома: „Да, он отвык от мирной жизни. [...] Фронт стал его домом. Больше домом, чем эта комната с четырьмя стенами, потолком, пролежанным диваном. Там, на фронте, он был своим, там он знал, что делать, здесь, даже здесь, где к нему все так хорошо относятся, – нет” (Nekrasov 1962: 322). Далее Николай пытается восстановить отношения с женой, они переезжают в новую комнату, но семейная жизнь так и не налаживается ввиду непреодолимого отчуждения между супругами. Здесь следует отметить еще одну особенность послевоенной действительности у Некрасова: неумение людей общаться друг с другом и таким образом преодолевать свои травмы. Это в первую очередь видно именно на примере супругов Митясовых: „Она вообще не расспрашивает его о фронте. А он ее об оккупации. Они не говорят о прошлом. Как будто его никогда и не было” (Nekrasov 1962: 357). В итоге Николай уходит от жены и селится в общежитии, где остается уже до конца повести, так и не обретая дома. Вопрос преодоления „бездомности” остается открытым. Символичной в данном контексте является заключительная сцена: Митясов опять смотрит на вокзал, с которого отправился в свое скитание в первой главе повести: „На вокзальных часах уже четверть пятого. И на востоке уже стало светать – видны трубы, антенны” (Nekrasov 1962: 470). Вокзал, с присущей ему динамикой, безусловно, являет собой оппозицию по отношению к дому, которому свойственна статичность. Как справедливо заметил Щукин, вокзал – это особый, пограничный городской локус, сопряженный с ожиданием прихода нового или возвращением старого, начало пути к неведомому (Šukin 314). Получается, что Николай Митясов в конце повести вновь оказывается в отправной точке своей мирной жизни и непонятно, сможет ли он преодолеть поствоенную безысходность, вновь обрести смысл жизни и таким образом завершить свое „возвращение”.

Итак, картина послевоенной действительности в повести *В родном городе* формируется прежде всего с помощью ключевых мотивов и используется для реализации главной цели произведения изобразить трагизм и растерянность опустошенных людей, которые не могут найти свое место в реалиях мирного времени. Некрасов показал, насколько сильно война влияет на человеческое мировосприятие, отрывая простых людей от привычной, родной среды, в которой до войны они вели спокойную, размеренную жизнь. Родной город становится чужим, физическое возвращение на малую родину не означает возвращения ментального, а конец войны не несет за собой автоматически наступления светлого будущего. И если *В окопах Сталинграда*, по словам Дмитрия Быкова, показан процесс формирования в военных условиях „сверхчеловека”, то в повести *В родном городе* представлена его печальная участь в послевоенное время. В контексте этих двух произведений симптоматично противопоставление понятной окопной действительности, спланивающей ранее незнакомых людей (*В окопах Сталинграда*), и мирного, но уже чужого послевоенного города, в котором даже прежде близкие люди перестают понимать друг друга (*В родном городе*). Сегодня затронутый Некрасовым вопрос посттравматического синдрома и отчуждения от родной среды особо актуален в контексте событий в Украине, так как миллионам беженцев и сотням тысяч солдат, причем как украинским, так и российским, придется в какой-то момент вернуться в их родные города (в том числе и Киев) и столкнуться с послевоенной, мирной реальностью, которая может оказаться очень горькой. Киев для Митясова стал чужим за неполные три года на фронте, а вопрос его полного „возвращения” домой так и остался в повести открытым. Повесть киевлянина Некрасова, которого за умение ставить человека выше любой идеологии даже сегодня, несмотря на статус русского писателя, считают в Украине своим, вновь приобретает актуальность, которая, на наш взгляд, будет только усиливаться.

References

- Bykov, Dmitrij. „Viktor Nekrasov”. *Diletant*, 11, 2013. Web. 28.12.2023. <https://ru-bykov.livejournal.com/1892348.html>.
- Gasparov, Boris. *Literaturnye lejtmotivy. Očerki po russkoj literature XX veka*. Moskva, Nauka. Izdatel'skaâ firma „Vostočnaâ literatura”, 1993.
- Kovaleva, Valentina, Oleg Pohalenkov. „Semantizaciâ hudožestvennogo prostranstva kak sposob prezentacii obraza geroâ”. *Izvestiâ Smolenskogo gosudarstvennogo universiteta*, 1 (45), 2019, s. 38–45.
- Moiseeva, Viktoriâ. *Povest' V. Nekrasova „V rodnom gorode”: diskussii vtoroj poloviny 1950-h godov o sovremennom čeloveke v literature*. Web. 28.12.2023. <https://www.philol.msu.ru/~modern/index.php?page=1232>.

- Nekrasov, Viktor. *Izbrannye proizvedeniâ*. Moskva, Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudožestvennoj literatury, 1962.
- Nekrasov, Viktor. *V okopah Stalingrada*. Moskva, Russkaâ kniga, 1995.
- Pohalenkov, Oleg. „K voprosu o literaturnyh svâzâh nemeckoj i russkoj sovetskoj literatur (na primere romanov o vojne Ė.M. Remarka i V. Nekrasova)”. *Vestnik Ćelâbinskogo gosudarstvennogo universiteta*, 13 (194), 2010, s. 118–121.
- Silant'ev, Igor'. *Poëtika motiva*. Moskva, Âzyki slavânskoj kul'tury, 2004.
- Syropâtov, Oleg. *Posttravmatičeskoe stressovoe rasstrojstvo*. Kiev, Avtor, 2014.
- Ŝelokova Larisa. „Ė. Heminguëj i V. Nekrasov: opyt sopostavleniâ dvuh napravlenij voennoj prozy”. *Vestnik Gosudarstvennogo Gumanitarno-tehnologičeskogo universiteta*, 2, 2018, s. 83–88.
- Ŝukin, Vasilij. „Poëtika goroda. Morfologijiâ poëtosfery”. *Ejdos. Historiographic Almanac*, 7, 2013, s. 299–336.
- Tarasenkov, Anatolij. „Na temy dnâ”. *Znamâ*, 7, 1955. Web. 28.12.2023. <https://nekrassov-viktor.com/papers/tarsenkov-anatolij-na-temi-dnia/>.

PAULINA CHARKO-KLEKOT

„Женщины в темноте”.

Świadectwa wojny w twórczości Iriny Sieriebriakowej

“Women in the dark”.

Testimonies of war in the works of Irina Serebryakova

Abstract. This article aims to explore the traces of anti-war discourse in the work of Irina Serebryakova, a Ukrainian playwright, screenwriter and interpreter. Following Russia’s attack on Ukraine in February 2022, the author turned her work towards capturing the changes that war forces on the lives of ordinary people. Serebryakova’s dramas record the forced reorganisation of various planes of everyday existence: professional, living or emotional. She presents the relationship between man and war from different perspectives, e.g. in the piece *In the Instagram, we will live forever* she tackles the problem of looters stealing from flats during bombing raids, but also refugees from the Warsaw train station. The text *Women in the dark*, written with Masha Denisova, is, in turn, a kind of diary from Russian-besieged Kyiv, written using the verbatim technique. Apart from that, in the play *My best Iranian friend*, the author combines the traumas of war with the issue of intolerance and national-religious discrimination.

Keywords: Irina Serebryakova, war, daily life, documentary drama, Ukrainian drama

Paulina Charko-Klekot, University of Silesia, Katowice – Poland, paulina.charko-klekot@us.edu.pl,
<https://orcid.org/0000-0002-1265-6934>

Wojna, mimo swojej brutalności i destrukcyjności, nie tylko od wieków towarzyszy ludzkości, ale jest także wyraźnie obecna w kulturze, a nawet – jak za uważy brytyjski historyk wojskowości John Keegan – to w niej wyraża się kultura danego społeczeństwa, to ona bywa determinantem owej kultury, a niekiedy po prostu jest kulturą (Keegan 25). Choć na pozór pojęcia wojny i kultury znajdują się na przeciwległych biegunach semantycznych, to zachodzą między nimi silne powiązania na wielu płaszczyznach. Twórcy kultury wszystkich epok chętnie sięgali po wojnę, traktując ją jako jeden z głównych motywów – istnieje ogromna liczba przykładów ze sztuki, zarówno tej wysokiej, jak i tej popularnej, w której za pomocą literatury, malarstwa, architektury, muzyki, a współcześnie kina czy gier komputerowych starano się uczcić wybitnych dowódców, oddać hołd

męstwu żołnierzy czy przybliżyć i spopularyzować historyczne zwycięstwa (por. Olzacka 2012, źródło elektroniczne). Wojna stanowi również przedmiot nauki oraz realnie wpływa na życie społeczeństw (nie tylko czynnie zaangażowanych w konflikt). Elżbieta Olzacka podkreśla, że „[z] wojną związana jest cała sfera wyobrażeń i praktyk kulturowych, obejmujących nie tylko tradycje, wierzenia, obrzędy, rytuały, obyczaje, prawa, język związany z grupą wojskowych, ale również cały zespół podobnych wyobrażeń i praktyk właściwy wszystkim członkom społeczeństwa” (Olzacka 2012, źródło elektroniczne).

Autorka zwraca także uwagę na społeczną, prawną i religijną legitymizację konfliktów zbrojnych. Zjawisko wojny, zaznacza socjolożka, nigdy nie sprowadzało się jedynie do zaspokojenia zwierzęcych instynktów, ale zawsze było w pewien sposób sakralizowane – zabijanie czy umieranie na wojnie było i jest inne jakościowo od tych samych zjawisk w czasie pokoju, a kultura i sztuka odgrywają niezwykle ważną rolę w tym uświęcaniu przemocy wojennej, np. poprzez przekazywanie wartości, przekonań czy idei nobilitujących śmierć bohaterską i deprecjonujących śmierć tchórzliwą, co znajdziemy w wielu arcydziełach, niezależnie od czasu i miejsca ich powstania (Olzacka 2016: 7). Oczywiście, usankcjonowanie wojny nie tylko w przestrzeni sztuki łączy się z odpowiednim „przedstawieniem” działań wojennych, takim, aby konflikt zbrojny nie był postrzegany jedynie jako nieograniczona przemoc (Contamine 269). Stąd bierze się potrzeba i dążenie poszczególnych imperiów (które jako silniejsze zazwyczaj pierwsze rozpoczynały konflikty) do ujęcia wojen w „ramy” (określenie Judith Butler) i zadbanie o odpowiednie ukształtowanie społecznego odbioru prowadzonych operacji zbrojnych. Sakralizacja wojny i militaryzacja społeczeństw często odbywają się z wykorzystaniem sztuki i literatury, co widać chociażby na przykładzie Rosji. Marta Zambrzycka, analizując rosyjską literaturę wojenną poświęconą konfliktom w Czeczenii, pisze:

Czasy wojen ulegają mityzacji, opowiada się o nich jak o okresie wprowadzie nieludzkim i okrutnym, lecz pełnym heroizmu godnego pradawnych bogów. Jej uczestnicy są bohaterami, ich czyny obiektem czci. Nieważne, jak bardzo nienawidzimy wojen, wcześniej czy później każda z nich stanie się legendą [...]. A legenda wojny [...] jest legendą okrutną, bo sankcjonującą zbrodnie i nadającą jej znamiona heroizmu (Zambrzycka 105).

Nie sposób jednak nie dostrzec, że oprócz tradycyjnych utworów gloryfikujących wojnę istnieje cały nurt twórczości antywojennej, deheroizującej postać żołnierza, a także pokazującej niehumanitarność i okropieństwo wojny. Tendencje do odzierania działań wojennych z chwały czy bohaterstwa i zwracanie uwagi na koszty fizyczne oraz psychiczne wszelkiego rodzaju konfliktów są od dłuższego czasu obecne w dramaturgii rosyjskojęzycznej, stanowiącej przedmiot badań w niniejszym artykule. Autorki i autorzy odwołują się do konfliktów z różnych

okresów historycznych: Anna Baturina (*Фронтовичка*, 2009), Ksenia Stiepanyczewa (*Дни Победы*, 2010) czy Jurij Kławdijew (*Развалины*, 2010) demitologizują mit Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, z kolei Jelena Kałużskich (*Солдатские письма*, 2001), Siergiej Reszetnikow (*Часовой*, 2005) czy Piotr Filimonow (*Шанито-юрт. Парад-алле с пулеметом*, 2004) zwracają się ku wojnom prowadzonym przez Rosję w Czeczenii. Zajęcie Krymu w 2014 roku i wojna na wschodzie Ukrainy również znalazła oddźwięk w powstających dramatach – temat ten poruszali zarówno pisarze Rosjanie (np. Michaił Durnienkow *Война еще не началась*, 2015), jak i Ukraińcy (np. Natalia Błok *Сквозь кожу*, 2017; *Бомба*, 2019 czy Natalia Woróżbyt *Плохие дороги*, 2017).

Sprzeciw wobec ataku Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku w środowisku dramaturgicznym odzwierciedlił się kolejną falą antywojennych sztuk oraz powołaniem do życia projektu „Драматургия против войны”, będącego częścią festiwalu Lubimowka (*Dramaturgiâ protiv vojny*, źródło elektroniczne). Antywojenny program został ogłoszony we wrześniu 2022 i jest przejawem oporu wobec rosyjskiej agresji. Zgodnie ze słowami organizatorów jest to „[...] внеочередной бессрочный open call [...] без ограничений по возрасту авторов и времени написания текста” (*Dramaturgiâ protiv vojny*, źródło elektroniczne).

Na pierwszej tzw. krótkiej liście (ogłoszonej w grudniu 2022 roku) znalazły się utwory o tematyce wojennej i okołowojennej, które były nadsyłane na Lubimowkę w zwykłym trybie, natomiast kolejne listy (z lutego i z sierpnia 2023 oraz z marca 2024 roku) zawierały już sztuki nadsyłane bezpośrednio w ramach projektu. W przeciwieństwie do zwykłego naboru, ogłaszanego w konkretnym terminie raz w roku, na antywojenny projekt Lubimowki można wysyłać sztuki ciągle, dlatego w niedługim czasie należy się spodziewać kolejnych odsłon projektu.

Projekt Lubimowki nie jest jedyną tego typu inicjatywą opozycyjnych wobec władzy Putina środowisk artystycznych, czujących potrzebę oprotestowania działań wojennych Rosji poprzez twórczość literacką. Już pierwszego dnia pełnoskalowej wojny pojawiła się internetowa platforma ROAR (Russian Oppositional Arts Review/Вестник оппозиционной русскоязычной культуры), której redaktorką naczelną jest pisarka Linor Goralik. Stworzone czasopismo elektroniczne tłumaczone jest na angielski, francuski, włoski oraz polski i jest jednym z miejsc twórczego sprzeciwu wobec „lojalnej, służalczej, a w ostatecznej formie łączącej się z bezpośrednią propagandą oficjalnej kultury, która służy obecnemu przestępczemu rządowi Rosji” (*Pro ROAR*, źródło elektroniczne). Znajdują się tam zarówno wiersze, formy prozatorskie, dramaturgiczne, jak i bardziej publicystyczne eseje czy szkice, a także obrazy, graffiti czy krótkie formy audiowizualne.

W obu antywojennych projektach biorą udział artyści różnych narodowości, nie tylko Rosjanie, ale też Ukraińcy czy Białorusini. W niniejszym artykule

chciałabym przybliżyć antywojenną twórczość młodej dramatopisarki ukraińskiej Iriny Sieriebriakowej (ur. 1988). Autorka pisze zarówno po ukraińsku, jak i po rosyjsku, ale przedmiotem badań będą jej ostatnie sztuki, napisane po ataku Rosji w lutym 2022 roku, które zostały wyróżnione w opisywanym wyżej projekcie „Драматургия против войны”. Utwór *В инстаграме мы будем жить вечно* (2022) Sieriebriakowa nadesłała na konkurs Lubimowka w „zwykłym” trybie, nie wiedząc jeszcze o istnieniu specjalnej sekcji tematycznej dla sztuk o wojnie. Tekst został włączony równolegle do głównego programu festiwalu w 2022 roku oraz do projektu „Драматургия против войны” (opublikowano go w pierwszej liście finałowej w grudniu 2022 roku). Kolejne utwory: napisany razem z Maszą Denisową tekst *Женщины в темноте* (2023) oraz dwie samodzielne sztuki: *Игра генералов* (2023) i *Моя лучшая иранская подруга* (2023) były przez autorkę zgłoszone już w ramach antywojennego projektu Lubimowk.

Irina Sieriebriakowa zajmuje się także tworzeniem scenariuszy filmowych oraz tłumaczeniami. Filmy, dla których współtworzyła scenariusze, były pokazywane na wielu europejskich festiwalach, np. serial *Наші ідеальні діти* można było zobaczyć na Tallinn Film Festival w 2021 roku (*TV Beats Forum*, źródło elektroniczne), a na forum Hyperwriter 2022 w Budapeszcie serial ten został jednym z finalistów (*Serial ‘Naši ideal’ni diti’ vid*, źródło elektroniczne). Sieriebriakowa uczestniczyła w różnych teatralnych i dramatycznych laboratoriach w Ukrainie i poza nią (np. brała udział w kursie scenopisarskim Terrarium. Інтенсив 2018 w Kijowie, szkoliła swój warsztat tłumacza podczas TorinoFilmLab Extended w 2022 w Turynie, była także uczestniczką Documentary Summer School, współorganizatorem którego był Locarno Film Festival).

W kontekście dramatycznym, oprócz sukcesów na Lubimowce, Sieriebriakowa może pochwalić się wygraną w projekcie Instytutu Ukraińskiego „Transmission.UA: drama on the move”¹, w ramach którego jej utwór *Тіндерленд* został wybrany (razem ze sztukami takich uznanych autorek, jak Liudmyła Tymoshenko, Tetiana Kytsenko czy Olga Maciupa) do przetłumaczenia i wystawienia na brytyjskiej scenie; część angielska projektu była realizowana we współpracy z British Council oraz London’s Royal Court Theatre (*5 Ukrainian plays were translated*, źródło elektroniczne).

Po rozpoczęciu przez Rosję pełnoskalowej wojny Sieriebriakowa na pewien czas opuściła Kijów i Ukrainę, brała udział w różnych projektach, m.in. część 2023 roku spędziła w łotewskiej rezydencji artystycznej w Pawiłście, pracując

¹ Program był organizowany w latach 2020–2022 i realizowany w Polsce, Niemczech i w Wielkiej Brytanii. Jego głównym celem było wspieranie tłumaczeń, promocji i produkcji spektakli na podstawie współczesnej dramaturgii ukraińskiej i, jak piszą organizatorzy, jednym z celów było zwiększenia obecności Ukraińców w europejskiej społeczności teatralnej.

nad projektem związanym z bajkami o bałtyckich wydmach, a także nad wydaniem pierwszej powieści (Jahimoviča, źródło elektroniczne). Ta dość szczegółowa prezentacja postaci autorki wynika z chęci szerszego przedstawienia sylwetki tej dramatopisarki, która dopiero zaczyna być lepiej rozpoznawana przez krytykę i publiczność, a w polskiej przestrzeni jest jeszcze prawie nieznana, co po części wynika także ze słabej obecności dramaturgii ukraińskiej w polskiej świadomości. Poza dwiema antologiami opracowanymi przez Annę Korzeniowską-Bihun: *Nowy dramat ukraiński*, t. 1: *W oczekiwaniu na Majdan* (2015, razem z Andriejem Moskwinem) i *Współczesna dramaturgia ukraińska. Od A do Ja* (2018), polscy czytelnicy nie mają możliwości zapoznania się z twórczością dramaturgiczną naszych wschodnich sąsiadów inaczej niż w oryginale.

Sztuki Sieriebriakowej korespondują z utworami zebranymi w obu antologiach – zarówno utwory młodej autorki, jak i teksty jej bardziej znanych koleżanek i kolegów (Natalii Woróżbyt, Natalii Błok, Olgi Maciupy czy Pawła Arjego) są „zainfekowane wojną” (Lappo, źródło elektroniczne). Choć twórczość Sieriebriakowej nie zawiera opisów walk na froncie, bohaterami nie są żołnierze ani wojskowi, ale zwykli cywile, niejednokrotnie żyjący dość daleko od pola walk, to w jej sztukach, podobnie jak w utworach dużej części dramatopisarzy ukraińskich, doświadczenie wojenne jest wyraźnie obecne. Jak pisze Irina Lappo:

[...] wzmianki o przemocy, syndromie posttraumatycznym, wojnie, uchodźcach z Donbasu, żołnierzach, pogrzebach żołnierzy, matkach żołnierzy, rehabilitacji żołnierzy – pojawiają się w niemal każdej sztuce. Diagnozę, którą stawia ukraińskiej rzeczywistości bohaterka monodramu Natalii Błok – „Tu wszystko jest przesiąknięte wojną jak trucizną” – potwierdza cały tom [...] Wojna jest na Ukrainie tekstem, pretekstem i kontekstem, jest obecna nawet w nieobecności, w tekstach, w których jej nie ma albo prawie nie ma (Lappo, źródło elektroniczne).

Lubelska badaczka zauważa ponadto, że „[u]kraiński dramat patrzy na wojnę oczami kobiet. Kobiety są daleko od działań wojennych, lecz noszą wojnę w sobie, jak chorobę, żalobę, coś, co na zawsze zmieniło ich życie. Mężczyźni walczą i giną, kobiety pamiętają” (Lappo, źródło elektroniczne)² i ta perspektywa obecna jest również w twórczości Sieriebriakowej. Postaciami na kartach jej utworów są głównie kobiety – jeśli pojawiają się mężczyźni, to na ogół są to nastolatki albo starcy. To zwykli ludzie – osoby pozornie mało znaczące, ponieważ nie walczą aktywnie ani nie dokonują żadnych wielkich czynów, których heroizm jest heroizmem dnia codziennego, polegającym głównie na próbach

² Wojna (do 2022 roku określana jako ATO – Antyterrorystyczna Operacja), jako czynnik znacząco kształtujący tematykę współczesnej literatury ukraińskiej, obecna jest zarówno w dramaturgii, jak i prozie, o czym pisze Aniela Radecka (Radecka 257–258).

przetrwania w strasznych warunkach konfliktu zbrojnego. Zainteresowanie autorki mikrohistoriami i przedstawienie opowieści o życiu cywilów zbliża ją z kolei do istniejącej już od kilku dziesięcioleci tendencji, obecnej zarówno w twórczości literackiej, jak i badaniach naukowych, odejścia od wielkich narracji ku małym opowieściom. Krzysztof Pomian opisuje to słowami: „[z]jawiska masowe ujmujemy dziś zatem, gdy to możliwe, nie tylko jako masowe, lecz również, jeśli nie przede wszystkim, jako przełamane przez pryzmat jednostkowego doświadczenia. Tego, co publiczne, szukamy w tym, co prywatne; tego, co zbiorowe – w tym co, osobiste” (cyt. za Pawletko 50).

Utkane z małych, zwyczajnych opowieści nieidealnych, pospolitych ludzi utwory młodej dramatopisarki niezaprzeczalnie rozszerzają „ramy” wojny, które Judith Butler rozumiała jako sposoby „[...] wybiórczego kształtowania doświadczenia, bez których prowadzenie wojny nie byłoby możliwe” (Butler 72–73). Ogląd, jak konstatuje filozofka, wiąże się z zajęciem stanowiska, stąd najczęściej państwo pragnie wpływać na wizualne sposoby uczestnictwa w wojnach, czego przykładem są chociażby popularne podczas inwazji na Irak w marcu 2003 roku tzw. asystowane reportaże, tzn. reportaże pisane z perspektywy ustalonej przez wojskowe i rządowe instancje (Butler 122–124). Powstałe w ten sposób teksty były jednostronne i fragmentaryczne, gdyż „reporterom [...] udzielano dostępu do obszaru działań wojennych jedynie pod warunkiem, że ich spojrzenie ani na chwilę nie zboczy z wyznaczonych pól odpowiednio sparametryzowanej akcji” (Butler 123). Dążenie do reglamentacji treści przez różne podmioty i z różnych przyczyn powoduje, że każda dodatkowa perspektywa pokazująca wojnę jest cenna. Dlatego też dramaturgię Sieriebriakowej (oprócz walorów literackich) warto rozpatrywać właśnie jako głos rozszerzający pole postrzegania rzeczywistości i niejako artystyczną wersję historii mówionej, szczególnie jeśli utwór, tak jak w przypadku tej autorki, należy do nurtu dramaturgii dokumentalnej i pokazuje indywidualną perspektywę osób, które albo bezpośrednio uczestniczyły w opisanych wydarzeniach, albo je obserwowały.

Zresztą tradycja dokumentowania na bieżąco rzeczywistości nie jest obca ukraińskiej dramaturgii – warto przypomnieć chociażby sztukę *Дневники Майдана* napisaną w technice verbatim przez Natalię Woróżbyt i Andrieja Maja. Bliski verbatimowi, czyli „technice tworzenia tekstu metodą montażu dosłownie zapisanej mowy” (Bołotian, źródło internetowe), jest także utwór Sieriebriakowej *Женщины в темноте*. Sztuka napisana wspólnie z Maszą Denisową jest zbiorem wypowiedzi mieszkanek Kijowa na temat ich przeżyć związanych z blackoutami występującymi wiosną i zimą 2022 roku. Tekst w dużej mierze opiera się na dziennikach samej Denisowej, ale także na realnych doświadczeniach kobiet poznanych przez Sieriebriakową na dworcach podczas swoich licznych podróży po Europie (podróży, które były mniej lub bardziej wymuszone wojną – po rozpoczę-

ciu działań wojennych autorka opuściła Kijów i wyjechała do Czech, następnie korzystała z różnych programów rezydentur artystycznych).

Utwór zbudowany jest głównie z krótszych lub dłuższych monologów, które ze sceny wygłaszają kolejno Aktorka 1 i Aktorka 2. Nie mają one imion, w przeciwieństwie do kobiet, których wypowiedzi odczytują. Użycie przez bohaterki własnych imion sprzyja uznaniu ich za pełnoprawne podmioty, czyni je bardziej widzialnymi, konkretnymi osobami z własną historią, którą warto usłyszeć. Jak pisze Butler w książce *Ramy wojny*: „nie da się przyznać, że poszczególne życie zostało zranione czy utracone, jeśli nie uznamy go wcześniej za żyjące” (Butler 41) – zindywidualizowanie postaci poprzez imię sprzyja uznaniu życia za ważne i mające prawo do swojej opowieści. A opowieści bohaterek sztuki *Женщины в темноте* dotyczą głównie realiów codziennego życia w pogrążonych w ciemności dzielnicach Kijowa. Tytułowa ciemność dobrze oddaje atmosferę pierwszych miesięcy wojny: „Темнота – это было ощущение начала войны” – mówi w wywiadach Sieriebiakowa (*V Instragramie my будем жит' веčno*, źródło elektroniczne). Ciemność związana była nie tylko z fizycznymi niedogodnościami, takimi jak brak prądu, wody, internetu czy sieci telefonicznej, ale dotyczyła także sfery psychicznej. Pierwsze tygodnie i miesiące pełnoskalowej wojny to poczucie niepewności, zagubienia, lęku o to, co przyniesie jutro i brak możliwości zaplanowania czegokolwiek, brak jasności, co należy robić i w jakiej kolejności. Przykładowo, różne godziny włączania i wyłączania prądu wiązały się z brakiem regularności w takich prozaicznych i codziennych czynnościach, jak higiena osobista, jedzenie czy praca:

Петиция. Часто люди не знают, когда выключат свет и как долго его не будет. Приходишь с работы и не понимаешь, сколько ещё ждать. Невозможно построить планы на день! То же самое с дистанционной работой дома, с обучением детей! Просим сообщать точный график отключения электроэнергии! (Serebrákova 2022, źródło elektroniczne).

To przysłowiowe poruszanie się jak we mgle dotyczyło zarówno osób znajdujących się w Ukrainie, jak i tych z niej wyjeżdżających, co autorka podkreśla w wywiadach, wspominając chaos i niewiedzę ludzi, których spotykała na dworcach w różnych częściach Europy. „Wojna – pisała Butler – opiera się na wytwarzaniu i reprodukowaniu niepewności [...]. W warunkach niepewności nie trzeba zmieść życia z powierzchni ziemi – i tak podlega ono trwałemu i skutecznemu oddziaływaniu przemocy” (Butler 24). Sieriebiakowa, poza uczuciem niepewności towarzyszącym wojnie, wymienia jeszcze trudne i wszechogarniające poczucie bezsilności: „Для меня война – это бессилие” (*„Kak pisat' posle Osvencima?”*, źródło elektroniczne).

Destrukcyjna siła wojny unicestwia wiele płaszczyzn ludzkiego istnienia – poza śmiercią fizyczną, zniszczeniu ulega często wymiar cywilizacyjny, kultu-

rowy oraz osobisty – ginie świat, w którym człowiek dotychczas funkcjonował. Bohaterki omawianej sztuki muszą układać swoje życie według nowych, chaotycznych i nieprzewidywalnych reguł. Długotrwały brak prądu sprawia, że codzienne czynności nabierają nowego wymiaru i o tym głównie opowiadają bohaterki utworu. Ich monologi są pełne małych elementów codzienności, wcześniej niezauważalnych, teraz nabierających istotności i znaczenia: ważne jest wiedzieć, które ubrania da się łatwo założyć w ciemności, jak zorganizować dzień przy nieregularnych dostawach prądu czy jak prostota i minimalizowanie potrzeb mogą pomóc w przetrwaniu kolejnego dnia:

Божена: [...] я узнала, что маленький бантик на женских трусах присобачен туда не столько для красоты, сколько для того, чтобы наощупь в темноте находить [...]
Люба: За этот месяц у меня появилась привычка делать всё быстро. Еда упростилась. Шансов приготовить что-то сложное почти нет. Единственный выход – простая быстрая еда. Ещё в доме всегда должен быть хлеб: он сытный и его не нужно готовить (Serebrákova 2022, źródło elektroniczne).

Dodatkowo poczucie niepewności i trwogi wywołane wojną uwidacznia się także w stosunkach międzyludzkich. W omawianym utworze sąsiadka jednej z bohaterek mówi: „Сейчас надо быть осторожным с незнакомыми людьми” (Serebrákova 2022, źródło elektroniczne), zwracając swoją kwestią uwagę na fakt, że wojna stawia przed ludźmi pytania o wspólnotę, o podział na „my” i „oni”, co wiąże się z koniecznością decydowania, czyje życie postrzegamy jako warte zachowania i obrony, a czyje nie? (Butler 89). Odpowiedzi na pytanie, kim jesteśmy „my”, a kim są „oni”, trzeba szukać na wielu płaszczyznach: od tej najbardziej oczywistej w czasie wojny, czyli dotyczącej kwestii państwowych (w tym przypadku: my – Ukraina i oni – Rosja), po bardziej skomplikowane relacje sąsiedzkie czy wewnątrzpaństwowe/wewnątrznarodowe. Działania wojenne i związane z nimi realne poczucie zagrożenia życia uwypukla kruchości życia i tego, że owa kruchość „zakłada społeczny charakter życia, tj. fakt, że życie jednych zawsze w jakimś stopniu pozostaje w rękach drugih” (Butler 57). W sytuacji konfliktu zbrojnego nasilają się także konflikty wewnętrzne, kiedy oprócz ataków wroga ludzie muszą mierzyć się z wszechobecnym brakiem: pracy, żywności, kontaktów z bliskimi. Wtedy często zaciera się lub przesuwają granica na linii „swój” – „obcy”.

Ten wątek, zasygnalizowany w tekście *Женщины в темноте*, zostaje rozbudowany przez Sieriebriakową w utworze *В Инстаграме мы будем жить вечно*, o czym informuje już podtytuł, który brzmi: *Пять историй о своих и чужих*. Zgodnie z tytułową informacją sztuka składa się z pięciu części: w pierwszych czterech scenach poznajemy kolejnych bohaterów i ich historie związane z trwającym konfliktem, w ostatniej scenie wszyscy spotykają się podczas przekracza-

nia ukraińsko-polskiej granicy, a następnie razem czekają na dworcu kolejowym na pociąg do Czech. Grupa bohaterów jest bardzo zróżnicowana, ponieważ są w niej: rodzeństwo Tim i Wiera, nastolatka Julia, emerytka Walentyna i młoda kobieta Wika. Mimo różnic wieku, pochodzenia społecznego czy wyznawanych światopoglądów zawiązuje się między nimi nić porozumienia, zbliża ich do siebie doświadczenie wojny, przymusowej emigracji i uczucie strachu przed udaniem się do nieznanego kraju.

Niemniej w utworze *В инстаграме мы будем жить вечно* Sieriebiakowa pokazuje nie tylko, w jaki sposób w trudnych sytuacjach zawiązują się sojusze między nieznanymi sobie wcześniej ludźmi, ale także jak wojna wzmacnia wzajemną nieufność. Sztukę otwiera scena, w której Wika w ciemności próbuje otworzyć drzwi do domu swojej matki i zostaje zaatakowana przez sąsiadów, którzy biorą ją za szabrowniczkę. Dopiero kiedy udaje im się w świetle latarki z telefonu zobaczyć jej twarz, zostaje rozpoznana i uznana za „swoją”: „Люба (мужчинам): Свои это. Дочка Нины. Из Киева приехала” (Serebrakova 2023b, źródło elektroniczne). Zanim została potraktowana jako „swoja”, groziło jej realne fizyczne niebezpieczeństwo – mieszkańcy bloku, do którego przyjeżdża dziewczyna dość dokładnie przedstawiają, jakie kary spotykają szabrowników: „Валера. (кайфует от этого описания) Мародёров у нас до трусов раздевают и к столбу приматывают скотчем. А когда и без трусов. И лупим, конечно. Девоч, правда, не ловили пока” (Serebrakova 2023b, źródło elektroniczne).

Scena ta (szczególnie z uwzględnieniem opisu niezdrowej radości, którą czerpie Walera, opisując przemoc wobec szabrowników) zwraca uwagę na jeszcze jedno niebezpieczeństwo, które niesie ze sobą wojna, a mianowicie legitymizację przemocy dokonywanej przez podmioty definiujące się jako ofiary. W cytowanej już monografii *Ramy wojny* Butler dostrzega groźbę sytuacji, w której podmiot, przekonany, że z definicji jest zraniony lub prześladowany, nie dopuszcza myśli, iż popełniane przez niego akty przemocy mogą zostać uznane za „zadawanie ran”, nie widzi swojego, także przemocowego, zachowania, gdyż z definicji uważa, że może wyłącznie rany odnosić, a nie zadawać (Butler 264). Sławik, Walera i Luba, którzy atakują Wikę, czują się usprawiedliwieni, gdy zadają przemoc, bo w swoim przekonaniu, czynią to w imię sprawiedliwości i obrony własnych interesów, lecz nie widzą, że sięgają po ten sam środek, przez który cierpią, czyli agresję. Wika, która zaatakowana przez sąsiadów matki, oskarża ich o barbarzyństwo:

Вика. Вы совсем охренели в своем селе! Кто-то банку огурцов украл у вас или утюг, а вы его избиваете и унижаете! Чем вы лучше врагов тогда? Если свои таким зверьем стали? За банку огурцов! Людьми надо оставаться. Хотите воров наказывать, вызывайте полицию. Следствие, суд и все дела. Законы у вас вообще не действуют, да? (Serebrakova 2023b, źródło elektroniczne).

wpada w tę samą pułapkę co oni – kiedy w końcu wchodzi do domu, widzi w kuchni szabrownika i wykrzykuje hasła i groźby wcześniej kierowane do niej: „Вика. (кричит мародёру) Тебя к столбу примотают скотчем! Тебя изобьют до смерти!” (Serebrákova 2023b, źródło elektroniczne).

Problematykę opozycji „swój” – „obcy” kontynuuje Sieriebriakowa w sztuce *Моя лучшая иранская подруга*. Jej bohaterkami są dwie studentki filologii angielsko-francuskiej na uniwersytecie kijowskim: pochodząca z Iranu Amal i Nadia, która z kolei przyjechała z Donbasu. Początkowa nieufność, a nawet wrogość (szczególnie ze strony Nadii) dziewczyn wobec siebie stopniowo ustępuje miejsca przyjaźni. Łączy je to, że obie czują się obco wśród pozostałych dziewczyn z grupy. Jak zauważa Magdalena Środa:

Obcy to ktoś spoza naszego toposu, spoza naszego porządku, spoza świata habitusu, języka, wartości, cywilizacji. Obcy nosi w sobie ślad radykalnej różnicy, wykluczonej przez świadomość, a jednocześnie pochodzącej z jej głębi. Dlatego budzi lęk, zgrozę, wrogość (Środa 9).

Amal jako przedstawicielka nieeuropejskiej kultury wyróżnia się odcieniem skóry, sposobem ubierania się, zachowaniem czy językiem. Przy czym nie chodzi tylko o jej ojczysty język – w sztuce *Моя лучшая иранская подруга* Sieriebriakowa porusza również problem językowej tożsamości Ukraińców. Młoda Iranka, jadąc do Kijowa, nauczyła się ukraińskiego, a na miejscu okazało się, że znajomość ukraińskiego, przy jednoczesnej nieznanomości rosyjskiego, jest kolejną płaszczyzną, na której uwidacznia się obcość dziewczyny. W uniwersyteckiej administracji dziewczyna słyszy od urzędniczki: „По-русски ты не говоришь, твой украинский я не понимаю” (Serebrákova 2023a, źródło elektroniczne), a właścicielka wynajmowanego przez nią pokoju w następujący sposób komentuje nieznanomość rosyjskiego: „Хозяйка. (смерив ее взглядом) Едут сюда. Язык даже не выучили. Как ты тут жить будешь...” (Serebrákova 2023a, źródło elektroniczne).

Złożoną sytuację językową wschodniej Ukrainy Sieriebriakowa przedstawia z punktu widzenia cudzoziemki, dla której język jest tożsamy z państwowością: „Я не понимаю этих людей. Я выучила их язык, а они сами не говорят на своём языке” (Serebrákova 2023a, źródło elektroniczne). Z podejściem do kwestii języka Amal kontrastuje pozycja Nadii, dla której kwestia używania ukraińskiego zamiast rosyjskiego jest problemem bogatego i w miarę bezpiecznego Kijowa, niedostrzegającego realnych problemów społeczeństwa mieszkającego poza metropolią: „Надя. [...] Все нахрен разваливается, а им делать больше нечего, только топить за украинский язык. Грёбаная страна” (Serebrákova 2023a, źródło elektroniczne).

Miejsce urodzenia jest kolejnym elementem, który łączy Amal i Nadię oraz odróżnia je od pozostałych studentek. Amal, z powodu swojego odmiennego wy-

głędu, spotyka się z odrzuceniem i agresją słowną ze strony koleżanek z roku, Nadia zaś, choć nieodrzuca tak bezpośrednio przez grupę, również odczuwa dotkliwy brak wspólnych doświadczeń z koleżankami z grupy. Dziewczyna od najmłodszych lat żyje w cieniu wojny, jaka rozgrywa się na Donbasie, i czuje się niezrozumiana przez Ukraińców z innych części kraju. Rozgoryczona opowiada o swoich uczuciach Amal:

Надя. [...] Мне девять лет было, когда началась война у нас на Донбассе. Полжизни моей война идёт. А они сидят здесь, в Киеве. Политики. Гребут взятки. Спокойно и нагло. [...] И про войну не говорят. Они это называют знаешь как? АТО. Антитеррористическая операция. Войны у нас на Донбассе нет, понимаешь?

Не только политики. Вообще всем в Киеве плевать на нас. Там у нас линия фронта. Реальная война, понимаешь? А потом я приезжаю в Киев, и у них тут как будто ничего не происходит. Они в кафе ходят и бухают, как всегда. А ещё у них тут йога, медитации, салоны красоты для собак. [...]

Я не за Россию, ты не думай. Все они уроды, с обеих сторон. Что те, что эти (Serebrâkova 2023b, źródło elektroniczne).

Sztuka kończy się w momencie, kiedy wojna dociera do Kijowa. Bohaterki budzą nad ranem odgłosy wybuchów – co w oczywisty sposób nawiązuje do wydarzeń z 24 lutego 2022 roku. Amal pełna jest niepokoju, niepewności i dezorientowania, ogarnia ją metaforyczna ciemność, obecna tak często w sztukach Sieriebriakowej. Jednak Nadia, której wojna towarzyszy przez większość życia, zachowuje spokój i jasny umysł – przedstawia Amal metodyczny plan działania, który pomoże jej wydostać się do Europy. Jak stwierdza sama autorka, właśnie ten spokój i znajomość „procedur”, którymi wykazuje się Nadia, budzi grozę, ponieważ świadczy o tym, że ludzie wychodzą z ciemności pierwszych dni czy miesięcy wojny nie dlatego, że nadchodzi koniec wojny, ale odwrotnie – dlatego, że konflikt trwa na tyle długo, że staje się stałym elementem codzienności, zostaje oswojony i znormalizowany (Jahimoviča, źródło elektroniczne). Podobną uwagę wypowiada Walentina:

Вся беда в том, что во время войны жизнь не заканчивается. На первые несколько дней тебя словно выбрасывает на ходу из поезда. А потом ты кое-как поднимаешься на ноги. И становится ясно, что ты даже ничего не сломал. И можешь идти. И нужно куда-то идти (Serebrâkova 2023b, źródło elektroniczne).

Sieriebriakowa w swojej twórczości rejestruje zmiany, jakie wojna powoduje w życiu zwykłych ludzi. Aby to osiągnąć, chętnie sięga po strategię teatru dokumentalnego (szczególnie teatru verbatim), łącząc dokumentalizm z fikcyjnością. Wykorzystując w swoich tekstach pozateatralne świadectwa Ukrainek i Ukraińców z czasów wojny, oddaje głos świadkom tych wydarzeń i pozwala wybrzmieć

ich historiom. Choć sztuki dramatopisarki nie mają formy monodramu, to wyjażają wiele jego elementów: przede wszystkim charakterystyczna jest tu dominująca obecność monologów, często w formie strumienia świadomości (np. *Изма генералов, Женщины в темноте*). Ten sposób narracji wymaga od widza lub czytelnika zwiększonego zaangażowania i współprzeżywania tego, co rozgrywa się na scenie (Lepiševa 24), a prezentowane przez Sieriebriakową opowieści o codzienności w czasie wojny mocniej oddziałują na emocje odbiorców.

Sztuki dramatopisarki pokazują historie osób zmuszonych do ucieczki, do pozostawienia swoich domów oraz dotychczasowego życia. Ta przymusowa emigracja często ratuje fizyczne istnienie człowieka, ale bywa niszcząca dla jego życia społecznego – ludzie uciekający przed wojną w pewien sposób umierają kulturowo, gdy zostają rzućeni w inną rzeczywistość obyczajową. Rejestrując przymusową reorganizację różnych płaszczyzn codziennej egzystencji: zawodowej, bytowej czy uczuciowej wywołaną wojną, Sieriebriakowa włącza się w antywojenny dyskurs i poprzez słowo pisane daje świadectwo koszmarów i konsekwencji wojny.

References

- „5 Ukrainian plays were translated into English. Transmission.UA: drama on the move”. *Ukrainian Institute*. Web. 05.01.2024. <https://ui.org.ua/en/news-en/5-ukrainian-plays-were-translated-into-english-transmission-ua-drama-on-the-move/>.
- Bołotian, Ilmira. „Verbatim. O dramacie w teatrze współczesnym”. *Grotowski.net*. Web. 19.06.2024. <https://grotowski.net/performer/performer-16/verbatim-o-dramacie-w-teatrze-wspolczesnym>.
- Contamine, Philippe. *Wojna w średniowieczu*. Przeł. Michał Czajka. Warszawa, Oficyna Wydawnicza Wolumen, Dom Wydawniczy Bellona, 1999.
- „Dramaturgiā protiv vojny”. *Lubimovka*. Web. 05.01.2024. <https://lubimovka.art/news/14>.
- Jahimoviča, Ilona. „Skazki o Paviloste. Beseda s Irinoj Serebrākovoj”. *Latvijas Radio 4. Knižņij vtornik*. 01.08.2023. Web. 05.01.2024. <https://replay.lsm.lv/ru/statja/lr/179832/irina-serebriakova-skazki-o-paviloste>.
- „«Kak pisat' posle Osvencima?»». Rossijskie dramaturgi protiv vojny”. *Sibir'. Realii*. 21.04.2023. Web. 05.01.2024. <https://www.sibreal.org/a/kak-pisat-posle-osvencima-rossijskie-dramaturgi-protiv-voyny/32367468.html>.
- Keegan, John. *Historia wojen*. Przeł. Grzegorz Woźniak. Warszawa, Książka i Wiedza, 1998.
- Lappo, Irina. „Kobiece twarz wojny”. *Teatr*, 6, 2019. Web. 05.01.2024. <https://teatr-pismo.pl/7244-kobiece-twarz-wojny/>.
- Lepiševa, Elena. „Novejšaā monodrama Belarusi kak «â-vyskazyvanie» «na teatre»”. *Współczesna dramaturgia rosyjskojęzyczna: nowe tendencje*. Red. Nataliai Maliutina. Kraków, TAiWPN Universitas, 2022, s. 21–39.
- Olzacka, Elżbieta. „Kulturowy wymiar zjawiska wojny – zakres badań i doniosłość”. *Kultura i Historia*, 22, 2012. Web. 05.01.2024. www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/4192.
- Olzacka, Elżbieta. *Wojna a kultura. Nowożytna rewolucja militarna w Europie Zachodniej i Rosji*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016.

- Pawletko, Beata. *Blokada Leningradu i jej reprezentacje w świetle innych doświadczeń granicznych*. Katowice, Śląsk, 2016.
- „Pro ROAR”. *Roar review*. Web. 05.01.2024. <https://roar-review.com/ROAR-142b7c80f22244c-8847823ca4c8ca89d>.
- „Program TV Beats Forum”. *FilmNewEurope.com*. 17.11.2021. Web. 05.01.2024. <https://www.filmneweurope.com/news/region/item/122703-industry-tallinn-baltic-event-launches-tv-beats-forum>.
- Radecka, Aniela. „Zarys prozy kobiecej na Ukrainie po 1991 roku. Rekonesans badawczy”. *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX – początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*. Red. Agnieszka Matusiak. Wrocław–Poznań, Wydawnictwo Bonami, 2016, s. 253–285.
- Serebrákova, Irina. *Moâ lučšaâ iranskaâ podruga*. 2023a. Web. 05.0.2024. <https://lubimovka.art/serebryakova>.
- Serebrákova, Irina. *V Instragrame my budem žit' večno*. 2023b. Web. 05.01.2024. <https://lubimovka.art/serebryakova>.
- Serebrákova, Irina. *Žeňšiny v temnote*. 2022. Web. 05.01.2024. <https://lubimovka.art/serebryakova>.
- „Serial ‘Naši ideal’ni diti’ vid BOSONFILM otrimav nagorodu mižnarodnogo forumu Hyperwriter 2022”. *Creativity.ua*. 23.11.2021. Web. 05.01.2024. <https://creativity.ua/life-and-culture/serial-nashi-idealni-dity-vid-bosonfilm-otrymav-nahorodu-mizhnarodnoho-forumu-hyperwriter-2022/>.
- „V Instragrame my budem žit' večno. Čitka p’esy Iriny Serebrákovoj”. *YouTube*. Web. 05.01.2024. <https://www.youtube.com/watch?v=prqGc6t6tOo>.
- Zambrzycka, Marta. „Trzy opowieści o wojnie w Czeczenii. Wojna w kulturze i literaturze”. *W kręgu problemów antropologii literatury. W stronę antropologii niezwykłości*. Red. Wanda Supa. Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2013, s. 97–107.

WAWRZYNIEC POPIEL-MACHNICKI

Czy „pośród szczęku broni milczą muzy”?
Poezja rosyjska po 24 lutego 2022 roku
(wybrane przykłady internetowego projektu
„No war – поэты против войны”)

Do “the muses remain silent amidst the clatter of arms”?
Russian poetry after February 24, 2022
(selected examples of the online project
„No war – поэты против войны”)

Abstract. “Amidst the clatter of arms, the muses are silent” – the Latin maxim “Inter arma silent Musae” is based on a quote from Marcus Tullius Cicero’s defence of Milo: “When arms rattle, laws are silent”. The meaning of this expression, highly relevant today, is that art takes a back seat during an ongoing war. The invasion of Ukraine by the Russian Federation, started on February 24, 2022, which escalates the armed conflict that has been ongoing since 2014, serves as a pretext to verify whether Cicero’s paraphrased statement holds true in the face of the battles between our eastern neighbours. This text is an attempt to analyse selected recent works within Russian poetry, created since the start of Russia’s so-called “special military operation” and published online as a part of the international project “No war – поэты против войны” initiated and realized by New York’s KRiK Publishing House. In the context of scant studies on this topic, the conducted research constitutes a literary criticism novelty, demonstrating how Russian poets have responded to recent history, set against the backdrop of the Russo-Ukrainian war. The main thesis of the article emphasizes that in their poems, they clearly identify the Russian Federation as the main culprit in this conflict.

Keywords: war, Ukraine, the latest Russian poetry, civil pacifist protest

Wawrzyniec Popiel-Machnicki, Adam Mickiewicz University, Poznań – Polska, wawerpma@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-3097-2615>

W swojej słynnej powieści *Rok 1984* George Orwell, opisując gmach Ministerstwa Prawdy, podkreślił, jaki napis widniał na fasadzie tego budynku: „Wojna to pokój, wolność to niewola, ignorancja to siła” (Orwell 7). Nie dywagując na temat tego, czy wojna zaprowadza pokój, czy sprzyja rozwojowi gospodarczemu, czy przynosi niepodległość, należy w obecnej chwili toczące się za naszą wschod-

nią granicą wydarzenia nazwać pełnowymiarową inwazją sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej na suwerenną Ukrainę. To, co się stało, nieuchronnie doprowadziło do negatywnej oceny polityki Kremla i niestety włączyło do tej oceny całą Rosję i jej kulturę. Żeby zróżnicować tę ocenę, która nie może być generalizowana, postaram się krótko pokazać, w jaki sposób na rosyjsko-ukraiński konflikt zareagowali Polacy, i co ważniejsze, jak odnoszą się do wojny sami Rosjanie. W tym celu poddam analizie wybrane najnowsze utwory poezji rosyjskiej, które powstały od momentu rozpoczęcia przez Rosję tzw. specjalnej operacji wojskowej i zamieszczone zostały w internecie w ramach zainicjowanego i zrealizowanego przez nowojorskie wydawnictwo KRiK Publishing House międzynarodowego projektu „No war – поэты против войны”.

Dokonana w 2014 roku przez Federację Rosyjską aneksja Krymu stała się początkiem konfliktu zbrojnego, który rozlał się na wschodnie tereny Ukrainy, obejmując obwody doniecki i ługański. Eskalacja wojny nastąpiła 24 lutego 2022 roku, wywołując niedowierzanie, a następnie oburzenie całego cywilizowanego świata. Od pierwszych dni rosyjskiej inwazji Polska zaangażowała się we wspieranie Ukraińców na wszelkie sposoby. Cechą charakterystyczną mentalności naszego społeczeństwa jest żywiołowa i emocjonalna reakcja w tego rodzaju przypadkach. Przykładem działań były ataki na wszystko, co rosyjskie. Apele o usunięcie języka rosyjskiego z programu nauczania w szkołach przepływały się w mass mediach z informacjami o konieczności wyrugowania z naszego otoczenia całej kultury rosyjskiej. Bardzo szybko o opamiętanie zaapelował m.in. Seweryn Blumsztajn, który na łamach „Gazety Wyborczej” w krótkim artykule zatytułowanym *Ludzie, czy wyście oszaleli? Co wam winien Czajkowski czy Rachmaninow?* napisał:

Czy mamy teraz przestać czytać Dostojewskiego i Czechowa? A co zrobimy z Achmatową, Mandelsztamem? A Puszkina wolno cytować? A słuchać Okudźawy? Rozumiem, że odwołuje się koncerty i spektakle w Rosji, że bojkotuje się festiwale w Moskwie czy Petersburgu. Rozumiem, że anuluje się zaproszenia dla rosyjskich artystów. Jestem za. Rosjanie muszą zrozumieć, gdzie zaprowadził ich Putin i na co mu pozwolili. Nie można jednak w ferworze wojennym wyrzucać na śmietnik wielkiej rosyjskiej kultury. Tworzyli ją Rosjanie za czasów okrutnych carów, za Stalina i Chruszczowa. Tworzyli na carskim dworze, a często przeciw samoderżawii i bolszewickiemu terrorowi (Blumsztajn, źródło elektroniczne).

W podobny sposób wypowiedział się Jerzy Lisiecki w felietonie *Na pochybel kulturze! Czajkowski na stos! Razem z „Dziadkiem do orzechów”*... Dziennikarz podkreślił, że próbując mieszać kulturę wysoką z działaniami politycznymi i wojną, karzemy się sami. Lisiecki konkluduje:

Jak szaleć, to szaleć. Rosyjskie i radzieckie filmy dawno zniknęły z polskich kin i telewizorów. Bądźmy konsekwentni i wyrzućmy ze szkół tablicę Mendelejewa. Wycofajmy z księgarni i bibliotek dzieła: Michaiła Bułhakowa, Fiodora Dostojewskiego, Lwa Tołstoja, Aleksandra Pusz-

kina, Sergiusza Jesienina i wielu innych. Z audiotek i sklepów usuńmy płyty Bułata Okudźawy, Włodzimierza Wysockiego i przepięknie śpiewającej po rosyjsku Anny German. Na koniec zlikwidujemy wydziały filologii rosyjskiej na uniwersytetach i nasze zwycięstwo będzie pełne. Tylko nad kim (Lisiecki, źródło elektroniczne).

Podobne wypowiedzi w toczącej się debacie o współodpowiedzialności kultury rosyjskiej za napaść Rosji na Ukrainę nasuwają na myśl łacińską sentencję: *Inter arma silent Musae* (Pośród szczęku broni milczą muzy). Nawiązując tutaj do Cyncerona – wybitnego filozofa, mówcy i polityka, a także zaprzysięgłego wroga wszelakich dyktatur – możemy zadać sobie pytanie, czy istotnie wojna i polityka spychają w cień kulturę? To, że rosyjska kultura w Polsce jest piętnowana w związku z wojną, to fakt, co nie oznacza, że przedstawiciele tej kultury umilkli. Na ukraińskiej ziemi artyści od pierwszych dni wojny stanowią podporę dla żołnierzy walczących na froncie. W rosyjskiej przestrzeni multimedialnej również nie brakuje tych, którzy nie zostali obojętni na to, co się wydarzyło 24 lutego 2022 roku. Znani, cenieni za granicą przedstawiciele literatury rosyjskojęzycznej: wśród nich noblistka Swietłana Aleksijewicz, prozaicy Ludmiła Ulicka, Władimir Sorokin, Michaił Szyszkin, Borys Akunin, eseista Aleksander Genis, poeci Lew Rubinstein i Maria Stiepanowa 5 marca 2022 roku wystąpili w otwartym liście do „wszystkich mówiących po rosyjsku” z apelem o przeciwstawienie się rosyjskiej machinie propagandowej, wypaczającej prawdziwy obraz wojny, którą Federacja Rosyjska prowadzi w Ukrainie. Przeciwko eskalacji działań wojennych wystąpił również poeta Dmitrij Kuzmin, który, zwracając się do Ukraińców, stwierdził, że przedstawiciele literatury rosyjskiej przeżywają wstyd i bezradność, a prowadzona przez Rosję wojna jest „najstraszliwszą klęską w jej historii”. Kuzmin, nazywając siebie i podpisanych pod jego odezwą kolegów po piórze (około 40 poetów mieszkających w Rosji i za granicą) „częścią rosyjskiej kultury”, zaznaczył, że bardzo im będzie trudno zasypać przepaść między narodami, którą wykopali za przyzwoleniem szerokich mas politycy rosyjscy. Zwracając się do czytelnika rosyjskiego, poeta podkreślił konieczność uczenia się od Ukraińców odwagi i wytrzymałości, które zjednoczyły ich wobec wyzwań współczesności (*Russkie pisateli vystupili s obraśeniami*, źródło elektroniczne). Warto w tym miejscu podkreślić słowo „odwaga”, ponieważ we wspomnianym wyżej liście Kuzmina nazwiska literatów, którzy nie mieszkają za granicą, zostały utajnione. W Rosji otwarcie mogą wypowiadać się tylko ci, którzy popierają „specjalną operację wojskową” – jak nazywana jest oficjalnie wojna w Ukrainie. „Литературная газета” zwróciła się nawet z apelem do pisarzy o poparcie tej operacji prowadzonej przez rosyjskie siły zbrojne. Pod apelem podpisało się ponad 500 osób (*Kto hočet žertv?*, źródło elektroniczne).

Deklaracje, listy, odezwy są ważnym świadectwem reakcji i obywatelskiego zaangażowania w realia toczącej się wojny. Pokazują polaryzację poglądów – tych

oficjalnych, popieranych przez władzę, i tych, za które można trafić do więzienia. W internecie wciąż pojawiają się utwory poetów rosyjskich, którzy nie pogodzili się z inwazją Federacji Rosyjskiej na Ukrainę i powiedzieli „Nie!” tej wojnie. Za przykład może posłużyć tutaj ich udział w międzynarodowym internetowym projekcie: „No war – поэты против войны” (*No war – poëty protiv vojny*, źródło elektroniczne). Projekt został zainicjowany i zrealizowany przez nowojorskie wydawnictwo KRiK Publishing House, którego właścicielami są Gennadij i Rika Kacowowie. Zamyśl zyskał rozgłos i zainteresowanie poetów rosyjskojęzycznych rozsianych po całym świecie. Skupiając się na Rosjanach, chcielibyśmy zwrócić uwagę na często emocjonalne, poetyckie wypowiedzi, które odzwierciedlają próbę komentarza do najnowszej historii, rodzącej wymierny stosunek do agresora w tym konflikcie.

Za pierwszy przykład posłuży fragment wiersza Jewgienija Klujewa, poety, prozaika i dramaturga mieszkającego od 1996 roku w Kopenhadze. Klujew napisał:

Ребенок рисует зачеркнутый русский флаг:
ребенок меня понимает, а я – ребенка...¹.

W tych słowach kryje się kwintesencja tego, co powinni zrozumieć wszyscy ci, którzy popierają działania Kremla. Inwazja Rosji na Ukrainę, bombardowanie miast, w tym szpitali, szkół, uniwersytetów, teatrów – to niewytłumaczalne działania, za które Rosja będzie płacić wykluczeniem z całego cywilizowanego świata. Jest to konkluzja, którą według Klujewa rozumie nawet dziecko. Odwołując się w tym miejscu do Aleksandra Ėtkinda, należy podkreślić, że: „тоталитаризм, воплощаясь, по определению, во всех сферах жизни общества, в психологической теории имел вид нескольких имплицитных презумпций”. Jedną z nich jest stwierdzenie, że „человек несовершенен, поэтому его спонтанность опасна; его, как ребенка, нельзя оставлять самого по себе; зато он пластичен и, как ребенок, доступен формирующим воздействиям среды, общества и культуры” (Ėtkind 262).

W innym wierszu, autorstwa Olega Tupickiego, podmiot liryczny przekonuje czytelnika, jak łatwo można zmanipulować społeczeństwo, które nie dostrzega niebezpieczeństw kryjących się za tego rodzaju działaniami:

Вот и вспомните гнусное –
как один человек
имя честное русское
опаскудил навек.

¹ Wszystkie cytowane w niniejszym tekście utwory poetyckie pochodzą ze strony internetowej projektu: *No war – поэты против войны*. Web. 24.07.2023. <https://nowarpoetry.com/>. Cytowanie zgodne z oryginalnym zapisem.

Poczynania jednego człowieka, prezydenta Federacji Rosyjskiej, spowodowały, że Rosjanie utracili międzynarodowe zaufanie, które tak mozolnie budowali po upadku Związku Sowieckiego. Wiara w to, że największe państwo na świecie stanie się w pełni demokratycznym krajem legła, zdaniem Tupickiego, w gruzach.

Poeci, którzy zamieścili na wyżej wymienionym portalu swoje utwory, głośno mówią, czego dopuszcza się ich kraj, nie mogąc uwierzyć, że to, co się dzieje, ma miejsce na jawie. Przykładem są słowa z wiersza *Мне приснилась война* rosyjskiej pisarki i poetki, członkini Związku Pisarzy Rosyjskich, Marii Wołoszczuk:

Мне приснилась война. Мне приснился кошмар,
Как страну превращают в руины:
Взрывы, всполохи, крики, сирены, пожар...
„Мы” бомбили во сне Украину.

Tłumaczenie, że realia wojenne to tylko nawiedzające bohatera lirycznego nocne koszmary jest skutkiem wypierania nieakceptowalnej rzeczywistości. Wołoszczuk tylko w taki sposób pragnie skomentować to, co się wydarzyło, co z kolei pozwala na odwołanie się do psychoanalizy Zygmunta Freuda, który w swoich badaniach nad ludzkim snem podkreślał, że procesy wyparcia polegają właśnie na przesunięciu określonych myśli czy obrazów do sfery nieświadomości, czyli snu (zob. Mitosek 159–160). Kontynuator freudowskich badań, francuski psychiatra Jacques Lacan zakładał, że „tekst w ogóle, a poetycki w szczególności, przedstawia i strukturalizuje pragnienie” (Mitosek 171). W przypadku wiersza *Мне приснилась война* możemy mówić o pragnieniu niezwłocznego zaprzestania wojennych działań.

Przed odpychającymi realiami wojny uciekła w 2022 roku do Gruzji inna poetka, Tatiana Woltskaja. O jej przeżyciach związanych z wyrzutami sumienia czytelnik może przeczytać:

Загорелся Херсон к рассвету –
Мне за это прощенья нету:
Подожгла-то – моя страна.

Zderzenie z wojną nie pozwala podmiotowi lirycznemu wiersza Woltskiej zwyczajnie egzystować, co powoduje kolejne emocjonalne wynurzenia:

И в Жулянах горят дома.
Я, наверно, схожу с ума –...

Według Woltskiej zrozumienie w kategoriach normalności tego, co się stało z Ukrainą, jest niemożliwe. Trudno jej uwierzyć, że Rosja mogła zbrojnie targnąć się na sąsiada.

W wierszu *Говоришь: „мы не такие”*. *Мы – такие* Aleksander Lanin, matematyk z wykształcenia, poeta z zamiłowania, dzieli się z odbiorcą smutnym spostrzeżeniem dotyczącym końca dobrosąsiedzkich stosunków panujących pomiędzy Rosjanami i Ukraińcami. Powodem zaistniałego stanu jest atak na suwerenne, ościenne państwo:

Это наши BBC бомбили Киев,
Это наши танки шли по Дергачам.
[...]
Мы напали в феврале двадцать второго.
Вероломно. С объявлением войны.

Z powyższych wierszy płynie pełne zatroskania podsumowanie faktów: Federacja Rosyjska najechała swojego sąsiada bez próby wyjaśnienia, co było tego powodem. A przyczyna tego konfliktu jest, w świetle pracy *Rzeczywistość wojny, rzeczywistość obrazu*, teoretycznie transparentna:

Wojny XXI wieku są opisywane jako konflikty asymetryczne, polegające na grze interesów. Rzeczywistość wojny wymusza na uczestnikach walk zachowania z całego spektrum dobra i zła. Analizując kroniki historyczne, można zauważyć, że od wieków toczy się ta sama bratobójcza wojna. Zmieniają się gracze, ich cele, granice i metody prowadzenia walk. Motywacje pozostają podobne; podobna jest przemoc, podobny też jest strach, podobne są lzy tych, którzy chowają swoich bliskich bądź czekają na ich powrót [...] (Jarecka, Kukielfo-Rogosińska, Tomanek 13).

Przytoczone wyjaśnienie pozwala sądzić, że każdy konflikt zbrojny można wytłumaczyć. Jednak pochodząca z Nowosybirsk, a przebywająca obecnie w Izraelu Julia Fridman nie chce postrzegać wojny w kategorii gry interesów. Warto przywołać w tym kontekście Søren Kierkegaarda, który twierdził, że jeśli „teraźniejszość nie odpowiada idei”, to pojawia się ironia, która „wytoczy proces współczesności” (Kierkegaard 254). Podmiot liryczny Fridman, ironizując, parafrazuje rosyjskie mass media:

„Граждане, отечество в опасности,
Наши танки на чужой земле!”

Dalsza część wiersza zaczynającego się od incipitu „Качество у звука безобразное” wyjaśnia, w jaki sposób wojska rosyjskie bronią na obcej ziemi swej rzekomo zagrożonej, rosyjskiej ojczyzny, niszcząc cywilną infrastrukturę miast ukraińskich:

Наши танки, наша артиллерия,
Наш солдат сквозь визоры глядит,

Городские вены и артерии
Наша авиация бомбит.

Bez względu na jakiekolwiek geopolityczne interesy, rozgrywane się na oczach całego świata, Fridman nie zgadza się z takimi działaniami.

Podobnie myśli Ala Chajtlina, kolejna poetka biorąca udział w projekcie *No war – поэты против войны*, która odcina się od swoich rodaków popierających wojnę. W wierszu *Срез времени* nazywa ich po prostu wrogami:

Моих друзей в Украине убивают мои враги.
Моих друзей из России закрывают мои враги.
И я не знаю, что делать. Я пересылаю деньги.
Шепчу без всякой надежды: „Господи, помоги”.

Ostatnie dwa wersy mówią o tym, co trapi najbardziej bohatera lirycznego wiersza Chajtliny: brak nadziei i brak pomysłu, jak to wszystko zatrzymać, jak to wszystko naprawić. Poetka boi się głośno powiedzieć o tym, o czym zapewne myśli część społeczeństwa rosyjskiego – o strachu przed tym, co dalej stanie się z Rosją. Uzmysławia to Wiktor Fet w wierszu *Распад*, konkludując:

Империя кончат самоубийством в живом эфире
на русско-всемирной войне.

W świetle słów Feta działania Kremla stały się samobójstwem politycznym, katastrofą, która pograży cały kraj.

W zamieszczonych na portalu *No war – поэты против войны* wierszach bardzo często przewija się wspomniany motyw braku nadziei i towarzyszący mu, wszechogarniający strach, o którym wspomina Jan Szenkman. Literaturoznawca, wypowiadając się na temat najnowszej poezji o rosyjsko-ukraińskiej wojnie, stwierdził, że „Страх – это тоже про нас. Может быть, про нас в первую очередь. И его не преодолеешь, пока о нем не расскажешь” (Šenkman, źródło elektroniczne).

Mieszkająca od 2004 roku w Belgii Anastazja Andrejewa swój strach łączy z Władimirem Putinem. Obrazowo opisuje go w wierszu *До этого дня – черный лист*:

плакала
потом уснула
не хочу просыпаться
хочу просыпаться чтобы узнать что война кончилась
чтобы однажды узнать что эта кремлевская мерзость сдохла
что мне не нужно больше бояться за друзей в Украине
что мне не нужно больше бояться что я не смогу поехать к маме с папой в Питер

Strach o ukraińskich przyjaciół, rodziców, którzy pozostali w Rosji, wreszcie o siebie samą porównany został do przygniatającego ciężaru, niepozwalającego normalnie oddychać, co metaforycznie odbieramy jako obraz wszechobecnego zniewolenia. W kontekście każdej toczącej się wojny, jak zauważa Katarzyna Waszyńska, pojawiają się

różne emocje i stany: smutek w obliczu nieszczęścia ludzi, złość i frustracja, że nie udało się temu zapobiec, utrata poczucia bezpieczeństwa. Część osób obawia się o życie własne lub bliskich [...]. Często towarzyszy temu lęk, który wynika z niepewności co do przyszłości (Waszyńska 4).

Ci ludzie, którzy pozostawili

swoje dotychczasowe życie: dom, otoczenie, czasem najbliższych i uciekali przed zagrożeniem, śmiercią [...] często są w stanie najwyższej mobilizacji. Czasem dopiero w bezpiecznej przestrzeni pojawiają się trudne emocje i stany: smutek, lęk, żaloba, pobudzenie lub odrętwienie, a czasem zamykanie się w sobie, unikanie kontaktu z innymi (Waszyńska 4).

Odwołując się do pierwszych dni wojny w Ukrainie i do wydarzeń z Wyspy Wężowej, a dokładniej do fragmentu nienormatywnej odpowiedzi ukraińskiego pogranicznika na wezwanie Rosjan do poddania się, Dmitrij Bykow parafrazuje ją, dedykując słynne już sformułowanie swojej ojczyźnie: „шел бы ты на ..., / Мой российский военный корабль”. Ten wybitny współczesny pisarz, poeta i publicysta, będący w opozycji do prezydenta Rosji, nie musi szukać słów, żeby powiedzieć dzisiaj coś o Rosji, która sama zamknęła „себя в клозет”. Zasluguje ona na takie traktowanie, płacąc za wieloletnią tyranię, która bohaterowi lirycznemu utworu wspomnianego poety kojarzy się z „бляхой, папайкой и плахой, / С вашим вечным «пугай и карай»...”. Obywatele Federacji Rosyjskiej dobrze pamiętają strach z czasów Związku Sowieckiego. Rozpad tego państwa nie zmienił ich głęboko pokaleczonej „rabskiej” mentalności, o której tyle napisali Aleksander Sołżenicyn czy Warłam Szalamow. Przekazywane z pokolenia na pokolenie złe doświadczenia od-ciskają swoje piętno na najmłodszych. Dobrze oddają te zagadnienia wersy wiersza Jewgienija Nikitina, którego podmiot liryczny boi się nawet podczas poruszania w internecie niewygodnych dla władz tematów. W wierszu *По земле идет война...* usprawiedliwia się on, nie chcąc brać na siebie współodpowiedzialności za wojenne krzywdy: „есть ли в том моя вина? / я людей не убивал / я ходил, протестовал”. Już samo przyznanie się do takich przemyśleń i postępów wywołuje głęboko skrywane lęki, o czym mówi dalsza część utworu:

так откуда этот стук
словно в дверь стучат
и потливость рук
когда пишешь в мертвый чат

Wydawać by się mogło, że urodzony w 1981 roku poeta wolny już będzie od traum systemu totalitarnego, kiedy hałas na klatce schodowej mógł być oznaką aresztowania przez organy KGB któregoś z sąsiadów. Powyższe wersy potwierdzają jednak, że nic się nie zmieniło.

„Я труслив и мягкотел” – przyznaje kolejny poeta, Siergiej Tenenbaum; o „томительном запахе страха и крови” pisze też Dmitrij Stocew, dodając, że mimo tego obozwardniającego uczucia starał się zawsze głośno krzyczeć „о российском вторжении в Грузию / об аннексии украинского Крыма Россией / о войне в Донбассе / о заклании Беларуси / для военно-стратегических нужд”. Przykładów oznak strachu znalazłoby się więcej, ale ważniejsze jest tutaj pytanie, co zrobić z tymi zniewalającymi emocjami. Odpowiedzi udziela poeta Sandżar Janyszew. Ten urodzony w Uzbekistanie, a mieszkający w Moskwie literat namawia do otwartego przeciwstawienia się wojnie, starając się pokonać wszechobecny strach:

Если не можете убить войну, идите на улицы и в автозаки.

Если страшно туда, идите в соцсети.

Если страшно в соцсетях, говорите своим детям.

Если страшно говорить – молчите, молчание будет услышано (хотя бы одним человеком).

Если страшно молчать, думайте: мысли тоже оказывают воздействие.

Według poety ludzie w Rosji są oszukiwani i wszędzie wmawia im się, że wojna w Ukrainie jest nieśmiertelna („бессмертная”). To ostatnie słowo nawiązuje do częstych i obecnych w rosyjskich środkach przekazu porównań „specjalnej operacji wojskowej” z Wielką Wojną Ojczyźnianą, co wpisuje się w trwający już od 2014 roku przekaz, że w Kijowie władzę przejęli banderowcy i faszyci. Celem „specjalnej operacji wojskowej” miało być uchronienie obywateli ukraińskich przed nacjonalizmem. Zamiar ustanowienia „rosyjskiego miru” porównywana jest z uwalnianiem Europy od faszystowskich Niemiec w czasach II wojny światowej, a tak naprawdę jest próbą oderwania Ukrainy od Europy, co pozwala odwołać się do słów księcia Nikołaja Trubieckiego, który w 1925 roku stwierdził, że „Будущая Россия-Евразия должна сознательно отвергнуть дух европейской цивилизации и построить свою государственность и свою культуру на совершенно иных, неевропейских основаниях” (Trubeckoj 221). Taki pogląd, nawiązujący do idei prawosławnej „soborowości”, nie może dziwić, biorąc pod uwagę rosyjskie prądy umysłowe, podkreślające idee odrębności kulturowej Rosji i Europy. Propagowali je m.in. Iwan Kiriejewski i Aleksy Chomiakow – czołowi przedstawiciele słowianofilstwa. Kiriejewski twierdził, że Rosja w niedalekiej przyszłości, będąc w opozycji do racjonalizmu Zachodu, „стане się duchowym wodzem Europy”, dążąc do harmonii rozumianej jako soborność. „Zgodność wspólnoty, łączącej wolność osobistą i indywidualne cechy obywateli, możliwa

jest jedynie pod warunkiem dobrowolnego poddania się poszczególnych osób wartościom absolutnym” (Łoski 17, 25). Te wartości, jak twierdził z kolei Chomiakow, polegały na rosyjskiej skłonności „do organizowania życia społecznego w postaci wspólnot wiejskich lub arteli, budowanych na obowiązku wzajemnej pomocy”, co pozwala, zdaniem rosyjskiego myśliciela, tłumaczyć postępowanie Rosji, która została wezwana „do zajęcia centralnego miejsca w światowej cywilizacji [...]”. Chomiakow miał nadzieję, że wszyscy Słowianie, wyzwoleni z pomocą Rosji, utworzą nierozzerwalny sojusz” (Łoski 40–42). Podobne „eurazjatyckie” myślenie przyświeca dzisiaj Aleksandrowi Duginowi, głównemu ideologowi rosyjskiego neoimperializmu. „Bliska mu jest wizja Rosji – jak podkreśla Piotr Eberhardt – jako wielkiego imperium eurazjatyckiego, dominującego na świecie i wzbudzającego nie tylko podziw, ale również strach”. Badacz powołuje się na wypowiedź Dugina, który w 1998 roku stwierdził, że „Rosja w swoim geopolitycznym oraz sakralno-geograficznym rozwoju nie jest zainteresowana istnieniem Ukrainy. Nie dlatego, że nie lubimy [...] Ukraińców, ale dlatego, że takie są prawa geografii sakralnej i geopolityki” (Eberhardt 223, 235).

Zdaniem Gennadija Kacowa, poety i krytyka literackiego, od 1989 roku mieszkającego i pracującego twórczo w USA, współorganizatora moskiewskiego klubu Поэзия i członka moskiewskiej grupy literackiej Эпсилон-салон, pojęcie „rosyjskiego miru” wpisuje się w wyżej wspomniane poglądy myślicieli rosyjskich. W jego wierszu *He так близок бог...* podmiot liryczny zwraca uwagę na Boga „в хаки”, będącego metaforą rosyjskiej Cerkwi prawosławnej, która zawsze odcinała się od Zachodu, a od 24 lutego 2022 roku otwarcie popiera inwazję. W wierszu zwrócona została również uwaga na literę „Z”, będącej poniekąd symbolem kremłowskiej agresji i którą w pewnym stopniu można porównać do niemieckiego symbolu heraldycznego Wolfsangel (niem. „wilczy hak”), używanego przez narodowych socjalistów. Według Kacowa rosyjskie „zetki” to jednoznacznie „фашистские знаки”. Z podobnym postrzeganiem znaczenia tego symbolu zgadzają się też inni poeci: Anastazja Andrejewa pisze o czołgach „с адской зэт”; Tatiana Woltskaja mówi o znanym we wschodniosłowiańskiej mitologii, przynoszącym śmierć duchu Wiju, który po Ukrainie chodzi „[c] огромной буквой Z”, będącej odłamkiem swastyki; Ksenia Kiriłłowa twierdzi, że „[п]олусвастикой, как проклятием” napiętnowany został cały naród; Swietłana Siewrikowa w wierszu СПАССИБОДЕДУЗАПОБЕДУ zwraca uwagę na rosyjskie „батальоны «Z»”, które maszerują po cudzej ziemi; zdaniem Darii Serenko przerażające jest wpajanie dzisiaj dzieciom w szkołach rosyjskich, że lepszej od litery „Z” „буквы в мире нет”; Aleksiej Tarasow pisze o „zetce” jako o nowej literze alfabetu rosyjskiego.

Porównanie rosyjskiej inwazji na Ukrainę do działań armii hitlerowskiej w latach 40. ubiegłego wieku jest bardzo częste w wierszach wchodzących

w skład omawianego projektu. Niezwykle obrazowo ujęte zostało to w wierszu Woltskoj, zaczynającego się od słów *Фашисты стреляют по Харькову...*, w którym podmiot liryczny, przypominając sobie filmy z młodości, jest przekonany, że zaraz usłyszy żołnierzy Wehrmachtu i ich „[т]яжёлый язык немецкий”. Tak się jednak nie dzieje i „ja” liryczne z trwogą uzmysławia sobie, że to słowo, które „летит над выстрелами / Родное / И я его понимаю”. Konkluzja jest tylko jedna:

Но нет, не фашисты – русские
По тем же дорогам мчатся,
И это не реконструкция,
А дьяволово причастие.

Bardzo ciekawego porównania dokonuje w wierszu *Президент и дезертир* Aleksander Delfinow. Ten znany rosyjski poeta-performer przypomina czytelnikowi, jak w 1939 roku Hitler ze Stalinem podzielili między sobą Polskę. Bohater liryczny utworu Delfinowa, w monologu adresowanym do prezydenta Federacji Rosyjskiej, podkreśla, że dzisiaj to on – Putin – próbuje dokonać podobnego rozbioru Ukrainy, za co przyjdzie mu podzielić los wspomnianych tyranów. Chce, żeby milczący interlokutor usłyszał to, o czym po cichu myśli inni:

Господин президент, вы не царь, просто жулик и вор,
Узурпатор и лжец на развалинах старой империи, [...]
В одиночестве вы взбеленились от смертной тоски,
[...] Уж скоро отправитесь в гости к обоим.

Od zakończenia II wojny światowej upłynęło prawie osiemdziesiąt lat, a mijający czas nie pozwolił zapomnieć Niemcom o swojej historii, na której straszne piętno odcisnął hitleryzm. Tragedią dla części społeczeństwa rosyjskiego jest to, że wojna w Ukrainie pozostawi w ich historii podobny ślad. Mieszkający w Moskwie Siergiej Płotow, aktor, scenarzysta, dramaturg i poeta, wysuwa jednoznaczna, liryczną konkluzję:

Ждущих у входа нету –
Там не стоит свобода.
Мы превратимся в немцев
46-го года.

W omawianym projekcie udział wzięła również Olga Andrejewa, urodzona na południu Ukrainy, mieszkająca w Rostowie nad Donem poetka, członkini Związku Pisarzy Rosyjskich i Związku Pisarzy XXI wieku. Widzi ona w konflikcie rosyjsko-ukraińskim oznaki apokalipsy, a działania wojenne to dla niej

koszmar („бред особого назначения”), rodzący nienawiść. Jedyne, co pozostaje, zwłaszcza matkom – i tym rosyjskim, i tym ukraińskim – to „в жертву родине сына выпастить...”. Jest to gorzkie przypomnienie, że każda wojna nierozzerwalnie związana jest z nazwaniem biorących w niej udział żołnierzy mianem mięsa armatniego, co nie uszło także uwadze moskwiczanki Marii Wołoszczuk, która poetycko puentuje:

Разрисует узорами мартовский снег
Юных воинов кровь, без вины виноватых.
Повелел их на мясо пустить „человек”.
Был великий народ – стал великий каратель.

Najtragiczniejsze jest to, że traumy wojenne politycy zawsze zakrywają górnolotnie brzmiącymi hasłami o bohaterstwie, oddaniu się ojczyźnie w ofierze. Liczby poległych nie robią na nich wrażenia, ponieważ nad zbiorowymi mogiłami zawsze można postawić pomnik nieznanego żołnierza. Prowadzi to, zdaniem Wołoszczuk, do „обнуления страны, обнуления народа...”, co robione jest dzisiaj w Rosji. Takie „resetowanie”, czy wręcz „wyzerowywanie” problemu koreluje z próbą wyjaśnienia, czym jest wojna, którą odnajdujemy w wierszu Ilji Kolli *Матери*. Autor wylicza:

10 сыновей – взвод – 10 гробов – катастрофа
100 сыновей – рота – 100 гробов – воинские почести
1000 сыновей – батальон – груз 200
10 000 сыновей – дивизия – братская могила
100 000 сыновей – корпус – удобрения

Nawiązując do wojny w Afganistanie i pochodzącego z tego okresu określenia „ładunek 200”, oznaczającego transport ciała zabitego żołnierza, podmiot liryczny pyta tytułową matkę:

Но у тебя только один единственный сын
и когда он станет твоим единственным трупом
чем ты удовлетворишься?
памятником в парке?

Odpowiada na to pytanie inna matka – bohaterka liryczna wiersza Tatiany Woltskoj, która pragnie uchronić synów nie tylko przed śmiercią, ale również przed wstydem wywołanym tym, co robią żołnierze rosyjscy w Ukrainie:

Мои сыновья не пойдут убивать –
Я спрячу их в чашу, в подвал, под кровать,
Для чёрного дела вам их не достать –

Ни старший, ни младший – не кат и не тать,
Оставьте мечты – украинская мать
Не будет рыдать по вине их.

Temat dotyczący Rosjan uchylających się od „specjalnej operacji”, czyli pełnowymiarowej wojny, jest w Rosji aktualny od samego początku konfliktu. Mówi się o tym, że na front nie trafiają tylko ci, których stać na zapłacenie łapówki, żeby komisja poborowa o nich zapomniała. Nieco inaczej postrzega ten problem Delfinow w wierszu *Президент и дезертир*. Podmiot liryczny rozróżnia poczucie strachu przed śmiercią od niechęci służenia złej sprawie. W utworze padają ostre oskarżycielskie słowa pod adresem prezydenta Federacji Rosyjskiej, który wszystkich i wszystko „мочит в сортире”². Wydany w lutym 2022 roku „преступный приказ” – jak Delfinow nazywa rozkaz o rozpoczęciu inwazji na Ukrainę – przyczynił się do rozlewu krwi i dlatego poeta głośno komunikuje: „Вам служить не хочу, и поэтому я – дезертир”.

Przytaczane wiersze zwracają uwagę na to, że Rosjanie zostali wpędzeni w tę bezmyślną wojnę przez jednego człowieka, któremu wierzyli, a który ich z powodu swoich chorych politycznych aspiracji doprowadził na skraj przepaści. Wadim Żuk nazywa Putina „бешеным хирургом”, który doprowadził kraj „до точки ру”, co można odczytać jako metaforę odcięcia Rosji od reszty świata, zrobienia z niej miejsca, do którego odważą się dotrzeć jedynie ludzie „surfujący” po domenach internetowych.

Jarosław Kurilenko podkreśla, że publikowane w internecie teksty przesiąknięte są bólem i współczuciem dla mieszkańców płonącej Ukrainy, rozpaczą i wściekłością z powodu sytuacji, na którą cały świat patrzy szeroko otwartymi z przerażenia oczami (Kurilenko, źródło elektroniczne).

Przedstawione w artykule, różne w artystycznym wyrazie wiersze współczesnych poetów rosyjskich, którzy nie zawahali się przeciwstawić agresji swojego kraju na suwerenną Ukrainę, należy potraktować jako swoisty dziennik wydarzeń wojennych i kronikę, z której przyszłe pokolenia będą czerpać wiedzę o najnowszej historii. Literaci zdają sobie sprawę z tego, że dzisiaj za ich twórcze wypowiedzi grozi kara. Trafnie ujął to moskiewski poeta i dramaturg Andriej Rodionow, pisząc:

Собираются наши писания
В толстый том, в один документ
Под обложкой горящего здания

² „В сортире их замочим” – to wyrażenie użyte zostało publicznie przez Władimira Putina 24 września 1999 roku podczas konferencji prasowej w Astanie, gdy pełniąc wtedy funkcję Przewodniczącego Rządu Federacji Rosyjskiej, skomentował wydarzenia II wojny czecheńskiej.

Книга слабости, книга-мент
И не обращает внимания
На неё господин президент.

Należy jednak mieć nadzieję, że kiedyś w Rosji będzie można otwarcie dyskutować i oceniać to, co się dzisiaj dzieje. Wierzy w wartość poezji Swietłana Sewrikowa, która podkreśla:

И грядет свет в конце Эпохи Тьмы
И выпорхнут из сетей на свободу
Мои стихи – свидетели войны –
Вины моей и моего народа.

Przytoczone w tekście wiersze są doskonałym świadectwem tego, że sentencja „pośród szczęku broni milczą muzy” nie sprawdza się w obliczu toczącej się w Ukrainie wojny. Poetyckie utwory, będące owocem internetowego projektu *No war – поэты против войны*, są przykładem współczesnej literatury rosyjskiej, ale są też, bez wątpienia, najlepszym dowodem otwartego obywatelskiego protestu przeciwko złu, wobec którego niewolno być obojętnym.

References

- Blumsztajn, Seweryn. „Ludzie, czy wyście oszaleli? Co wam winien Czajkowski czy Rachmaninow?”. *Gazeta Wyborcza*. 02.03.2022. Web. 12.07.2023. <https://wyborcza.pl/7,75410,28175041,ludzie-czy-wyscie-oszaleli-co-wam-winien-czajkowski-czy-rachmaninow.html>.
- Eberhardt, Piotr. „Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina”. *Przegląd Geograficzny*, 82 (2), 2010, s. 221–240.
- Ёткінд, Александр. *Sodom i Psiheá. Očerki intelektual'noj istorii Serebrânogo veka*. Moskwa, IC-Garant, 1996.
- Jarecka, Urszula, Kalina Kukielko-Rogozińska, Krzysztof Tomanek, „Rzeczywistość wojny, rzeczywistość obrazu”. *Kultura Współczesna*, 2 (95), 2017, s. 10–13.
- Kierkegaard, Søren. *O pojęciu ironii*. Przeł. Alina Dżakowska. Warszawa, KR, 1999.
- „Kto hoćet żertv?”. *Literaturnaâ gazeta*, 8 (6822), 2022. Web. 28.07.2023. <https://lgz.ru/article/-8-6822-23-02-2022/kto-khochet-zhertv/>.
- Kurilenko, Ároslav. *Russkoâzyčnye poëty so vsego mira zaâvili „Net!” vojne protiv Ukrainy*. Web. 29.07.2023. <https://ru.krymr.com/a/rossiya-ukraina-voyna-no-war-poeticheskiy-proekt/31834459.html>.
- Lisiecki, Jerzy. *Na pohybel kulturze! Czajkowski na stos! Razem z „Dziadkiem do orzechów”...* Web. 12.07.2023. <https://tvoko.pl/2022/10/jerzy-lisiecki-na-pohybel-kulturze-czajkowski-na-stos-razem-z-dziadkiem-do-orzechow/>.
- Łoski, Mikołaj. *Historia filozofii rosyjskiej*. Przeł. Henryk Paprocki. Kęty, Antyk Marek Derewiecki, 2000.
- Mitosek, Zofia. *Teorie badań literackich*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.
- No war – poëty protiv vojny*. Web. 24.07.2023. <https://nowarpoetry.com/>.

- Orwell, George. *Rok 1984*. Przeł. Tomasz Mirkowicz. Kraków, Mediasat Poland, 2004.
- Russkie pisateli vystupili s obraŕeniâmi po povodu vojny v Ukraine*. Web. 18.07.2023. <https://tinyurl.com/3t3f6fnj>.
- Šenkman, Ân. *Russkie poëty o vojne – bez straha i bukvy* Z. Web. 08.08.2023. <https://novayagazeta.eu/articles/2022/07/10/russkie-poety-o-voine-bez-strakha-i-bukvy-z>.
- Trubeckoj, Nikolaj. *Vzglâd na russkuû istoriû ne s Zapada, a s Vostoka. Klassika geopolitiki, XX vek: sbornik*. Red. Konstantin Korolev. Moskva, OOO Izdatel'stvo AST, 2003, s. 144–226.
- Waszyńska, Katarzyna. „Kryzys psychiczny wywołany wojnâ. Jak pomóc sobie i innym. Z dr hab. Katarzynâ Waszyńskâ o pomocy i samopomocy w obliczu stresu i traumy, powodowanych wojnâ, rozmawia Michalina Łabiszak”. *Źycie Uniwersyteckie*, 4, 2022, s. 4.

ALEKSANDRA ZYWERT

Mechanizmy i strategie konstruowania języka w dystopii Władimira Sorokina *Dzień opricznika*

Mechanisms and strategies of language construction in the dystopia *Day of the oprichnik* by Vladimir Sorokin¹

Abstract. The novel *Day of the oprichnik* (*День опричника*), written in 2006, perfectly fits into the contemporary concept of dystopia as a literary genre – it reflects the fears of the modern world and responds instantly to all its social and political problems. Initially, the work was rather cautiously received by critics, but today it is considered a classically prophetic text. It turns out that Sorokin had predicted the direction of today's Russia already 15 years earlier. The action takes place in 2027 in Moscow, the plot is straightforward, and the structure clearly refers to *One day in the life of Ivan Denisovich* (*Один день Ивана Денисовича*, 1962) by Alexander Solzhenitsyn. The study of dystopia is carried out through the language of the created reality. Sorokin uses (not for the first time) the strategy of modelling the language of the future through layering – here it is a hybrid of modern Russian language, archaic from the era of Ivan the Terrible, and among others, Chinese. As a result, the text, according to the author's intention, transforms into a parodic-schizophrenic-satirical metaphor of contemporary Russia – a state perpetually “frozen” in the past, without any prospects for “healing”.

Keywords: Vladimir Sorokin, dystopia, *Day of the oprichnik*, language, Russia

Aleksandra Zywert, Adam Mickiewicz University, Poznań – Poland, azywert@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9922-6717>

Autorem pojęcia dystopia jest, jak się powszechnie uważa, John Stuart Mill (1806–1873) – angielski filozof, ekonomista i politolog, który w swojej mowie w Izbie Gmin parlamentu angielskiego na posiedzeniu 12 marca 1868 roku powiedział o swoich oponentach politycznych: „Zapewne zbytnim pochlebstwem jest nazywanie ich utopistami. Powinno się ich raczej nazywać dys-topistami albo kako-topistami. To, co powszechnie zwie się Utopią, jest bowiem czymś zbyt

¹ This research was funded in whole or in part by Narodowe Centrum Nauki Reg. nra 2022/47/B/HS2/01244. For the purpose of Open Access, the author has applied a CC-BY public copyright license to any Author Accepted Manuscript (AAM) version arising from this submission.

dobrym, aby być możliwym w praktyce; lecz to, czego oni zdają się pragnąć, jest zbyt złe, aby znaleźć praktyczne zastosowanie” (Głazewski 31).

Współcześnie rozpatruje się dystopię albo jako gatunek literacki, albo jako swego rodzaju sposób analizy totalitaryzmów. Jeśli mówić o literackiej dystopii, to jest to zawsze skrajnie pesymistyczna wizja przyszłości, w której nie istnieje możliwość zmiany na lepsze. Akcja zazwyczaj jest umieszczona w nieokreślonym czasie i miejscu, zaś przedstawiony świat to koszmar ziszczonego, całkowite zaprzeczenie raju na ziemi (totalna inwigilacja, skrajna unifikacja, terror systemowy). W centrum uwagi autora zawsze jest jednostka próbująca walczyć z nieludzkim opresyjnym reżimem, niestety za każdym razem ostatecznie ponosząca klęskę. W literaturze światowej klasycznymi przykładami dystopii są powieści Aldousa Huxleya *Nowy wspaniały świat* (*Brave new world*, 1932), George’a Orwella *1984* (1984, 1949), Williama Goldinga *Władca much* (*Lord of the flies*, 1954) oraz oczywiście *My* (*МЫ*, 1920) Jewgienija Zamiatina. Jeśli mówić o literaturze rosyjskiej, należy również wspomnieć o twórczości Andrieja Płatonowa, zwłaszcza o powieściach *Czewengur* (*Чевенгур*, 1927) i *Wykop* (*Котлован*, 1929–1930), *Dennych wyżynach* (*Зияющие высоты*, 1976) Aleksandra Zinowiewa i choćby *Nikołaju Nikołajewiczu* (*Николай Николаевич*, 1980) Juza Aleszkowskiego.

Według Adama Stocka w ostatnim czasie termin dystopia do tego stopnia zyskał na znaczeniu, że stał się znakiem naszych czasów. Dystopijne fikcje, zdaniem badacza, idealnie wpisują się w praktycznie wszystkie najważniejsze światowe dyskusje dotyczące najistotniejszych problemów współczesnego świata: od katastrof ekologicznych, kondycji kultury, aż po kwestie globalnego bezpieczeństwa. Ponieważ dystopijne teksty fikcjonalne wchodzą w interakcje nie tylko z wydarzeniami, ale i ideami politycznymi i społecznymi, dystopia jako gatunek literacki doskonale eksponuje lęki współczesnego świata i w tym kontekście może być postrzegana jako literatura polityczna (Stock 2). W niniejszej pracy podejmę próbę odpowiedzi na pytanie, jakie znaczenie ma warstwa językowa w konstrukcji świata przedstawionego oraz jaką rolę odgrywa w odniesieniu do ostatecznej wymowy ideowej utworu.

Napisana w 2006 roku powieść dystopijna *Dzień oprycznika* (*День опричника*) idealnie wpisuje się w tę koncepcję. Utwór początkowo był dość ostrożnie przyjęty przez krytykę, dziś zaś uważany jest za tekst „klasycznie proroczy”. Okazuje się bowiem, że już piętnaście lat wcześniej Sorokin przewidział kierunek rozwoju dzisiejszej Rosji. Fabuła jest nieskomplikowana, a konstrukcja jednoznacznie odsyła do *Jednego dnia Iwana Denisowicza* (*Один день Ивана Денисовича*, 1962) Aleksandra Sołżenicyna. Jest rok 2027. Rosja po kolejnym już, trzecim przewrocie, zwanym Białą Smutą (w odróżnieniu od dwóch poprzednich: komunizmu – Czerwonej Smuty i pierestrojki – Szarej Smuty), jest państwem skutecznie odizolowanym od prawie całego świata. Jedynym wyjątkiem są Chi-

ny – będące dostarczycielem praktycznie wszystkiego, od żywności, aż po środki transportu, i wyznaczające *de facto* w dużym stopniu standardy życia. Cała władza skupiona jest w rękach autorytarnej jednostki (Monarcha), której zbrojnym ramieniem jest oprycznina – formacja nie tylko czynnie wspierająca władzę, ale i aktywnie współtworząca system. Połączenie metod zarządzania przeniesionych z czasów Iwana Groźnego (oprycznina) ze słynną XIX-wieczną triadą Uwarowa (prawosławie, samodzierżawie, narodowość) z (nieuniknionymi w opisywanych czasach) efektami postępu cywilizacyjnego realnie przekłada się na życie codzienne Rosjan. Jest ono z jednej strony aż do przesady tradycyjne, a w niektórych zakresach wręcz prymitywne i dla przeciętnego obywatela biedne i monotonne, z drugiej – momentami ultranowoczesne. Przykładowo, w domach gotuje się na piecu opalanym drewnem i sypia na przypiecku, w kioskach spożywczych, którymi po przewrocie zastąpiono supermarkety, asortyment jest ograniczony do dwóch wariantów jednego produktu:

Ибо народ наш, богоносец, выбирать из двух должен, а не из трех или тридцати трех. Выбирая из двух, народ покой душевный обретает уверенностью в завтрашнем дне напитки-вается, лишней суеты беспокойной избегает, а следовательно – удовлетворяется (Sorokin 2006: 103).

Jednocześnie po ulicach jeżdżą nowoczesne wersje mercedesów, w bogatych domach jest jacuzzi i sterowane głosem ekrany z hologramami. Ów niezwykle mariaż tradycji i nowoczesności sprawia, że sorokinowska Moskwa przyszłości jest miejscem tyleż fascynującym, ile przerażającym. Głównym bohaterem i jednocześnie narratorem-przewodnikiem jest jeden z wyższych rangą opryczników – Andriej Daniłowicz Komiaga, któremu towarzyszymy w ciągu jednego zwykłego dnia jego życia.

W obrazie świata przedstawionego niebagatelną, a może i najistotniejszą rolę odgrywa język bohaterów. Jest to dość dziwaczna, choć jak się okaże, w pełni umotywowana mieszanek języka archaicznego, nowoczesnego oraz m.in. chińskiego. Ton, jaki nadaje, i przekaz, jaki ze sobą niesie, można zauważyć już w tytule utworu – *Dzień oprycznika*. Użycie właśnie tego określenia na przedstawiciela zbrojnego ramienia władzy cofa czytelnika o kilkadziesiąt lat i niesie sporo treści naddanych. Oprycznina – swego rodzaju oddziały paramilitarne – choć nie była wewnętrznie jednolita: od elity stanowiącej *de facto* straż przyboczną cara Iwana IV Groźnego (tysiącosobowy korpus), aż po szeregowych członków organizacji (a potem wręcz zakonu), odgrywała ważną rolę polityczną (Kmita, źródło elektroniczne). Dodajmy, że właśnie za sprawą wspomnianego cara samo staroruskie słowo „opricz” (oznaczające pierwotnie po prostu coś znajdującego się poza granicami czegoś, na zewnątrz, oprócz) dziś w rosyjskim słowniku jednoznacznie kojarzy się z okrucieństwem, represjami i przemocą. Użycie go przez autora już

w tytule wyjaśnia specyfikę sorokinowskiego języka. W całym utworze mamy do czynienia z imitacją XVI-wiecznego języka, w której obok słów staroruskich i nieobecnych już we współczesnym języku rosyjskim (np. уд – męski członek; золотник – 1/96 funta, dawna jednostka wagi; дьяк – referendarz, tu: niższy stopień w bojarskiej dumie w okresie Rusi Moskiewskiej XVI – początek XVII wieku; подъячий – kancelista, stanowisko urzędnicze w okresie Rusi Moskiewskiej) na równych prawach funkcjonują słowa z języka współczesnego (np. трейлер – tir; экспертиза – ekspertyza; казначейство – fiskus), języka chińskiego (np. мин-мин – wspaniale; баоцзянь – miecz; сяоцзе – dziewczyna), w tym wulgaryzmy (np. шагуа – kretyn; дяодалянь – chuj im w dupę), rosyjskie określenia slangowe (герасим – heroina; кислуха – kwas/LSD; кокоша – kokaina; мобило – telefon komórkowy; мерин – samochód marki mercedes), oraz neologizmy wynikające ze specyfiki prezentowanej rzeczywistości – absurdalnej hybrydy tradycji i nowoczesności. Oprócz tego autor uzupełnia tekst o słowa i zwroty z innych języków, np. francuskiego (zapisywane zarówno cyrylicą, jak i alfabetem łańskim: „... фья-гра. Bon appetite!” – Sorokin 2006: 81) czy niemieckiego („...nicht zweifelnd Und bitter” – Sorokin 2006: 163), oraz elementy charakterystycznego dla jego twórczości języka pozarozumowego („...етьетьетьетьетьетьетьетьетьеть” – Sorokin 2006: 98).

Tego rodzaju strategia nie jest w przypadku Sorokina czymś nowym. Swoiste „modelowanie” języka przyszłości poprzez wielowarstwowość struktury tekstu pojawiło się już w *Błękitnym sadle* (Голубое сало, 1999) – utworze określanym jako jeden z najbardziej złożonych tekstów we współczesnej literaturze rosyjskiej właśnie z uwagi na warstwę językową (Marusenkova 124). Podobnie jak we wspomnianej powieści, i tu Sorokin skrzętnie wykorzystuje wszystkie funkcjonalno-tematyczne odmiany języka pozarozumowego, poczynawszy od języka sakralnego, aż po język patologiczny i wydzielenia graficzne (kursywa) określonych słów w celu ich desemantyzacji. Ten specyficzny „noworosyjski język pozarozumowy” jest oczywiście grą językową, precyzyjnie ukierunkowaną na uchwycenie i uwypuklenie podstawowych cech współczesności rosyjskiej, w której pod pozorem pędu ku nowoczesności kryje się przemożna chęć powrotu do okrutnego samodzierżawia – świata jednoznacznie dystopijnego, w którym Monarcha ze swoją świtą przyboczną za wszelką cenę dążą do praktycznej realizacji utopii.

Nie może być inaczej, albowiem władza w Rosji, której symbolem dziś jest Władimir Putin, jest groźną hybrydą. Obecny prezydent, zdaniem Sorokina, jest typem kompilacyjnym, swego rodzaju miksem (jak się wyraził pisarz) z despotycznej przeszłości Rosji, to i stalinizm, i średniowiecze, i fanatyzm religijny, w sumie taka hybryda z „naszej przeszłości” (Sorokin, Lawton, źródło elektroniczne). W tym ujęciu oprycznina nie jest czymś wyjątkowym – to typowo rosyjskie zjawisko towarzyszące procesowi kształtowania się władzy w Rosji. To ona,

zdaniem pisarza, stworzyła piramidę władzy, która do dziś w swej istocie się nie zmieniła. Autorytaryzm Putina nie jest zatem niczym innym jak tylko efektem teje piramidy rodem z czasów Iwana Groźnego.

Jednymi z ważniejszych składników osobowości autorytarnej, oprócz skrajnego konwencjonalizmu w różnych wymiarach, wybitnie antyspołecznej agresji wobec wybranych grup społecznych oraz antyintracepcji, są projekcja negatywnych uczuć oraz potępienie słabości. Te elementy, wsparte bezrefleksyjnym podporządkowaniem krańcowo wyidealizowanemu autorytetowi oraz skłonnością do przesadności i stereotypowości, sprzyjają znanemu już z czasów radzieckich postrzeganiu świata jako areny wiecznej wojny, zaś życia, ze szczególnym uwzględnieniem pracy, jako nieustannej, „opakowanej” w etos heroizmu, walki. Z takim właśnie zjawiskiem mamy do czynienia w przypadku głównego bohatera. Bycie „zbrojnym ramieniem władzy” postrzega on w zasadzie wyłącznie w kategoriach zmilitaryzowanej pracy – walki z wrogami państwa rosyjskiego (jak mówi Komiaga). Przykładowo, zgodnie z tytułem, utwór rozpoczyna się od opisu poranka oprycznika. W pewnym momencie wspomina on rzeź moskiewskich skarbników. Część z nich zamordowano (jak niejakiego Gorochowa, w którego domu aktualnie mieszka główny bohater), część zaś zesłano za Ural, ale jedynym podsumowaniem tej serii niegodziwości jest stwierdzenie: „Работы много было...” (Sorokin 2006: 14). Z identyczną sytuacją mamy do czynienia później, w opisie najazdu na dwór Iwana Iwanowicza Kunicyna. Jest to zwykłe przestępstwo. Oprycznicy mordują właściciela dworu, na jego żonie dokonują zbiorowego gwałtu, zaś dzieci odsyłają do sierocińca. Jednakże Komiaga postrzega wszystkie te niegodziwości w kategoriach obowiązków zawodowych: „Конец – делу венец. Сделал дело – молись смело” (Sorokin 2006: 36).

Finałem całej akcji jest podpalenie domu skarbnika – symboliczna ofiara złożona monarsze. Dlatego też, mimo że dom jest bogaty, oprycznicy powstrzymują się od grabieży („Все добро – Государеву красному петуху достанется”) (Sorokin 2006: 35), potem zaś odprawiają swego rodzaju rytuał do złudzenia przypominający publiczną kaźń – zwracają się do „kata” słowami: „Верши!” (Sorokin 2006: 35), po czym ustawiają się w półokręgu, celują kindżałami w dom, trzykrotnie wypowiadając formułę: „Горе дому сему” (Sorokin 2006: 35).

Niebagatelne znaczenie ma tu również przywołanie wyżej wspomnianego przysłowia (dwuznacznego, bo odsyłającego nie tylko do pracy, ale i męskiej seksualności), wraz ze stylizacją opartą na innym znanym przysłowiu („Сделал дело – гуляй смело”). Ich zestawienie uwypukla komponenty autorytaryzmu. Chodzi tu głównie o przekonanie o własnej wyższości i w związku z tym przyzwolenie na agresję, a jednocześnie jednoznacznie wskazuje na mariaż tronu z Cerkwią. Ten ostatni również płynnie wpisuje się w autorytaryzm, albowiem tym razem eksponuje przesadność, stereotypowość, schematyczność myślenia,

skłonność do rozumowania w sztywnych kategoriach i przenoszenia odpowiedzialności za popełnione czyny na siły wyższe, nadprzyrodzone. Nie jest to zaskoczeniem, albowiem akcja utworu rozgrywa się szesnaście lat po rewolucji, w wyniku której nastąpiło Odrodzenie świętej Rusi, czyli w praktyce powrót do modelu życia jako walki, w której znaczną rolę w zakresie propagandy perswazyjnej odgrywa Cerkiew. Przykładem jest opis powszedniego poniedziałkowego nabożeństwa w soborze Uspeńskim, podczas którego celebrant starannie wybiera do odczytania wiernym tylko te fragmenty Pisma Świętego, które bądź ostrzegają przed wrogami, bądź zagrzewają do walki z nimi w imię Boga („Да воскреснет Бог и расточатся врази его...”, „Победы на супротивные даруй...”) (Sorokin 2006: 38). W powyższym przykładzie mamy do czynienia z klasycznym zjawiskiem sprzężenia ideologii i propagandy zapośredniczonej przez politykę. Język propagandy odgrywa w tym przypadku istotną rolę, albowiem uzasadnia politykę, upowszechnia ideę (w tym przypadku walkę z licznymi wrogami), kształtuje społeczny system wartości oraz „Stwarza [...] warunki do panowania nad umysłami i uczuciami ludzi, równocześnie wpływając na ich zachowania” (Kula 43). Skuteczność przekazu, jak wynika z tekstu, jest ogromna. Świadczy o tym choćby fakt, że spośród wszystkich wiszących w cerkwi ikon Komiaga ukochał i wybrał jako źródło inspiracji XIV-wieczny wizerunek Chrystusa Gniewne Oko – wskazujący na budzące powszechną grozę Drugie Nadejście Chrystusa; Chrystusa, który wszystko widzi i przyjdzie sądzić grzeszną ludzkość.

Jeśli spojrzeć na tę sytuację z punktu widzenia teorii tożsamości społecznej, można stwierdzić, że wysoka samoocena jednej grupy (opryczników) jest zaspokajana wyłącznie poprzez porównanie międzygrupowe i skupienie się tylko na tych pozytywnych identyfikacjach. Jak pisze Henryk Kula, „najistotniejszą konsekwencją porównań międzygrupowych jest zjawisko faworyzacji grupy własnej i dyskryminacji grupy obcej, które pojawia się automatycznie, gdy jednostka umieści siebie w kontekście jakiegoś «my», szukając w tożsamości grupowej pozytywnej samooceny” (Kula 190). Towarzyszące temu autorytarne podporządkowanie płynnie wpisuje się w to dążenie. Oprycznicy mają całkowicie bezkrytyczny stosunek do autorytetów swojej grupy (Ojculek, Monarcha) i wykazują przy tym niezwykle silną potrzebę hierarchiczności, zapewniającej im poczucie wewnętrznej stabilności układu, w którym funkcjonują, demonstrując także skrajną uległość wobec silniejszych (przy jednoczesnej tendencji do znieważenia, upodlenia, dyskredytacji tzw. słabszych).

Tego rodzaju zachowania kreuje sam Monarcha, którego sposób rządzenia idealnie odzwierciedla pogląd Leszka Kołakowskiego o tym, że „[w]szystko w życiu jest poszukiwaniem władzy, a reszta samooszukiwaniem” (Kołakowski 10–11), zaś państwo jest w tym układzie podstawowym zorganizowanym narzędziem przemocy, przy pomocy którego tę władzę się zdobywa i realizuje. W utworze

Sorokina władza Monarchy opiera się wyłącznie na przemocy, promowaniu autoritarnej agresji oraz kreowaniu modelu bezmyślnego życia wypełnionego zaspokajaniem prymitywnych potrzeb. Znajduje to swoje odzwierciedlenie także w języku (w tym potocznym), którym posługują się bohaterowie. Przede wszystkim zdecydowanie nie jest on wysublimowany. W jednym z nowszych (z 23 stycznia 2023 roku) wywiadów autor mówi:

Современный русский разговорный язык вызывает у меня тяжёлые чувства. За последние 30 лет он семантически, словарно обеднел, наполнился междометиями, матом и уголовной лексикой. Власть заговорила почти по фене. А учитывая, что в этой пирамиде Ивана Грозного все излучение идёт сверху вниз, все чиновники также заговорили по фене. Народ тем более. Я вот слышал в Сети записи разговоров мобилизованных с роднёй; такого количества бытового мата в семьях не было ни в 1970-е, ни в 1980-е. Деградация происходит на ментальном уровне. Так что это тоже закономерный процесс: если деградирует власть, народ обязан деградировать (Arhangel'skij, źródło elektroniczne).

Katastrofalny stan języka ojczystego, zdaniem autora, jest pokłosiem polityki wewnętrznej władzy. Od dziesięcioleci dbała ona (głównie poprzez skrajny izolacjonizm), by skutecznie odciąć społeczeństwo rosyjskie od reszty świata. Na wezwanie Monarchy już osiemnaście lat wcześniej rytualnie spalono na placu Czerwonym zagraniczne paszporty, pozbawiono ludzi wszelkich wzorców kulturowych, w tym literackich („В огонь гляжу. А там горят «Идиот» и «Анна Каренина» [...] Видал я много костров из книг-рукописей – и у нас на *дворе*, и в Тайном Приказе” – Sorokin 2006: 137). Wszystko tylko po to, żeby cofnąć naród do czasów zabobonów i przesądów. Przykładem może być choćby epizod, w którym Komiaga z polecenia Monarchini odwiedza jasnovidzącą. Ma ona rzucić zaklęcie miłosne na jednego z kremlewskich setników, który spodobał się żonie panującego. Wypowiadane podczas wizyty słowa i formuły nie tylko są dowodem na zdolność znaku językowego do pośredniczenia między sferą materialną a duchową, ale i idealnie odzwierciedlają znaczenie języka w procesie konstruowania wypowiedzi sprawczych, mających w założeniu skutecznie oddziaływać na rzeczywistość. Jednocześnie potwierdzają one tezę, że mamy do czynienia ze strukturą społeczną, którą charakteryzuje myślenie pierwotne, pozbawione tzw. pustych słów (Rybarczyk-Dyjewska 7). U Sorokina możemy przeczytać: „потому как коровье масло в силе не угасло, пахтаньем копится, вокруг оборотится, сожмется в комок, ляжет полком, жиром взойдет, в печень войдет, под кожей отложится, силою умножится” (Sorokin 2006: 138). Innym przykładem jest magiczna formuła miłosna typu prisuszka: „Пристань-прилепись-присохни на веки вечные сердце добра молодца Михаила к сердцу красны девицы Татьяны ...” (Sorokin 2006: 139). W obu przypadkach zauważalny jest przede wszystkim formalizm słowny oraz dbałość o warstwę brzmieniową tekstu. Jest to

kolejna cecha charakterystyczna dla społeczności pierwotnych, w których magia ludowa była podstawą kreacji i oswojenia otaczającego świata. Istotne, że w tego typu formułach „Słowa mogły być nawet niezrozumiałe, ale musiały posiadać odpowiednią formę. Należało je ułożyć w formułę, we frazę o określonym brzmieniu, a następnie wypowiadać z absolutną dokładnością i ścisłością” (Rybarczyk-Dyewska 8–9).

Dystopijny język jest więc w tym przypadku z jednej strony ściśle związany z rzeczywistością, podporządkowany twardym regułom logiki, na zasadzie: akcja – reakcja, przyczyna – skutek, z drugiej zaś, co widać w niektórych wypowiedziach opryczników, całkowicie od niej oderwany. Na potrzeby realizacji swoich celów władza tworzy klasyczny „drewniany język”, nowomowę zarezerwowaną dla oficjalnego dyskursu, formę przemocy i nacisku na społeczeństwo, a zarazem narzędzie kreacji nadrzeczywistości. Z tego typu zjawiskiem mamy do czynienia w sytuacjach odwoływania się do wypowiedzi bądź decyzji Monarchy. Przy tej okazji ujawnia się nierzadko zakłamanie władzy. Przykładowo, hasło Monarchy: „Прозрачность во всем” (Sorokin 2006: 111) oznacza *de facto* legalizację totalnej inwigilacji społeczeństwa. Inne zdanie: „Закон и порядок – вот на чем стоит и стоять будет Святая Русь, возрожденная из Серого пепла” (Sorokin 2006: 36) to z kolei przyzwolenie na mordy i gwałty. Przykładów jest więcej, zwłaszcza w wypowiedziach poszczególnych opryczników powołujących się na słowa Monarchy, ale istotniejsza jest tu siła demagogicznego oddziaływania tych słów na ludzkie umysły. Analogicznie jak w epoce komunistycznej. Słowa idola mas stają się magicznymi formułami tłumaczącymi rzeczywistość i dającymi poczucie stabilności, przynależności do grupy wtajemniczonych, oświeconych, którzy zdobyli wiedzę o istocie sprawy, tajemnicy świata. Jednocześnie w konfrontacji z rzeczywistością hasła te są namacalnym dowodem stopnia zakłamania władzy i skali zjawiska symulakryczności, zastąpienia samej rzeczywistości jej znakami.

Przypomnijmy, że z dokładnie z tym samym schematem mogliśmy się spotkać już dużo wcześniej, choćby w utworach z lat 20. XX wieku, takich jak: *Czterdziesty pierwszy* (Сорок первый, 1926) Borysa Ławrieniowa, *Armia konna* (Конармия, 1926) Izaaka Babla, czy *Wykop* (Котлован, 1929–1930) Andrieja Płatonowa, tekstach, których autorzy chętnie wykorzystywali nowomowę, by wykazać jej słabość i ograniczenia w odniesieniu do realnych problemów czy dylematów życiowych. W pierwszym z tych utworów bohaterką ukształtowaną przez propagandę, często posługującą się wytworzonymi przez nią sloganami była Mariutka, w kolejnym – miejscami Lutów (mam tu na myśli zwłaszcza nowelę *Gedali*, w której bohater w rozmowie ze starym Żydem wręcz dosłownie powtarza najpopularniejsze hasła propagandowe), w ostatnim rzeczniczką Wielkiego Planu jest Nastia, praktycznie nieużywająca języka potocznego i wypowiadająca się wyłącznie w stylu dyskursu oficjalnego. Wszyscy wspomniani bohaterowie

bądź byli ukształtowani jako przykład tzw. nowych ludzi, bądź mieli niektóre ich cechy, wszyscy jednak ostatecznie przegrali. U Sorokina spotykamy się z analogicznym zjawiskiem. Oprócznicy to ewidentnie „nowi ludzie” w dużym stopniu ukształtowani według koncepcji komunizmu, który w perspektywie miał zniwelować podział na życie prywatne i społeczne człowieka. W tym układzie naturalne jest, że demagogiczne hasła, obecne nawet w prywatnych rozmowach bohaterów, dowodzą jedynie stopnia sfanatyzowania, braku autokrytycyzmu i „zombifikacji” tych ostatnich. Ich świat jest jednowymiarowy, „do najmniejszego atomu zinterpretowany, nasycony wyraźnie ukierunkowanymi znaczeniami” (Głowiński 1992: 11). Oprócznicy są do tego stopnia „wytresowani”, zanurzeni w wierze w słuszność wyborów władcy, że nawet w prywatnych sytuacjach zdarza im się wykorzystywać oficjalne sformułowania i hasła propagandowe, np. wypowiadając opinię na temat szkodliwości palenia. Główny bohater mówi: „Каждая сигарета – фимиа́м во славу нечистого” (Sorokin 2006: 34). Zwróćmy uwagę, że Komiaga wypowiada się tu nie jako osoba prywatna, a jako funkcjonariusz, a pocuczając współpracowników, używa „języka „słusznego”, tego, „który ma obowiązywać i w obrębie którego formuluje się prawdy istotne, na ogół odpowiednio uogólnione” (Głowiński 2004: 155).

Nowomowa naturalnie dominuje też w literaturze. Sorokin czerpie tu przede wszystkim z doświadczeń okresu stalinowskiego, w którym osiągnęła swoje niezaprzeczalne apogeum, zyskała wymiar uniwersalny i stała się swoistym metajęzykiem, „którego nie tylko prawem, ale obowiązkiem było komentowanie wszelkich innych ukształtowań mowy, wskazywanie na ich ograniczenia i niestosowności” (Głowiński 2004: 152). Nie mniej znaczące miejsce „drewniany język socrealizmu” zajął w poezji. U Sorokina mamy całkiem sporo stylizacji na wykształcone w tamtym okresie modele poetyckie, poczynawszy od spełniającego funkcje kultowe panegirycznego poematu o Monarsze, poprzez skierowane w stronę „wrogów ojczyzny” prowokacyjne piosenki pograniczników, pieśni katorżników, poezję antyreligijną, pieśni prezentowane podczas przedstawień teatralnych i na antenie teleradia „Ruś”, aż do częściowo zrytmizowanej narkotycznej wizji Komiagi. Każda z nich jest utrzymana w innym stylu i ze stosownie do niej dobraną leksyką, spełnia inne funkcje użytkowe. Przykładowo, poemat o Monarsze można uznać za typ poezji klasycyzującej, wychwalającej przymioty władcy i oddającej mu cześć, a więc hierarchizującej. Władca urasta do postaci kultowej, stojącej na najwyższym podium, tak więc całość tekstu będzie tu immanentną częścią obywatelskości nowej Rosji, w której centralną postacią jest Bóg-Monarcha. Z kolei wiele innych wyżej wspomnianych stylizacji jest utrzymanych w konwencji kolokwialnej, w której znaczącą rolę odgrywa ludowość – jedna z podstawowych kategorii współtworzących doktrynę socrealistyczną. Jeśli chodzi o tę kategorię, można wyodrębnić dwa warianty jej wykorzystania. W pierwszym okresie po-

rewolucyjnym (głównie pierwsze dziesięciolecie) była ona traktowana jako synonim zacofania ze względu na jej korzenie religijne. Zwrot nastąpił głównie za sprawą Gorkiego, kiedy pojawiła się nowa definicja folkloru: „oznaczał on ustną twórczość pracujących warstw społeczeństwa, a więc chłopów i (przede wszystkim) robotników” (Tomasik 131). Definicja ta była całkowicie podporządkowana praktyce produkcyjnej i jako taka mogła być nie tylko zaakceptowana, ale nawet uwznioślona. Folklor niósł bowiem ze sobą niezaprzeczalny optymizm, tak potrzebny zarówno w procesie jednoczenia społeczeństwa wokół celu, jak i podnoszenia jego morale podczas budowy nowego typu państwa.

Z podanych przykładów typów utworów widać, że Sorokin nawiązuje tu do ludowości jako kategorii już nobilitowanej. Przykładem może być pieśń ludowego barda, gawędziarza i bazarza, gwiazdy moskiewskich sal koncertowych – Artamoszy, który śpiewa pieśń-opowieść o potajemnej nocnej wyprawie Monarchini do żołnierskich kwater. Początkowo utwór wydaje się typową łzawą historią, ale w finale zmienia się w opis orgii seksualnej.

Sorokin dokonuje dekonstrukcji „idealnego” tekstu folkloru, w którym jednym z podstawowych elementów poetyki, ewidentnie sakralnym, jest (jak wskazuje Jerzy Bartmiński) „powtórzenie w całej różnorodności swoich form i odmian. Pozostaje ono w ścisłym związku z sakralną wizją świata (jest jej rezultatem, a zarazem służy jako środek wyrazu)” (Bartmiński 258). We wspomnianym tekście mamy m.in. powtórzenia całych wersów („Все мои кобели!”) (Sorokin 2006: 151) i powtórzenia semantyczne („Как проснулись кобели, охтиш ли,/Как очнулись кобели, охтиш ли”) (Sorokin 2006: 150), stylizację na tzw. zwrotki „refrenowe” („охтиш ли ох”) (Sorokin 2006: 150), czy też rytualne/magiczne trzykrotne powtórzenia. Wykorzystanie rytualnych powtórzeń nie służy tu jednak stworzeniu obrazu świata uporządkowanego, a zdeformowanego. Owszem, zachowują one swoje podstawowe funkcje: conceptualizują i porządkują świat realny i fabularny (Wójtowicz, źródło elektroniczne), ale służą również do wytworzenia iluzji wiarygodności, są integralną częścią składową świadomej prowokacji, parodystycznego przetworzenia (zresztą charakterystycznego dla Sorokina) zastanych, od dawna ukonstytuowanych struktur literackich.

W innych miejscach język jest ewidentnie narzędziem propagandy wojennej. Jak wynika z tekstu utworu, Rosja nie poprzestała na odgroźeniu się od świata murem, ale wciąż prowadzi kampanię przeciwko wrogom wewnętrznym i zewnętrznym. Przykładem jest piosenka pograniczników – integralna część planowanego koncertu. Występujący na scenie pogranicznicy triumfują i z pogardą patrzą na Europę jako na siedlisko darmozjadów i obrzydliwych subkultur. W wizji tej Zachód został pokonany i odcięty od gazu, można więc dowolnie się znęcać nad Europejczykami i szydzić z nich, nie ponosząc za to żadnych konsekwencji.

Открывает один пограничник задвижку, двое других подскакивают к торцу трубы, приставляют к ней зады свои и пердят. Грозно-завывающе проходит бздёх молодецкий по трубе, течет сквозь Стену и ... слышатся вой и вопли на Западе. Звучит финальный аккорд, трое молодых вспрыгивают на трубу и победоносно воздымают автоматы (Sorokin 2006: 67).

Jest to przykład klasycznej propagandy perswazyjnej obliczonej na podniesienie morale społeczeństwa i utwierdzenie go w przekonaniu o swojej potędze. Jednocześnie język jest formą wojny na wielu płaszczyznach. Z jednej strony ma przekształcać społeczność w sfanatyzowanych żołnierzy w konfrontacji zbrojnej z Zachodem, a z drugiej strony służy do walki z opozycją wewnętrzną, niezbędną do sztucznego wykreowania, a potem utrzymania stanu permanentnej podejrzliwości, nieufności, a nawet potencjalnej wrogości w stosunku do współobywateli. Zwróćmy uwagę, że Sorokin odwołuje się do znanego z poprzedniej epoki sowieckiego porządkowania świata, w której człowiek żyje w świecie wymagającym od niego „bezustannej czujności i podejrzliwości, bezwzględnie właściwej orientacji, ponieważ [...] zło czai się wszędzie” (Imos 82), tak więc językowy obraz świata projektujący opozycję swój – obcy i wskazujący wroga za pomocą metafory wojennej jest podstawowym elementem politycznej propagandy wewnętrznej.

Tego rodzaju „profilowany” przekaz nie jest, naturalnie, zarezerwowany tylko dla rozmaitych uroczystości. To tylko uzupełnienie treści przekazywanych nieustannie przez środki masowego przekazu – całkowicie służebne wobec władzy politycznej, dystrybuujące, w pełni kontrolujące myśli obywateli i w znacznym stopniu kształtujące ich język. Za przykład może służyć fragment, w którym Komnaga przegląda rozmaite „wrogie” stacje radiowe. Wszelkie niezależne rozgłoszenie (zwłaszcza zachodnie) są oceniane zdecydowanie negatywnie i obdarzane często niewybrednymi, a nawet wulgarnymi epitetami: „Ловлю Запад. Вот где оплот главной антироссийской крамолы. Здесь, как осклизлые гады в выгребной яме, кишат вражеские голоса” (Sorokin 2006: 78).

W kontekście funkcjonowania nowomowy sprowadzonej do dystrybucji dyskursu ideologicznego istotny jest także język wroga. Tu przykładem może być choćby cytaty z programu emitowanego przez „Głos Ameryki”, zatytułowanego *Rosyjskie wulgaryzmy na wygnaniu*.

Охуенный удар невыебленного топора пришелся в самое темя триждыраспронаебанной старухи, чему пиздато способствовал ее мандаблядски малый рост. Она задроченно вскрикнула и вдруг как-то пиздапроушенно осела к проебанному полу, хотя и успела, зассыха гнилоложопая, поднять обе свои злоебучие руки к хуевой, по-блядски простоволосой голове... (Sorokin 2006: 80).

Jest to, nasycona wulgaryzmami, dość w istocie obsceniczna trawestacja *Zbrodni i kary*. Nie ma w niej nic, co mogłoby stanowić merytoryczną przeciwwa-

gę dla obowiązującej ideologii i jest do tego stopnia uproszczona, że idealnie wpisuje się w obiegową, stereotypową, funkcjonującą w potocznej świadomości społecznej opinię o modelowym wrogu. Jak słusznie zauważa Michał Głowiński, słowa wroga „[m]ają [...] przede wszystkim stanowić ilustrację tego, co o wrogu oficjalnie się mówi; ich zadaniem jest także budzenie do niego odrazy, niejako ilustrują jego ohydę” (Głowiński 2004: 155–156). Oprócz tego wybór takiego ujęcia mowy wroga dodatkowo umacnia dwudzielny podział świata, wyklucza jakikolwiek dialog, a w ostatecznym rozrachunku potwierdza słuszność oficjalnej linii ideologicznej reprezentowanej przez Komiagę.

Ciekawym, acz w pełni uzasadnionym zabiegiem (biorąc pod uwagę ostateczną wymowę ideową utworu), jest zastosowanie w wielu miejscach szyku przestawnego jako elementu wyraźnie wspierającego proces stylizacji na średniowiecze. Nie chodzi tutaj wyłącznie o sformalizowanie wypowiedzi, nadanie jej odcienia nieco patetycznego, podniosłego, wzniosłego, zarezerwowanego dla pewnych form wypowiedzi pisemnej. Emfaza w połączeniu z wyraźnie zróżnicowaną leksyką, wskazuje na świadome zatarcie granic pomiędzy stylem wysokim a niskim. Jest tu obecna i satyra na współczesną rosyjską inteligencję (zarówno tę konserwatywno-patriotyczną, jak i liberalną), i aluzje do filozofii postmodernistycznej, a wszystko to uwypukla groteskowość połączenia fantastyzacji i archaiki – metody ekspozycji niebywałej żywotności rosyjskiego absurdu. W jednym z wywiadów udzielonych krótko po publikacji utworu Sorokin mówił: „На самом деле абсурд мутирует. [...] Но мутирует внешний образ, а внутри русский абсурд не меняется, я думаю, с XVI века” (Sorokin 2008, źródło elektroniczne). Kilkanaście lat później ta diagnoza okazuje się niezmiennie aktualna. W wywiadzie ze stycznia 2023 roku pisarz potwierdza, że pomimo upływu czasu, nie zaszła żadna jakościowa zmiana – trup radzieckiego świata, zdaniem Sorokina, nie został trwale zakopany, a gnił sobie gdzieś w kącie i w pewnym momencie został ożywiony na podobieństwo zombie. W tej sytuacji nie może zaskakiwać fakt, że „не удалось похоронить эту пирамиду Ивана Грозного в 1990-е годы – ей лишь подновили фасад. И она осталась стоять. И наверху, как в XVI веке, один правитель, обладающий всей полнотой власти; а внизу его опричнина и многочисленные верноподданные холопы” (Sorokin 2023, źródło elektroniczne).

Język współczesnej Rosji, jak dobitnie potwierdza Sorokin, nadal jest prześląknięty imperialną, makabryczną i okrutną przeszłością, która nadaje mu ton, kształtuje światopogląd społeczeństwa i wyznacza priorytety moralne i etyczne. Nie bez przyczyny autor (zgodnie z wzorcem gatunkowym obowiązującym w tekstach narracyjnych) zwraca się ku narracji pierwszoosobowej, albowiem to właśnie głównie narrator (najlepiej wszechwiedzący i odgrywający rolę au-

torytetu w stosunku do odbiorcy) jest tym, który staje się eksponentem „jedynie słusznej ideologii”, w pewnym sensie aspirującym pośrednio do funkcji „inżyniera ludzkich dusz”, sterującego nie tylko poglądami ludzi, ale i ich żądaniami. Wszystko to dobitnie przejawia się w warstwie językowej utworu. Nie tylko aktywnie współtworzy on świat przedstawiony, ale jest jednym z pierwszoplanowych elementów ekspozycji ostatecznej wymowy ideowej utworu. W rezultacie tekst, zgodnie z zamierzeniem autora, przekształca się w parodystyczno-schizofreniczno-satyryczną metaforę współczesnej Rosji – państwa nieustannie „zamrożonego” w przeszłości, bez jakichkolwiek perspektyw na „uzdrowienie”.

References

- Arhangel'skij, Andrej. *Vladimir Sorokin: „Vyživet literatura, kotorâ stavit bol'sie voprosy”*. 23.01.2023. Web. 10.08.2023. <https://www.svoboda.org/a/vladimir-sorokin-vyzhivet-literatura-kotoraya-stavit-bolshie-voprosy-/32231253.html>.
- Bartmiński, Jerzy. „O rytualnej funkcji powtórzenia w folklorze. Przyczynek do poetyki sacrum”. *Roczniki Humanistyczne*, XXVIII, 1, 1980, s. 257–266.
- Głazewski, Michał. „Dystopia albo ontologia Zło-bytu”. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 2010, s. 30–51.
- Głowiński, Michał. „Hasło: Nowomowa w literaturze”. *Słownik realizmu socjalistycznego*. Red. Zdzisław Łapiński, Wojciech Tomasik. Kraków, Universitas, 2004, s. 152–157.
- Głowiński, Michał. *Rytuał i demagogia. Trzyście szkiców o sztuce zdegradowanej*, Warszawa, Open, 1992.
- Imos, Rafał. *Wiara człowieka radzieckiego*. Kraków, Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2006.
- Kmita, Ewelina. *Oprycznina: polityczny zakon Iwana Groźnego*. 15.11.2018. Web. 10.08.2023. <https://histmag.org/Oprycznina-polityczny-zakon-Iwana-Grozneho-17754>.
- Kołąkowski, Leszek. *Mini wykłady o maxi sprawach*. Kraków, Znak, 2004.
- Kula, Henryk. *Propaganda współczesna. Istota – właściwości*. Toruń, Adam Marszałek, 2005.
- Marusenkov, Maksim. *Absurdopediâ Vladimira Sorokina. Zaum', grotesk i absurd*. Sankt-Peterburg, Adetjâ, 2012.
- Rybarczyk-Dyewska, Joanna. *Język jako narzędzie magii. Na przykładzie zaklęć rosyjskich*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013.
- Sorokin, Vladimir. *Den' opričnika*, Moskva, Zaharov, 2006.
- Sorokin, Vladimir. *Russkij absurd vnešne mutiruet, hotâ vnutri ne menâetsâ s XVI veka. Interv'û Kirilla Rešetnikova s Vladimirom Sorokinym*. 13.07.2008. Web. 10.08.2023. http://www.litkarta.ru/rus/dossier/rusky-absurd/dossier_2356/.
- Sorokin, Vladimir. *Vladimir Sorokin: „Vyživet literatura, kotorâ stavit bol'sie voprosy”*. Interv'û Andreâ Arhangel'skogo s Vladimirom Sorokinym. 23.01.2023. Web. 10.08.2023. <https://www.svoboda.org/a/vladimir-sorokin-vyzhivet-literatura-kotoraya-stavit-bolshie-voprosy-/32231253.html>.
- Sorokin, Vladimir, Max Lawton. *Telluria and their four hearts*. 3.10.2022. Web. 10.08.2023. <https://www.youtube.com/watch?v=SXLO0J2fpKY>.
- Stock, Adam. *Modern dystopian fiction and political thought: Narratives of world politics*. Abingdon-on-Thames, Routledge, 2018.

- Tomasik, Wojciech. „Ludowość”. *Słownik realizmu socjalistycznego*. Red. Zdzisław Łapiński, Wojciech Tomasik. Kraków, Universitas, 2004, s. 130–135.
- Wójtowicz, Magdalena. „Semantyka i funkcje liczby trzy w wybranych gatunkach literatury ludowej”. *W kręgu problemów antropologii literatury. W stronę antropologii niezwykłości*. Red. Wanda Supa. https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/6083/1/M_Wojtowicz_Semantyka_i_funkcje_liczby_trzy_w_wybranych_gatunkach_literatury_ludowej.pdf.

LARA RIGHI

Свобода и идеологизация. Русская публицистика 2022 года после вторжения России в Украину

Freedom and ideologization. Russian journalism in 2022 after the Russian invasion of Ukraine

Abstract. The article aims at illustrating Russian authors' main ideological perspectives expressed in 2022 concerning the Russian invasion of Ukraine. Growing waves of patriotism and imperialism in the Russian Federation are at the basis of the aggression. Under the influence of *restorative nostalgia*, the government perceives itself as the heir of the bygone greatness of the Soviet Union, that must then be re-established. Because of closer and closer political relations between Ukraine and Europe from 2010s on, the Russian government perceives the former as the traitor of the commonly shared Soviet past. Hence, the Soviet dichotomy between *us* and *them* is reintroduced to define Russia and Ukraine respectively. This opposition can be used to classify Russian authors on the basis of their opinions regarding the aggression expressed in the journalistic field; those who publicly side with power in Russia are *us*, while *them* labels authors who choose either migration or underground culture to oppose the Russian government.

Keywords: invasion of Ukraine, contemporary Russia, nostalgia, migration culture, underground culture

Lara Righi, University of Verona, Verona – Italy, lara.righi@univr.it, <https://orcid.org/0009-0002-3205-5324>

Введение

Российское вторжение в Украину 22 февраля 2022 года стало кульминацией империалистических тенденций в России, появившихся уже во время первого президентского срока Владимира Путина. Обращаясь к Федеральному Собранию в 2005 году, российский президент назвал распад СССР „трагедией и распадом исторической России” (*Putin nazval raspad SSSR tragediej*, электронный ресурс). С точки зрения президента, 1991 год вызвал глубокий кризис: российское государство утратило территории, население и то, „что наработывалось в течение тысячи лет” (*Putin nazval raspad SSSR*

tragediej, электронный ресурс). По этой логике следует, что Россия потеряла свой особый национальный характер. Это дало основания Путину изобразить распад СССР *коллективной травмой*, т. е. событием, вызывающим разочарование и негативные реакции у всего бывшего советского общества (Alexander 45). Поскольку, по словам Путина, травма конца СССР еще влияет на Россию XXI века, она стала *chosen* или *founding trauma* постсоветской эпохи, т. е. страшным событием, воспринимаемым как источник многих современных кризисов (LaCapra XII; Ušakin 308; Volkan 88).

Ввиду того, что российское государство считает распад СССР унижением страны, подразумевается, что советская эпоха характеризовалась достатком, миром и порядком. Забывание негативных сторон советского прошлого возможно лишь через *селективное забвение*. Алейда Ассман утверждает, что идеологические манипуляции прошлого сознательно отменяют проблематичные аспекты *коллективной памяти* (Assmann 2016; Assmann A. 2008: 97). Таким образом, память становится *селективной* по причине того, что политические власти устанавливают, какие аспекты прошлого надо сохранить (Khazanov 133). В результате изображения советского времени как позитивной эпохи российское государство укрепляет ностальгические фантазии. На самом деле ностальгия действует в качестве механизма сохранения против исторических, социальных и культурных изменений, происходящих слишком быстро: „Today we think of nostalgia as an emotional response to a rapidly changing world, a defence mechanism against the fleeting of time that allows us to preserve the continuity of personal and collective identities” (Boele, Noordenbos, Robbe 3). У человека возникает ощущение, что советское время никогда не кончится. Идеализируя Советский Союз, российское государство обращается к сентиментальности тех людей, которые чувствуют себя иностранцами в данном историческом контексте: „Nostalgia is rebellion against the modern idea of time, the time of history and progress. The nostalgic desires to obliterate history and turn it into private or collective mythology” (Bojm XV). Некоторые люди страдают в новые времена и потому тоскуют по радостному прошлому, когда, по их мнению, жизнь была счастливой.

Говоря о ностальгии по СССР, обратимся к исследованиям Светланы Бойм. Автор различает понятия *reflective nostalgia* и *restorative nostalgia*. В то время как *reflective nostalgia* обозначает меланхолическое фантазийное сожаление об идеальном прошлом, еще до произошедших радикальных изменений, слова Путина о Советском Союзе – проявление *restorative nostalgia*. Эта идея обозначает сильное желание восстановить сегодня великое прошлое. Значит, человеку следует активно задействовать практики, ориентированные на возвращение советской эпохи через национализм: „This kind of nostalgia characterizes national and nationalist revivals all over the world,

which engage in the antimodern myth-making of history by means of a return to national symbols and myths and, occasionally, through swapping conspiracy theories” (Bojm 41).

Советское противопоставление „мы” – „они” в контексте вторжения в Украину

В качестве наследника СССР современная Россия изображает себя страной, снова становящейся империей. По этой причине России кажется необходимым вернуть потерянные территории, являющиеся ключевыми для национального суверенитета. Вот почему Россия обращает внимание на *ближнее зарубежье*. Это собирательное название определяет бывшие советские республики, которые стали независимыми после 1991 года. Согласно российской политической пропаганде Россия должна спасти от западных угроз и разрухи прежние республики СССР, обладающие более низкой культурой и моралью. Россия собирается достичь этого благодаря своей могучей армии и престижу русского языка, чтобы опять включить эти республики в сферу своего влияния. В основании этого мифа лежит и стереотип о широкой русской душе, связанной с так называемым особым и великим русским национальным характером: „широк русский человек, широк как русская земля, как русские поля” (Berdâev 280). Если бывшие советские страны отказываются от Российской Федерации, их воспринимают как предателей советского наследства:

At the heart of this attitude towards Ukrainians is the sense of “how wonderful it is to be Russian”. In the minds of many Russians, Russia is not just another country. It is a country with a great mission – namely, to save the world from the corrupting influence of the spoiled West. For this reason, all things Russian must be great: its territory, its army, even its language has to be (as one Russian genius put it) “great and mighty”. Neighboring nations who reject this great mission are, at best, silly children in need of education, at worst, scoundrels and traitors who must be decimated, deported, and so on (Hrytsak 2022).

Эта ситуация точно описывает причины вторжения в Украину. После расширения Европейского Союза на восток в 2004 году бывшие республики СССР Латвия, Литва и Эстония дистанцировались от Российской Федерации и от ее политической системы (Medves 66). Украинская Оранжевая революция того же года продемонстрировала, что Украина является потенциально демократической страной по европейским критериям (Karatnysky 50). В результате сближение Украины с Европейским Союзом стало восприниматься в России как предательство общего имперского и советского прошлого.

Противопоставление России, ориентированной на имперский проект, и Украины, ориентированной на демократию, продолжает традицию совет-

ского противопоставления „мы/они”. В советское время „мы” обозначало союзников Коммунистической партии, а „они” было синонимом врагов народа:

This Soviet togetherness and comradeship was articulated by the word ‘nashe’ (‘ours’ in Russian), which denoted everything Soviet. The use of the word ‘nashe’ was usually part of evaluative assessments: ‘ours’ was better than ‘theirs’, wherein ‘ours’ referred to Soviet culture, Soviet values and ideals and ‘theirs’ referred to anything foreign (Khinkulova 95).

При СССР противопоставление имело идеологическую значимость и в литературе. Зарубежные литературы и культуры были заведомо „хуже” советской отечественной литературы:

In the USSR, the strict dividing line between one’s own (*svoe*) and alien (*chuzhoe*) played an important role. Terms such as *russkoe* and *sovetskoe* (ethnically Russian and Soviet) revealed specific ideological nuances, just as the borders between literary processes described as domestic (*otechestvennoe*) and foreign (*zarubezhnoe*) (Puleri 89–90).

Понятие *свое* также подразумевало успешное создание советской идентичности сквозь объединяющую роль русского языка. В 1930 годах советское образование на русском языке укрепило власть через продвижение русскоязычной литературы и культуры, рассматриваемых как символы общей идентичности (Grenoble 60–62, Solchanyk 25).

В нашем веке российский народ составляет „мы” на основе своего мессианизма и патриотизма. Следовательно, Российская Федерация всегда лучше иностранных, западных стран и своих политических союзников, ставших символами „они”. В 2022 году оппозиция *мы/они* воспринимается как средство, позволяющее классифицировать русских писателей, признающих вторжение в Украину. В сфере публицистики авторы, поддерживающие политическую власть, стали *нами*, а тех, кто против вторжения, рассматривается как *их*. С точки зрения пропаганды писатели, пока живущие в России после начала агрессии, являются настоящими патриотами, а инакомыслящие писатели, переехавшие за границу, – соответственно предатели родины. Вследствие этого в России писателям дано свободно публично выражать свои идеи только в случае, если они симпатизируют Путину, а выступающим против агрессии интеллектуалам остается публицистика андеграунда.

Мы: писатели в поддержку вторжения

28 февраля 2022 года в „Литературной газете” было опубликовано обращение писателей России, поддерживающих „специальную военную операцию”, под названием *Кто хочет жертв?* Подписанты утверждают, что

Россия, Украина и Белоруссия являются единым народом, происходящим из одного истока, т. е. из исторического региона Руси: „Мир тебе, Украина! Мир вам, Россия и Белоруссия! Из одного истока мы, и этот исток Руси изначальной будет питать и нас, и близкие нам по духу народы, всегда!” (*Kto hočet žertv?*, электронный ресурс). Эти писатели – очевидные сторонники империалистического проекта России, идеологически оправдывающего объединение под российским влиянием трех территорий бывшего СССР с большой долей русскоязычного населения. На самом деле путинская пропаганда сделала концепцию русского мира идеологическим оправданием спецоперации. Обращаясь к россиянам накануне вторжения, российский президент утверждал, что русскоязычным в Украине запрещено говорить на русском в публичной сфере, в которой разрешен только украинский язык:

Людям, которые считают себя русскими и хотели бы сохранить свою идентичность, язык, культуру, прямо дали понять, что на Украине они чужие. В соответствии с законами об образовании и о функционировании украинского языка как государственного русский язык изгоняется из школ, из всех публичных сфер, вплоть до обычных магазинов (*Tekst obrašeniâ Vladimira Putina k rossiânam*, электронный ресурс).

Путин подразумевает, что тем, кто говорит по-русски в Украине, нужна защита Российской Федерации, чтобы свободно выразить свою идентичность. Таким образом, русский язык совпадает с политической принадлежностью: россияне, русскоязычные украинцы и белорусы должны жить в единой стране в силу того, что они говорят на одном языке. Поскольку русский, украинский и белорусский народы соседствуют территориально, то подписанты обращения думают, что конфликт между славянами противоестествен: „Стравливание славян между собой недопустимо” (*Kto hočet žertv?*, электронный ресурс). По их мнению, только Запад и НАТО виноваты во вторжении. Европа лишь притворяется, что западное общество основывается на пацифизме, но на самом деле боится величия культуры, армии и духа России: „Россию часто назначали виновницей того, в чем виноваты были другие. Величие нашей культуры, армии, духа воспринималось как то, с чем надо покончить. [...] Жертв хочет обнявшийся с нацистами Запад, хотят бандерлоги, братающиеся с натовцами” (*Kto hočet žertv?*, электронный ресурс). Писатели – авторы этого обращения – желают, чтобы российская армия освободила Украину от нацизма, якобы распространенного в стране Западом: „Мы хотим, чтобы Украина была суверенной и дружественной, процветающей и свободной. Но не хотим, чтобы ею правили нацисты” (*Kto hočet žertv?*, электронный ресурс). Получается, что только Россия способна защитить счастье, свободу и мир, т. е. гарантировать воплощение моральных принципов и украинских, и русских прозаиков и поэтов-классиков: „У нас великие писатели, связанные одними духовными

радениями о счастье, свободе, мире, человеке. Лев Толстой и Николай Гоголь, Тарас Шевченко и Александр Пушкин, Леся Украинка и Анна Ахматова” (*Kto hočet žrtvu?*, электронный ресурс).

Это последнее предложение показывает, что пропаганда национализма в России манипулирует символами *культурной памяти*, т. е. системой памяти о культурных символах специфической социальной группы (Assmann J. 2008: 110–111). Писатель и пропагандист Захар Прилепин говорит о русских писателях, чтобы подкрепить свою поддержку вторжения. Прилепин уже участвовал в военных действиях в Донбассе в 2014 году. В начале 2023 года он подписал контракт с российской армией, чтобы принять активное участие во вторжении в Украину. 18 марта 2022 года Прилепин был гостем пропагандистского митинга на стадионе в Лужниках в Москве, организованного Путиным в поддержку спецоперации. Писатель заявил, что „Пушкин, Гоголь и Достоевский были бы сегодня с нами” (Taroščina). По его мнению, если бы великие авторы русской традиции были живы, они бы поддержали причины вторжения. Внимание подписантов обращения „Литературной газеты” и Прилепина к писателям русской классической литературы основывается на *метанарративе о литературецентричности*. По словам Жан-Франсуа Лиотара, метанарративы действуют в качестве вечных моральных и культурных убеждений, управляющих жизнью (Lyotard 5). Манипулируя культурными символами родины для пропагандистских целей, писатели, поддерживающие вторжение, убеждены, что их долг – защищать русскую культурную традицию от зловредного влияния Запада, распространяющего в России антинародные ценности. По этой причине Прилепин создал ГРАД – „группу по расследованию антироссийской деятельности в сфере культуры” (Berdnikova). ГРАД исполняет цензурные функции: группа занимается исключением из русской культурной жизни интеллектуалов, не поддерживающих конфликт, чтобы сохранить „чистоту национальной культуры”.

Все эти писатели считаются в российском официозе настоящими патриотами, потому что они публично поддерживают вторжение. С другой стороны, писателям, выступающим против Путина, не остается ничего другого, как эмигрировать.

Они: писатели против вторжения

5 мая 2022 года ряд русских писателей и поэтов за рубежом подписали *Международное обращение писателей по поводу войны – к тем, кто говорит на русском языке*, опубликованное интернет-изданием „Медуза”. Они обращаются к тем, кто говорит по-русски, независимо от национальности,

чтобы заменить Путина в его роли официального и единственного собеседника россиян. Интеллектуалы подчеркивают, что с начала конфликта русский язык – язык СМИ – стал политическим средством государства, для разжигания ненависти к Украине:

Сегодня русский язык используется российским государством, чтобы разжигать ненависть и оправдывать позорную войну с Украиной. На русском языке официальными СМИ произносится вся та ложь, которая дымовой завесой окружает эту агрессию.

Граждан России кормили ложью много лет. Независимые источники информации были почти уничтожены. Многих критиков режима заставили замолчать. Государственная машина пропаганды работает на полном ходу (*Meždunarodnoe obrašenie pisatelej po povodu vojny*, электронный ресурс).

Чтобы донести до россиян правду о вторжении, надо очистить русский язык от пропагандистской лжи, нужно коммуницировать, разговаривать с людьми: „Пожалуйста, используйте все возможные средства коммуникации. Телефон. Мессенджеры. Электронную почту. Говорите с теми, кого вы знаете. С теми, кого не знаете” (*Meždunarodnoe obrašenie pisatelej po povodu vojny*, электронный ресурс).

Среди подписавших обращение – писатель Владимир Сорокин, который уехал из России и сейчас живет в Берлине. 25 апреля 2022 года немецкая газета „Süddeutsche Zeitung” опубликовала статью писателя *Наша война*, в которой он желает победы Украине и осуждает путинизм. С точки зрения Сорокина, российская власть выступает в роли оккупанта, а Путин стал деспотичным царем, воспроизводящим социальную и политическую структуру Средневековья: „В Кремле на троне восседает деспотичный царь, а его окружают новые феодалы – олигархи на своих мерседесах. Их охраняют новые «опричники», обеспеченные айфонами” (Borisova). Сорокин добавляет, что вторжение началось из-за того, что российский президент ненавидит свободную Украину, ориентированную на Запад и дистанцирующуюся от авторитаризма.

Берлин стал убежищем для поэтессы и писательницы Марии Степановой, которая также подписала обращение. 18 марта 2022 года „Financial Times” опубликовал статью *Maria Stepanova: the war of Putin's imagination* в переводе на английский Саши Дагдэйл. По словам Степановой, вторжение основывается на анахронической идеи нации и связано с противопоставлением *мы – они*: есть нации лучше других, находящихся ниже на „шкале величия”, которой пользуется российское государство:

It calls up archaic ideas of nationhood: that there are worse nations, better ones, nations that are higher or lower on some incomprehensible scale of greatness; that all Ukrainians (or Jews, Russians, Americans and so on) are weak, greedy, servile, hostile (*Maria Stepanova: the war of Putin's imagination*, электронный ресурс).

В отличие от подписантов обращения „*Кто хочет жертв?*” Российские писатели о специальной операции в Донбассе, верящих в угрозу распространения нацизма в Украине, Степанова подчеркивает, что в пропагандистской речи Путина слово „нацизм” называет неопределенного, сильного врага, проникнувшего в Украину, которого надо победить любыми средствами, включая насилие в отношении мирного населения:

The word “Nazi” is one of the most frequently used in the political language of the Russian state. Speeches by Vladimir Putin and propaganda headlines often use the word to describe an enemy that they say has infiltrated Ukraine. This enemy is so strong that it can and must be resisted with military aggression: the bombing of residential areas, the destruction of the flesh of towns and villages, the living tissue of human fates (*Maria Stepanova: the war of Putin's imagination*, электронный ресурс).

Подписавшая это же обращение и тоже живущая в Берлине писательница Людмила Улицкая 1 апреля 2022 года сказала в интервью, что вторжение будет иметь ужасные последствия для российского общества. Она полагает, что травма конфликта отравит навек отношения между русским и украинским народом: „[Последствия] будут ужасны, это понятно. Боюсь, что это как минимум на два поколения отравит отношения между русским и украинским народом. А может быть, и больше. На 100 лет. Это будет большая травма” (*Ulickaâ o posledstviâh vojny*, электронный ресурс). Улицкая надеется на помощь российских женщин. По ее мнению, только сильные и самодостаточные русские женщины могли бы остановить конфликт (*Ulickaâ o posledstviâh vojny*, электронный ресурс).

Русским беженцам приходится сталкиваться с трудностями эмиграции. В статье *Зябко, стыдно, освобожденно*, опубликованной в мае 2022 года в „Новой газете” писатель Максим Осипов анализирует проблемы россиян, уехавших из России. Слова писателя противоречат мнению подписантов обращения „Литературной газеты” о необходимости вторжения. Интеллектуалы, поддерживающие Путина, верят в так называемую миротворческую миссию российской армии, а Осипов показывает, что эмигранты решили уехать из страны, потому, что они ненавидят насилие, чинимое российской армией и Путиным:

Мы – это уехавшие (удравшие, сбежавшие) из страны вскоре после того, как она напала на Украину. Мы ненавидим войну, ненавидим того, кто ее развязал, и мы не собирались покидать родину (отчизну, отечество) – все слова, какое ни возьми и с какой буквы, прописной или строчной, ни напиши, испачканы, обещены (Osipov).

Осипов после вторжения переехал в Армению, а потом в Германию. Он детально помнит каждую фазу эмиграции. Например, в аэропорту Москвы он видит, как молодые россияне проходят через унижительные допросы:

Тех, кто помоложе и едет в одиночку, отводят в сторону, учиняют допрос, исследуют содержимое сумок, сотовых телефонов. Как говорят, ищут тех, кто собирается воевать на стороне Украины, но (эксцессы исполнителей) увлекаются, наслаждаясь унижением мальчиков и девочек из хороших семей: если в отпуск, то для чего дипломы, свидетельства о рождении, старые письма и фотографии, собаки и кошки? Почему билет в одну сторону, и стоило ли на него тратить тысячу долларов? – Стоило, товарищи, еще как (Osipov).

Прилетевший в аэропорт Франкфурта Осипов сравнивает себя с немцами-антифашистами, уехавшими из Германии во время Второй мировой войны. Он слушает женщину, говорящую, что он приехал из враждебной страны: „– Вы теперь, как те немцы-антифашисты, что оказались за границей Германии с немецким паспортом на руках. Их ведь тоже воспринимали как граждан враждебной страны, – говорит немка” (Osipov). Писатель вспоминает слова немки, заполняя графу о своем гражданстве в анкете. Ему приходится указать российское гражданство, то есть назвать страну, которая повинна в страданиях украинцев:

Анкета. Доходишь до пункта Nationality – надо выбрать из списка свою. Албания, Алжир, Андорра... Как заманчиво было бы выбрать Андорру или Габон, но нет, листай дальше, до Rußland. Привыкай, привыкай, тебе теперь до конца твоих дней выслушивать речи: русский или не русский – неважно, есть много хороших русских людей (Osipov).

Осипов также обращает внимание на тему неестественности конфликта. Для него вторжение противоестественно не потому, что украинцы и россияне являются одним народом. Это трагическое событие разрушает семейные и родственные связи. Родители, живущие в России, не верят своим детям, живущим в Украине и говорящим, что российская армия их бомбит:

Иногда не спасают и родственники.

– Мама! – кричит в телефон девушка, живущая в Киеве. – Нас бомбят!

– Ошибаешься, деточка, – отвечает мама, она в Петербурге. – Мирных людей не трогают, передавали по телевизору (Osipov).

Международное обращение писателей по поводу войны – к тем, кто говорит на русском языке, статьи Сорокина, Степановой, Улицкой и Осипова показывают, что в Европе писатели-эмигранты пользуются интеллектуальной свободой. Но в России инакомыслие ушло в андеграунд и интернет-публикации. Онлайн-издание ROAR (Resistance and Opposition Arts Review) занимается изданием разнообразных культурных продуктов русских и русскоязычных антивоенных и оппозиционных интеллектуалов. На сайте можно найти не только стихи, статьи и прозу, но также рисунки, песни, фотографии, эссе, партитуры и граффити. ROAR выходит раз в два месяца на русском и на английском, и первый номер был опубликован вскоре после

начала вторжения, 24 апреля 2022 года. На главной странице сайта главный редактор, писательница, поэтесса и переводчица Линор Горалик пишет, что она ждет момента, когда ROAR, возможно, будет закрыт навсегда, т. е. момента, когда российская агрессия против Украины закончится и противостояния официальной государственной и свободной оппозиционной культур в России больше не будет:

Мы уже сейчас с нетерпением ждем момента, когда ROAR можно будет закрыть навсегда, то есть момента, когда больше не будет нужды маркировать определенный сегмент культуры в качестве стоящего в оппозиции к преступному российскому режиму – просто потому, что этот режим прекратит свое существование (*Про ROAR*, электронный ресурс).

Проект ROAR подчеркивает, что Интернет становится для интеллектуалов средством, с помощью которого они выступают против вторжения. 12 марта 2022 года Дмитрий Глуховский, автор постапокалиптической серии романов *Метро*, выложил в „Инстаграм” два ролика с воззванием, написанным на русском и на английском: „Остановите войну! Признайте, что это настоящая война против целого народа и остановите ее!”. Первый ролик показывает танк, стреляющий в жилой дом в Мариуполе, а во втором ролике Путин, говоря о вторжении, произносит слово „война” вместо „специальная операция” (*Protiv pisatelâ Dmitriâ Gluhovskogo vzbudili delo o „fejkah” pro armii*, электронный ресурс). Глуховский уже находился за рубежом, когда вторжение началось. Если бы он вернулся в Россию, его бы арестовывали: 13 мая 2022 года он был заочно приговорен к 8-летнему тюремному сроку по обвинению в распространении фейков об армии.

Заключение

После вторжения в Украину 2022 года советское противопоставление *мы/они* вновь стало употребляться с целью определения политических взглядов писателей. Писатели, ставшими *нами*, публично симпатизируют Путину и живут в России. Им противопоставляют новых диссидентов, т. е. *их*, живущих за рубежом или являющихся авторами андеграунда *нами*, публично симпатизируют Путину и живут в России. Им противопоставляют новых диссидентов, т. е. *их*, живущих за рубежом или являющихся авторами андеграунда .

Осипов пишет, что те, кто уехал из России, чувствуют вину за то, что им удалось благополучно покинуть родину, в то время как украинцы страдают из-за жестокости российской армии:

Наконец пограничник отпускает тебя, ты садишься в самолет Ереван–Франкфурт, и вот тогда и становится – зябко, стыдно, освобожденно. Зябко жить в творящейся на твоих глазах истории, зябко потому, что то или другое твое действие, слово могут иметь немедленные последствия. А стыдно в том числе от того, что освобожденно (Osipov).

Но выступающие против вторжения интеллектуалы не должны испытывать стыд за то, что они эмигрировали. Писатели, поддерживающие вторжение, являются настоящими врагами народа и культуры уже потому, что они узаконивают авторитаризм.

References

- Alexander, Jeffrey. *Trauma. A social theory*. Cambridge, Polity, 2012.
- Assmann, Aleida. „Canon and Archive”. *Media and Cultural Memory*. Eds. Astrid Erll, Ansgar Nünning. Berlin, De Gruyter, 2008, s. 97–108.
- Assmann, Aleida. *Formen des Vergessens*. Göttingen, Wallstein Verlag, 2016.
- Assmann, Jan. „Communicative and cultural memory”. *Culture memory studies: An international and interdisciplinary handbook*. Eds. Astrid Erll, Ansgar Nünning. Berlin, De Gruyter, 2008, s. 109–118.
- Berdâev, Nikolaj Aleksandrovič. „O vlasti prostranstv nad ruskoj dušoj”. *Ruskaâ ideâ. Osnovnye problemy mysli XIX veka i načala XX veka. Sud'ba Rossii*. Red. Nikolaj Berdâev. Moskva, Izdatel'stvo V. Ševčuk, 2000, s. 279–284.
- Berdnikova, Elena. „GRAD polzučij”. *Novaâ gazeta*, 16.09.2022.
- Boele, Otto, Boris Noordenbos, Ksenia Robbe. „The many practices of post-Soviet nostalgia: Affect, appropriation, contestation”. *Post-Soviet nostalgia. Confronting the empire's legacy*. Eds. Otto Boele, Boris Noordenbos, Ksenia Robbe. New York–London, Routledge, 2020, s. 1–17.
- Bojm, Svetlana. *The future of nostalgia*. New York, Basic Books, 2001.
- Borisova, Marina. „Rossijskij pisatel' Vladimir Sorokin želaet pobedy Ukraine”. *Deutsche Welle*, 25.04.2022.
- Grenoble, Leonore A. *Language policy in the Soviet Union*. New York, Boston–Dordrecht–London–Moscow, 2003.
- Hrytsak, Yaroslav. „Russia's Problems Go Far Beyond Putin”. *Time*, 5.04.2022.
- Karatnycky, Adrian. „Ukraine's Orange Revolution”. *Foreign Affairs*, 84 (2), 2005, s. 35–52.
- Khazanov, Anatoly. „Whom to Mourn and Whom to Forget? (Re)constructing Collective Memory in Contemporary Russia”. *Perpetrators, Accomplices and Victims in Twentieth-Century Politics*. Eds. Anatoly Khazanov, Stanley Payne. London–New York, Routledge, 2009, s. 132–149.
- Khinkulova, Kateryna. „Hello, Lenin? Nostalgia on Post-Soviet Television in Russia and Ukraine”. *Journal of European Television History and Culture*, 1 (2), 2012, s. 94–104.
- „Kto hočet žertv? Obrašenie pisatelej Rossii po povodu special'noj operacii našej armii v Donbas-e i na territorii Ukrainy”. *Literaturnaâ gazeta*, 28.02.2022. Web. 30.09.2024. <https://tinyurl.com/595uwntd>.
- LaCapra, Dominik. *Writing history, writing trauma*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2000.
- Lyotard, Jean-François. *La condition postmoderne*. Paris, Éditions de minuit, 1979.

- „Maria Stepanova: The war of Putin’s imagination”. *Financial Times*. 18.03.2022. Web. 30.09.2024. <https://www.ft.com/content/c2797437-5d3f-466a-bc63-2a1725aa57a5>.
- Medvec, Stephen. „The European Union and expansion to the East: Aspects of accession, problems, and prospects for the future”. *International Social Science Review*, 84 (1/2), 2009, s. 66–83.
- „Meždunarodnoe obrašenie pisatelej po povodu vojny – k tem, kto govorit na russkom âzyke”. *Meduza*, 5.03.2022. Web. 30.09.2024. <https://meduza.io/feature/2022/03/05/mezhdunarodnoe-obraschenie-pisateley-po-povodu-voyny-k-tem-kto-govorit-na-russkom-yazyke>.
- Osipov, Maksim. „Zâbko, stydno, osvoboždënno”. *Novaâ gazeta*, 8.05.2022.
- Pro ROAR*. Web 24.04.2022. <https://roar-review.com/ROAR-9f9105e0f81e4d9da804a9ed41ed0bb2>.
- „Protiv pisatelâ Dmitriâ Gluhovskogo vzbudili delo o «fejkah» pro armiû”. *Meduza*, 7.06.2022. Web. 30.09.2024. <https://meduza.io/feature/2022/06/07/protiv-pisatelya-dmitriya-gluhovskogo-vzbudili-delo-o-fejkah-pro-armiyu>.
- Puleri, Marco. *Ukrainian, Russophone, (Other) Russian. Hybrid Identities and Narratives in Post-Soviet Culture and Politics*. Losanne, Peter Lang, 2020.
- Putin nazval raspad SSSR tragediej i „raspadom istoričeskoj Rossii”*, 12.12.2021. Web. 30.09.2024. <https://www.rbc.ru/politics/12/12/2021/61b5e7b79a7947689a33f5fe>.
- Solchanyk, Roman. „Russian language and Soviet politics”. *Soviet Studies*, 34 (1), 2009, s. 23–42.
- Taroščina, Slava. „Prišestvie epohi Z. Koncert v «Lužnikach» pokazal novoe lico Rossii”. *Novaâ gazeta*, 18.03.2022.
- „Tekst obrašeniâ Vladimira Putina k rossiânam i sootečestvennikam na Ukraine”. *RIA Novosti*. Web. 22.02.2022. <https://ria.ru/20220222/obraschenie-1774258993.html>.
- Ulickaâ o posledstviâh vojny: „Èto budet bol’šââ travma”*. Web. 01.04.2022. <https://www.dw.com/ru/ljudmila-ulizkaya-esli-vojna-budet-ostanovlena-eto-budet-zasluga-zhenchin/a-61326679>.
- Ušakin, Sergej. „«Nam ètoj bol’û dyšat’?» O travme, pamâti i soobšestvach”. *Travma: punkty*. Red. Sergej Ušakin, Elena Trubina. Moskva, Novoe literaturnoe obozrenie, 2009, s. 5–41.
- Volkan, Vamik. „Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity”. *Group Analysis*, 34 (1), 2001, s. 79–97.

JĘZYKOZNAWSTWO

ALICJA PSTYGA

Wojna i pokój? Publicystyka rosyjskojęzyczna w przekładzie na język polski po lutym 2022 roku

War and peace? Russian-language journalism translated into Polish after February 2022

Abstract. Referring to the main theme of the conference, the author addresses the problem of translating Russian-language journalism amid the ongoing war in Ukraine. These events prompt us to perceive media messages not only within the framework of a culture entangled in politics, evoking (neo)imperial and (neo)colonial issues, but also matters of value systems and Russophobia. This situation influences the choice of topics and sources of media texts offered to Polish recipients through translation. As a foundation for a confrontational reading, the author chose Russian journalism translated into Polish, using the example of the “Forum” magazine, which features reprints from the world press and has included a Russian section since the beginning of the magazine’s existence. The analysis of the content of reprints from Russian-language media, alongside the assessment of translation solutions, attempts to answer the question about war and peace, both from the perspective of translation and the condition and prospects of Russian studies in Poland. The translation itself, often framed in terms of war, poses not only traditional translation problems related to equivalence, adequacy, and the function of translated texts but also introduces new challenges of a moral and ethical nature associated with experiencing and depicting human suffering. From the perspective of interlingual and intercultural media discourse, important research issues also emerge, such as persuasion, manipulation, and propaganda.

Keywords: media discourse, translation, press texts in Russian, Polish magazine, war and new problems

Alicja Pstyga, University of Gdańsk, Gdańsk – Poland, alicja.pstyga@ug.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6933-2132>

Wprowadzenie. Wojna i pokój?

Nawiązując do tematu przewodniego konferencji *Czy wojna to pokój? Przyszłość filologii* z cyklu *Rusycystyka Europejska a Współczesność*, uważam, że warto zwrócić uwagę na przekład rosyjskojęzycznej publicystyki w sytuacji toczącej się wojny w Ukrainie. Ta skomplikowana sytuacja geopolityczna, również sytuacja językowa w odniesieniu do języka rosyjskiego w Rosji oraz w Ukrainie, a przede wszystkim zmiany na rosyjskim rynku mediów¹ rzutują na wybór zarówno źródeł, tematyki, jak i samych tekstów medialnych oferowanych polskiemu odbiorcy za pośrednictwem przekładu. Wskazane wydarzenia i dokonywane przez zespoły redakcyjne, wydawców czasopism, ale też tłumaczy wybory wpisują komunikaty medialne w ramy określonej polityki informacyjnej oraz kultury uwikłanej w politykę, jak również kwestie uznawanych systemów wartości poszczególnych społeczności, wywołując problemy związane z (neo)imperializmem, (neo)kolonializmem i rusofobią. Nową perspektywę w ocenie informacji przynosi tzw. nowa hybrydowość wojny (m.in. z dezinformacją, atakami hakerskimi – pod koniec lipca 2023 roku doświadczył tego tygodnik „Polityka”). Elementem wojny staje się bowiem informacja, co uruchamia nowe strategie komunikacyjne na czas wojny (w Rosji „operacji specjalnej”) i uwypukla kwestie oddziaływania mediów w sferze komunikacji międzynarodowej i międzykulturowej.

W kategoriach wojny – wojny światów, kultur i języków jest też ujmowany przekład (por. tytuł monografii Edwarda Balcerzana *Tłumaczenie jako „wojna światów”*. *W kręgu translatoologii i komparatystyki*, Poznań 2010; Maria Piotrowska jako jeden z paneli Kongresu Polskiego Przekładoznawstwa, który odbył się w Krakowie w 2022 roku, zaproponowała problem granic: *Tłumacz poza granica-*

¹ Wobec aktualnie obowiązujących w Rosji przepisów opartych na Doktrynie Bezpieczeństwa Informacyjnego Rosji (z 2000 i 2016 roku), która przewiduje możliwość ukarania mediów i obywateli za krytykę aparatu państwowego czy stworzenie sytuacji zagrażającej porządkowi społecznemu, a także wobec stronnictwej oceny polityki mediów – przyznanie im statusu agenta zagranicznego (zob. Krzywdzińska 33–45; Kuczyńska-Zonik 101; Savranska 72 i nast.) zmianie uległa sytuacja na rynku mediów. Obecnie obserwujemy wzrost roli wydań internetowych (elektronicznych) oraz mediów społecznościowych, alternatywnych wobec oficjalnych przekazów rosyjskich mediów państwowych i transmitowanych za granicę. W tym kontekście należy również podkreślić rolę Rosyjskiego Państwowego Regulatora Mediów Elektronicznych (Roskomnadzor). Między innymi „Новая газета” ogłosiła 29 marca zawieszenie działalności ze względu na opresyjne przepisy cenzury wojennej (o czym informowano na łamach „Forum”, nr 8, 2022) i w dostępnym poza Rosją wydaniu internetowym (zob. też „Forum”, nr 10, 2022). Po rosyjskiej inwazji na Ukrainę została zamknięta również rozgłośnia Echo Moskwy, a rosyjska dziennikarka Julia Łatynina podobny program prowadzi na kanale YouTube. Materiały przygotowywane przez wskazane media były często wybierane przez zespół „Forum”.

mi przekładu). Jest to jednak „wojna”², którą tłumacz toczy z tekstem, komunikatem i jego wartościami i której wygrać ani przegrać nie zamierza. Negocjuje więc sensy, proponując swemu odbiorcy uwspólnienie oglądu relacjonowanej rzeczywistości medialnej. Tak powinno być w odniesieniu do przekładu w komunikowaniu medialnym z wpisaną weń ideą objaśniania cudzej rzeczywistości, cudzego punktu widzenia, cudzych poglądów. Jednak wyjątkowo aktualne w obecnej sytuacji staje się spostrzeżenie jednego z badaczy komunikacji międzykulturowej, Csaby Földesa, którego zdaniem

przyjmując perspektywę [...] uwzględniającą dyskursywny charakter zjawiska, można przyjąć, że międzykulturowość nie jest czymś gotowym, danym z góry, lecz powstaje w trakcie zdarzeń komunikacyjnych jako interaktywny proces negocjowania. Międzykulturowość niesie ze sobą także potencjał interpretacyjny. Nie chodzi tu więc o jakąś wielkość stałą, lecz raczej o elastyczny konstrukt, który tworzony jest w różnych kontekstach komunikacyjnych i który w zależności od kontekstu może się zmieniać; tym samym należy postrzegać go jako konstrukt heterogeniczny i zwielokrotniony (Földes 143).

Specyfika przekładu tekstów medialnych

Materiał stanowiący podstawę proponowanych obserwacji pochodzi z dwutygodnika „Forum”, oferującego polskiemu odbiorcy przedruki z prasy światowej, w tym z mediów rosyjskojęzycznych. Dział rosyjski jest/był³ obecny w każdym z wydań od początku funkcjonowania czasopisma, czyli od roku 1965 (średnio ponad 70 artykułów umieszczonych w różnych działach czasopisma w ciągu roku). Na podstawie wybranych dwutekstów: rosyjskojęzycznych oryginałów i ich tłumaczeń na język polski opublikowanych na łamach „Forum” wielokrotnie wypowiadałam się na temat problemów związanych z przekładem w medialnej przestrzeni komunikacyjnej (zob. m.in. Pstyga 2021b, 2013). W tym miejscu ograniczę się zatem do przywołania kilku ustaleń.

Medialne komunikaty prasowe w wersji przełożonej stanowią ważny obszar polskiego dyskursu publicznego sytuującego się w przestrzeni komunikowania międzynarodowego. Wybór tekstów do tłumaczenia oraz ich publikacja, jak podkreślają medioznawcy, świadczą o medialnej wartości komunikatów. Wprawdzie użytkownicy mediów w odbiorze informacji zagranicznych mogą się koncentrować tylko na zawartości przekazu, jednak „powinni zwracać uwagę na takie cechy przekazu, jak: obiektywizm relacji, dobór i wiarygodność źródeł, układ informacji, różne punkty widzenia, język i sposób prezentacji, oddzielenie faktów od

² Właściwe jest ujęcie tego leksemu w cudzysłów, jak uczynił to Edward Balcerzan.

³ Ostatnie wydanie (nr 19) czasopisma ukazało się we wrześniu 2023 roku.

opinii” (Mrozowski 492). Według Denisa McQuaila obca treść kulturowa może być odbierana z innym, bardziej zdystansowanym nastawieniem, a sama informacja ma dla niego inne znaczenie niż dla czytelnika oryginału, stanowiąc przy tym element rozrywki (McQuail). Przekaz może być więc dekodowany (i rozumiany) w sposób różny, zależnie od wiedzy odbiorcy, jego doświadczenia, zainteresowań i kompetencji. Maciej Mrozowski w kontekście rozumienia mediów zwraca również uwagę na różnorodność sposobów wykorzystywania informacji oraz problem ewentualnego późniejszego przetwarzania przekazów medialnych oraz samego wyboru, jakiego dokonuje odbiorca spośród wielu ofert medialnych (Mrozowski 487).

Na podkreślenie zasługuje szczególny status odbiorcy „Forum”, który zdecydowanie jest bardziej przygotowanym i wymagającym czytelnikiem niż tzw. przeciętny odbiorca, świadomie poszukuje informacji i opinii o tym, co dzieje się aktualnie w świecie oraz jak media komentują wydarzenia zachodzące w kraju odbiorcy. Wprawdzie wybiera on artykuły, czytając je w wersji przełożonej z pewnym opóźnieniem i innym nastawieniem niż odbiorca oryginału, jest jednak osobą zainteresowaną problemami współczesnego świata, interpretacjami i ocenami wydarzeń (w tym zachodzących w Polsce) innych społeczeństw i państw. Te oczekiwania odbiorcy, chęć pozyskania informacji, skonfrontowania opinii, ale też znajdowania przyjemności w lekturze publicystyki międzynarodowej wpływają na zawartość czasopisma i wybór zamieszczanych w nim, spośród ważnych światowych czasopism opiniotwórczych, gatunkowo zróżnicowanych tekstów (od wywiadów, poprzez teksty analityczne, po reportaże, rzadziej w tej chwili felietony), umieszczanych w stałych działach tematycznych czasopisma, z zawsze starannie przygotowaną oprawą graficzną.

Podkreślając specyfikę samych przekazów medialnych oraz ich tłumaczenia, należy wziąć pod uwagę, że stanowią one (oryginał oraz przekład) zaprojektowaną całość, w której różne środki językowe w powiązaniu z szerokim kontekstem komunikacyjnym wzajemnie się dopasowują. Zawarta w nich rzeczywistość medialna (zob. Nowak, Tokarski; Czachur), przekazywana odbiorcy z określonego punktu widzenia, uwzględnia więc (wpisane w efekt oddziaływania mediów) możliwości i preferencje określonego odbiorcy. Teksty prasowe, które w ogólnej typologii sytuują się na pograniczu różnych tekstów (od literackich po specjalistyczne – por. m.in. Pstyga 2021b), w wersji przełożonej podlegają znacznym zmianom. Krytyczna lektura medialnych dwutekstów prasowych (tu przyjmując perspektywę czytelnika-badacza) wykazuje bowiem, że ich komunikacyjna równowartościowość nie zawsze zostaje zachowana (Balcerzan; Lewicki; Pstyga 2021a, 2021b), m.in. ze względu na dokonywane skróty, kompresję tekstu, częste zabiegi adaptacyjne, które łączą się ze zmianą funkcji tekstu przełożonego i bezpośrednio wpływają na jego recepcję. Kondensacji treści tekstu wyjściowego z re-

guły towarzyszą nadawane tytuły i śródtytuły, dodawane bądź zmieniane lidy oraz zmiany na poziomie graficznym. Ocena dwutekstów niejednokrotnie przysparza więc badaczom trudności (Pstyga 2022) z powodu rozbieżności samych komunikatów, w każdej z przestrzeni komunikacyjnych funkcjonujących w określonych uwarunkowaniach kontekstowych. Ponadto, jak podkreśla Roman Lewicki, „przekład nigdy nie odwzorowuje oryginału kompletnie. Byłoby to zresztą niezgodne z przeadresowaniem przekładu, bo kierując go do innego adresata niż oryginał, dobieramy środki językowe, uwzględniając przesłanki rozumienia i wszelkie inne charakterystyki projektowanego bądź realnego adresata” (Lewicki 304), poza tym „od przekładu oczekujemy skuteczności komunikacyjnej w sytuacji, w której przyjdzie mu – bez kontaktu z oryginałem – funkcjonować” (Lewicki 304; zob. też s. 302–303). Można powiedzieć, że przekład zyskuje względem funkcji oryginału autonomię, co uzasadnia przynajmniej część decyzji tłumacza. Oceniając tekst przekładu, należy odwołać się do aspektu adekwatności i całościowej jego oceny. Oceny te winny być dokonywane w ramach krytyki przekładu. Ponieważ nie ma jej w odniesieniu do ulotnych tekstów prasowych, ponieważ funkcję krytyka pełni więc czytelnik, opiniując jednak tekst bez odniesienia do oryginału, poprzestając na subiektywnych odczuciach, własnych preferencjach i oczekiwaniach, a bez zestawienia z oryginałem nie ma on świadomości wprowadzanych zmian czy modyfikacji.

Media rosyjskojęzyczne i ich polskie tłumaczenia w dwutygodniku „Forum” po lutym 2022 roku

Teksty medialne są ciekawe ze względu na językowe ukształtowanie informacji oraz wielokodowość⁴ komunikatów, jednakże odtworzenie potencjału semantycznego oryginału w tekście przekładu, co dotyczy również strony graficznej, wymaga od tłumacza i zespołu redakcyjnego za każdym razem indywidualnego podejścia. Jeśli informowanie, ukierunkowywanie uwagi, definiowanie rzeczywistości, kształtowanie postaw społecznych i opinii łączy się w przekładzie z wpływem na emocje odbiorców i przyjemnością lektury, to tym bardziej należałoby wskazać, co zmieniło się w tym zakresie w ramach relacji rosyjsko-polskich po lutym 2022 roku. Tadeusz Sławek uznaje, że

Akt tłumaczenia jest aktem szacunku dla tego, co inne, a z czym chciałoby się spotkać na wspólnym terytorium. Dlatego wspólnota Europy jest wspólnotą tłumaczenia. A to oznacza

⁴ Mówiąc o komunikacie przełożonym, interesuje nas przede wszystkim warstwa słowna; w globalnej ocenie należy jednak wziąć pod uwagę dopełniającą przekaz wartość innych kodów, współtworzących komunikat.

nie tylko tłumaczenie z języka na język, ale przede wszystkim tłumaczenie jako niestrudzone objaśnianie swojego sposobu widzenia swojego świata tak, aby był on dla innych zrozumiały, oraz nieustawianie w wysiłku rozumienia tego, co tłumaczy nam ktoś, kto nie tylko posługuje się inną mową, lecz ma również odmienny pogląd na świat (Sławek 12–13).

Uważam, że do roku 2022 w tę formułę (wprawdzie w wypowiedzi Sławka dotyczącą tekstów literackich) wpisywała się praca tłumaczy oraz redakcji nad przekładem tekstów medialnych z obszaru rosyjskojęzycznego, mimo wielu sytuacji kontrowersyjnych i trudnych relacji polsko-rosyjskich. Jednak czy po lutym 2022 roku w odniesieniu do medialnych tekstów rosyjskojęzycznych nadal można mówić w kontekście przekładu o szacunku do tego, co inne, i – co wydaje się ważniejsze – czy świat czytający (Sławek) akceptuje ten przekaz? Czy czytelnik w tej specyficznej wielogłosowości i przenikaniu się różnych wizji świata znajdzie możliwość zrozumienia tego, co z jego perspektywy jest obce, nie inne, odmienne, lecz fałszywe, co nie mieści się w kręgu uznawanych przez niego wartości, czy wybierze teksty tłumaczone z języka rosyjskiego i mediów rosyjskojęzycznych oraz – sporadycznie – rosyjskich (rozgraniczając więc sytuację mediów takich jak *novayagazeta.eu* czy *takiedela.ru*)? Co do realnych wyborów czytelników nie mogę się wypowiedzieć, natomiast analiza zawartości i źródeł oferowanych polskiemu odbiorcy materiałów przynosi ciekawe spostrzeżenia.

Przed wszystkim dział rosyjskojęzyczny w dwutygodniku „Forum” po 24 lutego 2022 roku jest nadal obecny. Teksty przełożone z języka rosyjskiego w latach 2022–2023 są w każdym numerze i według moich obliczeń utrzymują się w dotychczasowych proporcjach (ok. 60–70 w ciągu roku). Zmieniły się, jak zaznaczyłam we wstępie, źródła i tematyka przekładanych tekstów. W roku 2022 (szczegółowej analizie został poddany materiał z numerów 5–14) jest już przewaga tekstów z portali *meduza.io*, *novayagazeta.eu*, *Radio Svoboda*, ale są jeszcze teksty z „Vokrug Sveta” oraz portalu *lenta.ru*, znikają natomiast źródła o charakterze prokremlowskim i odnotowuję jedynie pojedyncze artykuły z dziennika „Новая газета” (*ng.ru*) czy portalu „Взгляд” (*vz.ru*). Przekłady – w związku z tematycznym oraz gatunkowym zróżnicowaniem – zamieszczone zostały przede wszystkim w działach (podaję w kolejności malejącej): Wydarzenia, Reportaż, O tym mówi świat, Historia, Obyczaje, Ludzie, Rozmowa, Profile i Echa polskie. W tym ostatnim znalazły się dwa teksty: jeden (z prokremlowskiego portalu *vz.ru*) o możliwej aneksji ziem ukraińskich przez Polskę jako sensacyjne doniesienia Siergieja Naryszkina, drugi zaś z dziennika „Новая газета” (*novayagazeta.eu*) o ukraińskich uchodźcach w Polsce. Ogólnie większa część opublikowanych na łamach „Forum” artykułów dotyczy wojny bądź kwestii wpisanych w kontekst wojny (obejmują one m.in. relacje międzynarodowe Rosji, postawy Rosjan, wymuszone akty poparcia władzy, rosyjską cenzurę wojenną, działalność obozów filtracyjnych, sytuację w Buczy, groźby użycia broni jądrowej), inną problematykę przedstawiają natomiast repor-

taże (głównym źródłem jest „Vokrug Sveta”), np. życie w tajdże czy w Nepalu, problemy z uprawą kawy, problemy społeczne w Afganistanie, historia Skandynawii. Z kolei próba oceny zawartości publikowanych w „Forum” materiałów ze źródeł rosyjskojęzycznych w roku 2023 (numery 1–6 i 19) pozwala wskazać na Radio Svoboda, meduza.io, novayagazeta.eu jako źródła tłumaczonych tekstów, a także – w znacznie mniejszej liczbie – rosyjskie portale times.ru, takiedela.ru oraz prokremłowski vz.ru, z którego pochodzi artykuł rozwijający doniesienia na temat aneksji Ukrainy przez Polskę (omawiany w dalszej części artykułu). W materiałach tych tłumaczenia z mediów rosyjskojęzycznych są umieszczone (odpowiednio do gatunku i tematyki wypowiedzi) w działach: Reportaż, Echa polskie, O tym mówi świat, Prognozy, Ludzie. Relacje o Polsce dotyczą ponownie aneksji Ukrainy przez Polskę, prawa do aborcji, postawy patriarchy Sawy wobec wojny oraz zamknięcia granic z Białorusią. Podobnie jak w roku poprzednim największa liczba artykułów dotyczy różnych kontekstów związanych z trwającą wciąż wojną (np. modłów Czechenów o zwycięstwo żołnierzy rosyjskich, stosunku Cerkwi do wojny, ludzi z kręgu Putina, życia w Bałtysku czy Rosjan, którzy wyjechali do krajów Ameryki Łacińskiej), a także prognoz dla Rosji. Nieliczne są artykuły niezwiązane z wojną (m.in. o domach dziecka w Rosji, pomocy dla zwierząt, turystyki w Gruzji). W materiałach z lat 2022–2023 ważne miejsce zajmują przekłady wypowiedzi znanych przedstawicieli kultury (m.in. Wiktora Jerofiejewa, Michaiła Głuchowskiego, Igora Ponocznego), przeciwników wojny w Ukrainie, którzy przedstawiają dylematy społeczeństwa rosyjskiego i problem odpowiedzialności – zarówno społeczeństwa, jak i władzy.

Studium przypadku: „Erynie”

Ponieważ ramy artykułu są ograniczone, odniosę się zatem do dwóch tekstów pochodzących z prokremłowskiego portalu Взгляд.ру (vz.ru), które na łamach „Forum” zostały opublikowane po rosyjskiej agresji na Ukrainę – ze względu na kontrowersyjny charakter włączenia Polski do grona wrogów walczącej Ukrainy oraz propagandowy wymiar oryginałów i dezinformację w ramach wspomnianej nowej hybrydowości wojny. Rosja od dawna mówi o zamiarze anektowania Kresów Wschodnich przez Polskę – ta informacja pojawiła się m.in. w doniesieniach Siergieja Naryszkina, Władimira Putina, a w sierpniu 2023 roku także Siergieja Szojgu (w tym czasie do Moskwy dołączył też Mińsk). Władimir Putin dodatkowo zaś w swoim stylu „przypomniał” o ziemiach, które Polska otrzymała po II wojnie światowej. Ogólnie oznacza to antypolskie nastroje i dyskusje o granicach u wschodnich sąsiadów. Ta problematyka niejako w sposób naturalny pojawiła się również w ramach przedruków z mediów rosyjskich na łamach dwu-

tygodnika „Forum”: pretensje Polski do ziem ukraińskich jako rewelacje szefa wywiadu zagranicznego Naryszkina zostały przedstawione w numerze 10 czasopisma (6–19.05.2022, s. 14–15; na podstawie rbc.ru; vz.ru) w rubryce Echa polskie w artykule zatytułowanym *Kolejka do rozbioru* z wymownym, bo wskazującym na rosyjski punkt widzenia, lidem: *Polska chce odzyskać kontrolę nad zachodnimi obwodami Ukrainy utraconymi po II wojnie światowej – sugerują rosyjscy politycy*. Kolejny tekst dotyczący tej problematyki pojawił się na przełomie roku 2023 i 2024 (nr 1, 1–12.01.2023, s. 3, 18) z anonsującym tytułem ujętym w spisie treści w sposób bardziej sugestywny: *Rozbiór Ukrainy? Czym straszą Rosjanie*, prawdopodobnie w związku z tytułem oryginału rosyjskiego *Польская пропаганда перешла к аннексии Западной Украины* rosyjskiego politologa Olega Chawicza, natomiast w wersji tłumaczonej wypowiedź ta została zatytułowana „*Erynie*” *szarpią Lwów* i zaopatrzona lidem nawiązującym do rosyjskiego tytułu *Rosyjska propaganda przekonuje, że polskie apetyty na Kresy stale rosną i widać to nawet w telewizyjnych serialach*.

Obszerne fragmenty tego dwutekstu przytaczam poniżej i poddaję ocenie. Należy dodać, że w polskojęzycznej wersji zostały pominięte ideologiczne interpretacje oraz znany cytat z Lenina, rewelacje o tworzeniu unii polsko-ukraińskiej i podwójnej wersji wydarzeń na użytek społeczeństwa ukraińskiego, fragment o chęci dokonania aneksji co najmniej na miarę „triumfu” Rosji w roku 2014, nie ma też szerszego fragmentu dotyczącego fabuły filmu oraz miast, w których kręcone były poszczególne sceny. Natomiast fragment, który przywołuję, został skrócony o rewelacje Chawicza dotyczące petycji skierowanej do prezydenta w sprawie referendum o przyłączeniu Kresów do Polski, w które rosyjski analityk sam nie wierzy, oraz obszerny fragment o antypolskich nastrojach w Ukrainie.

Польская пропаганда перешла к аннексии Западной Украины

Олег Хавич

Политический аналитик

20 декабря 2022, 18:45

На заседании Совета по правам человека 7 декабря президент РФ Владимир Путин заявил, что в Польше мечтают вернуть так называемые свои „исторические территории”, которые Украина получила в результате решения Иосифа Сталина после Второй мировой войны.

„Из Польши, как известно, забрали эти территории, отдали Советской Украине. Ну, конечно, националистические элементы в Польше спят и видят, как их вернуть. И к этому будут стремиться, что бы кто ни говорил. К этому и будут вести дело, я в этом несколько не сомневаюсь”, – сказал российский лидер. Таким образом, слова директора Службы внешней разведки России Сергея Нарышкина о том, что руководство Польши намерено провести референдумы на Западной Украине для обоснования своих притязаний на украинские земли, получили подтверждение на самом высоком уровне. [...]

С моей точки зрения, даже военная составляющая процесса возврата Западной Украины в состав Польши будет не самой главной. Конечно, тысячи украинских солдат

и офицеров, которых уже подготовили и продолжают готовить на территории Польши, если и не помогут польским военным в случае их появления в Галичине и Волини, то уж точно в поляков стрелять не будут. Да и две новые польские дивизии, формирование которых завершается на границе с Украиной, тоже сыграют свою роль. [...]

Во-первых, в Варшаве, несмотря на громкие заявления, не верят в возможность Киева не только взять под контроль территорию Украины по состоянию на 24 февраля 2022 года, но и в способность удерживать ныне контролируруемую территорию. Во-вторых, даже если это удастся, эти регионы будут требовать огромных средств для восстановления, которых у Польши нет. А способный их выделить Запад вряд ли отдаст большие деньги под контроль даже варшавских чиновников, не говоря о киевских.

И тогда в Варшаве обратились к своеобразному „плану Б” – непосредственному включению в состав Польши той части нынешней Украины, которая уже когда-то была в составе Речи Посполитой. Потому польская пропаганда на Западной Украине ныне ориентирована не столько на чиновников, которые, с одной стороны, с радостью станут госслужащими страны ЕС, а с другой – всегда могут продать, сколько на обычных жителей Галичины и Волини, мозги которых промывают от десятилетий антипольской пропагандой. При этом поляки, у которых декоммунизация началась еще в конце 1980-х, действуют вполне по заветам Ленина, сказавшего в свое время, что „из всех искусств для нас важнейшим является кино”. На днях в Польше завершился показ первого сезона сериала „Эринии”, действие которого происходит во Львове накануне Второй мировой войны. Его суть – возвращение в общественное сознание идеологии „Львов – польский город”.

Сериал „Эринии”, снятый польским государственным телеканалом TVP – это экранизация одноименного романа Марека Краевского (кстати, изданного на украинском языке во Львове еще в 2010 году). Формально главным героем является комиссар полиции, расследующий убийство еврейского мальчика. Однако де-факто главную роль в фильме играет Львов – второй по значимости после Варшавы город в межвоенной Польше. В сериале показана „сюрреалистичная атмосфера межвоенного Львова, где бок о бок живут головорезы, проститутки, наркоманы, извращенцы, аристократы, неграмотные крестьяне, цирковые уроды, украинцы, евреи и поляки”, сказано на сайте TVP. А сама эпопея начинается с совершенно четкого и однозначного посыла: „Львов – город, олицетворяющий каждую польскую душу, изрезанную шрамами войны и страданий”. По моей информации, эта фраза была добавлена буквально в последний момент, летом 2022 года – хотя сам сериал начали снимать еще два года назад (Web. 20.07.2023. <https://vz.ru/opinions/2022/12/20/1190948.html>).

Echa polskie (rozbiór Ukrainy?)

„Erynie” szarpią Lwów

Rosyjska propaganda przekonuje, że polskie apetyty na Kresy stale rosną i widać to nawet w telewizyjnych serialach.

Polska marzy o przywróceniu swoich „historycznych terytoriów”, które Ukraina otrzymała po II wojnie światowej na życzenie Józefa Stalina. Nie mam wątpliwości, że będzie do tego dążyć – oświadczył Władimir Putin. Szef wywiadu zagranicznego Siergiej Naryszkin kilkakrotnie wspominał, że polskie władze zamierzają przeprowadzić na Ukrainie Zachodniej referenda mające być podstawą „odzyskania ziem”.

Plan B, czyli aneksja

[...] Kolejne rewelacje Chawicz przedstawia jako pewnik zaczerpnięty z własnych źródeł informacji: choć Warszawa popiera Ukrainę, to jednak nie wierzy, że Kijów jest w stanie przywrócić jurysdykcję nad terytorium sprzed 24 lutego. I jeśli nawet to się ukraińskim władzom uda, to regiony będą potrzebować niemałych środków na odbudowę, których Polska nie ma. A Zachód nie przekaże ich w ręce warszawskich, a tym bardziej kijowskich urzędników. Warszawa ma na taką okoliczność „plan B” – włączenie do Rzeczypospolitej Polskiej tych terytoriów Ukrainy, które w przeszłości należały do państwa polskiego.

Od serialu do realu

Zdaniem rosyjskiego autora Polska skupia się obecnie na praniu mózgów mieszkańców Galicji i Wołynia i przypominaniu im, że mieszkają na polskich ziemiach. Temu ma służyć, zdaniem Chawicza, produkcja seriali takich jak „Erynie”. Akcja toczy się w przedwojennym Lwowie. „Formalnie głównym bohaterem serialu jest komisarz policji prowadzący śledztwo w sprawie śmierci żydowskiego chłopca. Jednak de facto główną rolę gra Lwów, drugie po Warszawie najważniejsze miasto w przedwojennej Polsce” – zauważa analityk. I dodaje, że sama epopeja zaczyna się od jednoznacznego przesłania: „Lwów to miasto ucieleśniające każdą polską duszę, poprzecinaną bliznami wojny i cierpieniem” („Forum” nr 1, 1–12.01.2023, s. 18 – na podstawie vz.ru).

Polskie tłumaczenie (na podstawie tekstu rosyjskiego) wyraźnie zaznacza rosyjski punkt widzenia nastawiony na wyeksponowanie konfliktu Polski z Ukrainą i przedstawienie nieprawdziwych celów RP, zmierzających do aneksji Ukrainy, podsycane wieloma zaszłościami.

Nadany tytuł, podobnie jak dodane śródtytuły z inną segmentacją tekstu oraz oprawą graficzną (zgodnie z konwencją wypracowaną przez redakcję i wydawcę czasopisma) i dodanym zdjęciem – kadrem z filmu „Erynie”, prowadzą czytelnika do Lwowa, gdzie rozgrywa się akcja filmu (zdjęcie to zastępuje zaprezentowaną w oryginale fotografię przedstawiającą fragment przestrzeni miejskiej Lwowa z polskim akcentem, jaki stanowi pomnik Adama Mickiewicza, równie dobrze komponującą się z treścią oryginału). Sam tytuł w wersji polskojęzycznej z perspektywy odbiorcy polskiego wydaje się bardziej przyciągający, wprowadza bowiem w obszar wartości kulturowych – Lwów i tytuł serialu polskiego, przy czym wprowadza niejednoznaczność interpretacji oraz swoistą grę z tekstem i czytelnikiem, ponieważ Erynie są boginiami zemsty i wyrzutów sumienia, odpowiednie jest zatem użycie w tytule czasownika *szarpiać*. Ta zmiana na poziomie tzw. silnych pozycji tekstowych w sposób wyraźny wskazuje polskiemu czytelnikowi – oprócz źródła, nazwiska autora, tytułu działu – na inny wymiar przedstawianych relacji rosyjsko-polskich, na pewno inną ocenę zdarzeń w relacjach polsko-ukraińskich, zwłaszcza w kontekście toczącej się wojny w Ukrainie, a więc inny pogląd na świat, w tym sprawy polskie.

Wskazany przykład dwutekstu – jako reprezentujący stanowiące podstawę tych rozważań teksty prasowe – skłania do pytań, czy w ramach zapośredniczenia

kontaktów z rzeczywistością w warunkach po 24 lutego 2022 roku przynoszą one bądź umożliwiają uwspólnienie oglądu tekstowej rzeczywistości medialnej (por. McQuail 96; Mrozowski 492) oraz o granice negocjowania sensów i tolerancji samego tłumacza. Przywołana para tekstów dowodzi, że szczególnie w odniesieniu do prasowych tekstów medialnych, konteksty międzyjęzykowe i międzykulturowe (zob. Pstyga 2021b) wymagają zmiany perspektyw i systemów odniesień oraz wyekspozowania możliwych rozbieżności w przedstawianej wizji świata (Czachur; Nowak, Tokarski) z właściwym każdej z nich systemem wartości. To im podporządkowane są – ważne z punktu widzenia zabiegów interpretacyjnych odbiorcy i jego kompetencji – modyfikacje tekstowe (Pstyga 2013, 2021b), co w aktualnej sytuacji oznacza wręcz wzmocnienie kategorii obcości dzięki operatorom metatekstowym wskazującym na przedstawiany czy przywoływany punkt widzenia. Formuły metatekstowe (por. *Kolejne rewelacje Chawicz przedstawia jako pewnik zaczerpnięty z własnych źródeł...; – pisze na prokremlowskim portalu Wzгляд.ru politolog Oleg Chawicz; Chawicz twierdzi, że...; ...zdaniem Chawicza...; Zdaniem rosyjskiego autora; Rosyjski politolog przypomina, że...*) wraz ze stosowanym częściej cudzysłowem w przełożonym tekście oraz nadanym tytułem (z pewnością przyciągającym uwagę czytelnika) i właściwie, tzn. zgodnie z prawdą, ujętą informacją w dodanym lidzie (*Rosyjska propaganda przekonuje, że polskie apetyty na Kresy stale rosną i widać to nawet w telewizyjnych serialach – w oryginale w tytule jest Польская пропаганда перешла к аннексии Западной Украины*) podkreślają odrębny – polski punkt widzenia, chęć wiernego przedstawienia opinii rosyjskiego analityka, który eksponuje oficjalną, zgodną z linią rządu rosyjskiego i z pewnością części rosyjskiego społeczeństwa ocenę relacji polsko-ukraińskich, a które wobec pojawiających się w mediach polskich doniesień z Rosji warto właściwie naświetlać (nawet bez dodanej ich eksplicytnej oceny) polskiemu odbiorcy. Nawiązanie do serialu *Erynie* (którego akcja rozgrywa się w przedwojennym wielokulturowym Lwowie, a więc mieście mieszczącym się wówczas w granicach państwa polskiego) Oleg Chawicz wplata w antypolską narrację, przywołując przy tym ironicznie słowa Lenina na temat roli kina, stara się budować przekonanie o funkcjonowaniu ideologemu „Lwów jest miastem polskim” – druga część rosyjskiego artykułu jest bowiem z nim i potencjalnymi kolejnymi filmami związana – i dodatkowo stara się podsycać przekonanie o tęsknocie Polaków do utraconych ziem. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na wyimek: *Celem takich produkcji jest odrodzenie w świadomości Polaków hasła „Lwów to polskie miasto”*, który zastępuje nieprzełożony fragment oryginału. W ten sposób rewelacje propagandy rosyjskiej stają się tłem dla rosyjskich interpretacji współczesnych wytworów kultury polskiej, w tym seriali telewizyjnych.

Jakie są więc granice negocjowania sensów i tolerancji tłumacza wyznaczane przez jego bycie czy obecność poza granicami przekładu? W powyższym przykła-

dzie wytyczone bardzo profesjonalnie, ponieważ perspektywa przekazu medialnego wpływa na sposób rozumienia informacji przez odbiorcę. Dodam, że szczególnie leksykalnych aspektów tłumaczenia jako potencjalnie możliwych rozwiązań uznaję za właściwe.

Perspektywy dla rusycystyki vs. kondycja współczesnej rusycystyki – próba podsumowania

Czy interpretacja i analiza zawartości przedruków z mediów rosyjskojęzycznych – wraz z oceną rozwiązań tłumaczeniowych – może stanowić próbę odpowiedzi na pytanie o wojnę i pokój zarówno z perspektywy przekładowej, jak i kondycji i przyszłości rusycystyki, w tym specjalności tłumaczeniowych? Sięgając pamięcią do lat 90. XX wieku i czasów realizacji projektu Stanisława Gajdy, w szczególności rozpoczynającej go konferencji *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w Europie* (Gajda), myślę m.in. o wypowiedziach profesorów Wojciecha Chlebdy o metajęzykowej refleksji Rosjan, Maksima Krongauza o dyglosji czy Grigorija Krejdlina o swoistej grze z rzeczywistością. Przyglądałam się wówczas wyrazom kluczowym epoki pierestrojki i postpierestrojki ('suwerenność', 'niepodległość' i zmianom aksjologicznym wyrazów 'nacjonalizm', 'patriotyzm', 'internacjonalizm'), z nadzieją wczytując się w opracowania Zygmunta Baumana, Ernesta Gellnera, Krzysztofa Pomiana, wierząc, że „różnice między językami okażą się różnicami powierzchownymi, fonetycznymi, a nie znaczeniowymi” (Gellner 143), bo nacjonalizm nie będzie już „groźny, nie będzie problemem wszechobecnym i permanentnym”. A jednak potwierdza się, że „ideologia nacjonalizmu jest chora na fałszywą świadomość” (Gellner 150). Jeszcze dalej idzie w swych obserwacjach współczesnego świata Madeleine Albright w monografii *Faszyzm. Ostrzeżenie*, ostrzegając przed ideologią faszystowską, która – mimo pozytywnych przemian demokratycznych – wciąż stanowi zagrożenie dla pokoju. Jest bowiem nie tylko ideologią, ale także „narzędziem przejęcia i utrzymania władzy” (Albright 22).

Aczkolwiek w dyskursie medialnym pojawiają się wypowiedzi w sposób szczególny skłaniające do podejmowania problematyki wojny i pokoju, to filologia (i przyszłość filologii) nie powinna być rozpatrywana w kontekście „czy wojna to pokój”, lecz kondycji rusycystyki europejskiej. Badania, zarówno diachroniczne, jak i synchroniczne, zwłaszcza w zakresie procesów rozwojowych oraz tendencji rozwoju języków w określonym przedziale czasowym, ważne są z punktu widzenia systemu i jego wielopłaszczyznowych interpretacji. Stawiane przez organizatorów pytanie implikuje konieczność szerszego spojrzenia i pogłębienia interpretacji faktów językowych z odniesieniem do tekstów i dyskursów

jako tych kategorii badawczych, które – w ujęciu interdyscyplinarnym, włączając szeroko rozumiane konteksty aktu komunikacji, jak w przypadku przedstawianego wyżej dwutekstu – mogą przynieść odpowiedź.

Odnosząc się zaś do przekładu, który jak wskazałam we wstępie, bywa ujmowany w kategoriach wojny (światów, kultur, języków) od zawsze, to problemy tłumaczeniowe pozostają raczej tradycyjne. *Novum* stanowić może podejście redakcji czy tłumaczy, widocznie poprzez wzmocnienie kategorii punktu widzenia, częstsze stosowanie formuł metatekstowych i cudzysłowu. Ważny jest również sam dobór źródeł. Pojawiają się ponadto dodatkowe problemy etyczne. Jak pokazywać wojnę, jak o niej mówić, jak pokazywać ludzkie cierpienie? Nie można o nich nie mówić, milczeć. W związku z tym, odwołując się już do własnego materiału badawczego, wskazałabym na otwarty problem dyskursu medialnego i ważne kwestie badawcze, do których należą perswazja, manipulacja i propaganda, rusofobia, ale także estetyka przekazu medialnego.

References

- Albright, Madeleine. *Faszyzm. Ostrzeżenie*. Przeł. Katarzyna Mironowicz. Warszawa, Poltext Sp. z o.o., 2018.
- Balcerzan, Edward. *Tłumaczenie jako „wojna światów”*. W: *kręgu translatologii i komparatystyki*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2010.
- Czachur, Waldemar. *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*. Wrocław, Oficyna Wydawnicza ATUT, 2020.
- Földes, Csaba. „Czarna skrzynka «Międzykulturowość». O niewiadomej wiadomej (nie tylko) dla niemieckiego języka jako języka obcego / języka drugiego”. *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa. Antologia*. Red. Waldemar Czachur. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2017, s. 129–161.
- Gajda, Stanisław, red. *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w Europie*. Opole, WSP Instytut Filologii Polskiej, 1993.
- Gellner, Ernest. *Narody i nacjonalizm*. Przeł. Teresa Hołówka. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991.
- Krzywdzińska, Agata. „Regulacje prawne i kapitał zagraniczny w rosyjskich mediach”. *Media Business Culture*, t. 1: *Informacje, interpretacje, translacje*. Red. Małgorzata Łosiewicz, Anna Ryłko-Kurpiewska. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2023, s. 31–50.
- Kuczyńska-Zonik, Aleksandra. „Strategia bezpieczeństwa informacyjnego Federacji Rosyjskiej”. *Bezpieczeństwo państwa w cyberprzestrzeni*. Red. Justyna Trubalska, Łukasz Wojciechowski. Lublin, WSEI, 2017, s. 97–105.
- Lewicki, Roman. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017.
- McQuail, Denis. *Teoria komunikowania masowego*. Przeł. Marta Bucholc, Alina Szulżycka. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2007.
- Mrozowski, Maciej. *Przenikanie mediów. Ewolucja mediów a przemiany ładu społecznego*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2020.

- Nowak, Paweł, Ryszard Tokarski. „Medialna wizja świata a kreatywność językowa”. *Kreowanie światów w języku mediów*. Red. Paweł Nowak, Ryszard Tokarski. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007, s. 9–35.
- Piekot, Tomasz. *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*. Kraków, Universitas, 2006.
- Pomian, Krzysztof. *Europa i jej narody*. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992.
- Pstyga, Alicja. „Multimodalność przekazu medialnego a przekład”. *Przegląd Rusycystyczny*, 2, 2021a, s. 39–54.
- Pstyga, Alicja. „O przekładzie tekstów medialnych (prasowych) – krytycznie”. *Przekładaniec*, 44, 2022, s. 129–153.
- Pstyga, Alicja. *Przekład w komunikowaniu medialnym – perspektywa aksjologiczna*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2021b.
- Pstyga, Alicja. *Przekład w komunikowaniu medialnym. Wybrane zagadnienia na podstawie polskich przekładów rosyjskich tekstów prasowych*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013.
- Rajewska, Ewa. „Krytyka przekładu i okolice”. *Przekładaniec*, 42, 2021, s. 7–13.
- Savranska, Kateryna. *Problematyka wojny informacyjnej w relacjach Rosji z wybranymi państwami europejskimi*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2021. Web. 01.08.2023. https://mediastery.ug.edu.pl/wp-content/uploads/2021/09/Savranska-Kateryna_Problematyka-walki-informacyjnej-w-relacjach-Rosji-z-wybranymi-pa%C5%84stwami-europejskimi.pdf.
- Sławek, Tadeusz. *Na okrężnych drogach. Tłumaczenie literackie i jego światy*. Kraków–Gdańsk, Karakter, 2021.

ŻANNA SŁADKIEWICZ

„Россия поднимается с колен” четверть века спустя: медиалингвистический анализ политической мифологии

**“Russia is rising from her knees” a quarter of a century later:
A media-linguistic analysis of the political mythologeme**

Abstract. The focus of this article is the national political myth “Russia is rising from its knees” constituting the foundation of the narrative practices of state propaganda, an effective mechanism of suggestion, inscribed in the national picture of the world, based on archetypal ideas of society and not requiring an evidence base. The significance of the myth in the political sphere lies in the fact that it is based not on intricate intellectual arguments, but on the hypnotization of the masses, updating mythological narratives and appealing to irrational, emotional consciousness. The mythologeme – as a verbal carrier of the myth, a complex type of a sign with the function of a concept and figurative content – serves as a symbolic encoding of the world and consolidation of society. Complex phenomena fitted into a fixed verbal formula are reduced to generally understandable ideas, take hold in collective consciousness via stereotypical nominations and become the subject of faith, not reasoning. The author consistently defines the national myth and the political myth, determines the functions of the political myth, traces the genesis of the mythologeme “Russia is rising from its knees”, its wide distribution in Russian society, its symbolic and semantic content and, finally, the ridicule of this political construct in the corpus of memes. The analyzed Internet memes are a product of collective network creativity, the result of a culture of resistance to political mythology. The article contributes both to the theory and to the practical analysis of the mythology.

Keywords: mythologeme, political myth, Russian propaganda, Putin’s presidency, meme

Żanna Sładkiewicz, University of Gdańsk, Gdańsk – Poland, zanna.sladkiewicz@ug.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-7237-5328>

К вопросу о понятиях политический миф, мифема, мифологема

Специалисты в области политической коммуникации констатируют, что „едва ли не самой важной и вместе с тем самой тревожной особенностью современной политической жизни является возникновение новой силы – силы мифологического мышления” (Кассирер 153). В фокусе современных гума-

нитарных исследований находится национальный миф как фундамент нарративных практик государственной пропаганды, как эффективный механизм суггестии, вписанный в национальную картину мировидения, основанный на архетипических представлениях социума и не требующий доказательной базы.

На сегодняшний день существует множество определений мифа как феномена и продукта культуры, не исчерпывающих, однако, всей многогранности данного явления, что также нашло отражение в научной рефлексии (ср. Klemczak).

В ряде исследований национальный миф трактуется весьма широко: как мифологизированная версия народа и его миссии (Biernat 213) либо как „некая значимая история” (Boer 9). Напротив, литовский исследователь Альвидас Никжентайтис в некоторых аспектах миф уподобляет национальному стереотипу: „Mity narodowe, podobnie jak stereotypy, pojawiają się wtedy, kiedy grupa etniczna identyfikuje się z historią kraju lub poszczególnymi postaciami albo wydarzeniami, a jednocześnie próbuje przede wszystkim zrozumieć swoje miejsce w otaczającym ją świecie” (Nikžentaitis 20).

Осмысление *национального мифа* связывают с концепцией культурного программирования Герта Хофстеде (Hofstede 17), когда миф понимается как социальный продукт, результат культурно запрограммированного сознания определенной общественной группы, которая воспринимает другие государства сквозь призму стереотипа, в соответствии с которым размещает их в своем аксиологическом пространстве (Flood 95–101).

Хотя миф, как правило, относят к спонтанному и иррациональному действию, он может контролироваться одним актором и создаваться по заказу (Biernat 55). В этом усматривает различие между национальным мифом и политическим мифом политолог Глеб Мусихин:

[...] миф – это часть структуры архаичного сознания. В современности мифов не существует. В современности слово „миф” можно употреблять только в кавычках [...] давайте не будем мифологизировать современных агитаторов и пропагандистов. Это профессионалы, работающие за деньги [...] Ничего мифологического в этом нет (*Rossijskie mify – starye i novye*, электронный ресурс).

Политический миф понимается как

те или иные культурные образцы, осколки каких-то повествований, символы или фигуры, которые сделаны из современного светского материала и выполняют основополагающие функции, аналогичные тем, которые в традиционных обществах выполняли образцы сакральные. [...] т. е. осмысление и представление некоторых ключевых моментов в структуре и процессе формирования коллективной идентичности страны, идентичности „мы”, поддержание этой коллективной идентичности, сплочение людей, пусть воображаемое, вокруг соответствующих ключевых, опорных символов (*Rossijskie mify – starye i novye*, электронный ресурс).

Согласно Борису Дубину, подобные символы или мифы отсылают к процессам создания и ослабления коллективного „мы”, к врагам этого „мы”, к искушениям, которыми „нас” испытывают, к спасению, через которое проходит коллективное „мы” или которое брезжит „нам” в будущем.

Леонид Мутовкин (Mutovkin, электронный ресурс) выделяет базовые черты мифического нарратива:

- 1) *полиморфность* – один и тот же набор символов может присутствовать в разных мифах, а одна и та же тема мифа может иметь разную направленность и различное эмоциональное восприятие;
- 2) *ограниченность* – миф использует ограниченное число символов, но в мифах возможны их многочисленные комбинации. Миф подчиняет себе знаковые (символические) формы, придавая им идейный смысл и узнаваемую нарративную форму (Barthes 239); он требует внутренней связности смысла и реальности с помощью знакомых образов, создает представление о вечном внутреннем и внешнем враге, дает видение счастья и социально-психологического комфорта (Аскасов 23);
- 3) *отвлеченность* – миф не соотносится с эмпирической действительностью;
- 4) *фундаментальность веры* – миф опирается на допущения, не требующие их проверки независимо от их истинности;
- 5) *статичность* – миф не соотносится с историческим и социальным временем, он живет в своем собственном временном измерении.

Началом политического мифа является не конкретное событие, а соответствующим образом мифологизированное прошлое, которое служит отправной точкой (Eliade, 1993: 42–48). При этом миф перманентно подвергается реинтерпретации и реконструкции (Berting, Villain-Gandossi 24–25; Lévi-Strauss 15–54), это динамическая, изменяющаяся во времени форма нарратива, отвечающая потребности социума интерпретировать текущую реальность (ср. Nowak). По наблюдениям исследователей, политические мифы относятся не к прошлому, а к будущему, поскольку „будущее актуализирует существование в определенном смысле, то есть точку, из которой миф черпает свои образы и свойства” (Boer 22). В темпоральном ракурсе миф – это уникальная структура, объединяющая прошлое, настоящее и будущее в один символический аспект.

Дубин указывает на основные *причины высокой суггестивности* политических мифологем (*Rossijskie mify – starye i novye*, электронный ресурс):

- 1) Мифополитические структуры работают на предельное упрощение реальности, ее банализацию, основываются на универсальных архетипических антиномиях: мы – они, добро – зло, герой – злодей, цивилизация – хаос, память – забвение, черное – белое и др., в связи с чем

мифологемы действуют сильно и легко усваиваются теми, кто хочет осмыслить себя как часть всех.

- 2) Миф постоянно воспроизводится, живет повторением в массмедиа.
- 3) Обычно смысловое содержание мифа представлено в персонифицированной форме, что облегчает его восприятие и усиливает его воздействие на массовое сознание. Как отмечает Стефан Клемчак, метафора является наиболее мифообразующим языковым средством, поскольку представляет собой максимальную конденсацию значений (Klemczak 48–52).

Итак, национально-политическая мифологизация – это социальный акт вербализации полисемантических значений, это перманентный процесс создания и тиражирования смыслов существующих мифов, сменяющих друг друга аналогий и метафор, естественно, с пропуском содержания, не соответствующего мифополитической интерпретации, доминирующей в данном дискурсе.

Политический миф *полифункционален*:

1. К его основным задачам можно отнести, прежде всего, разъяснительные *политические* и *пропагандистские* функции (Aklaev 273). Миф моделирует реальность и настоящее, придает смысл беспорядочным политическим событиям, фактам социальной жизни, объясняет их суть (Kowalski 33). Каждый мифический нарратив социализирует и в то же время делает понятными текущие явления, включая их в некий общий символический универсум данного народа. Политический миф накладывает на действительность сеть своих понятий, придает ей ритуальный и аксиологический смысл (Siewierska-Chmaj 15). Согласно Георгию Почепцову, политический миф представляет собой „многократно апробированные схемы социальной интерпретации действительности” (Роѣрсов 55).
2. *Персуазивная* функция реализуется посредством понимания политическим сообществом нарративного потенциала политического мифа (Lewandowski 103).
3. Политический миф лежит в основе *легитимности* всех политических институтов и деятельности политических элит. Миф – это не просто рассказанная история, а регламентация и санкционирование определенной модели поведения (как героизация самопожертвования в мифе о Прометее). При этом миф работает на снижение ответственности общества за предосудительные действия, в т. ч. военные преступления. Так, Алексей Левинсон, руководитель отдела социокультурных исследований центра Левады, обращает внимание на то, что, к примеру, миф об особом пути России позволяет находящимся внутри этой мифиче-

ской структуры выстраивать представление о себе как о тех, чьи действия не только недоступны обычному восприятию, но и не подлежат ничьему суду (*Rossijskie mify – starye i novye*, электронный ресурс).

4. Национально-политические мифы выполняют *интегрирующую* функцию, „дают ощущение общего корня социума” (Wiński 179). Миф не только объясняет существующий порядок и устанавливает статус-кво, но и консолидирует общество как на ментальном, так и на деятельностном уровне. Интеграция осуществляется и через культуру, поскольку политический миф прочно укоренен в культуре, является ее основой и создает культурную идентичность (Kotarba 115).
5. Политолог Любовь Фадеева отмечает, что мифу присуща *компенсаторная* функция, которая „четко проявляется в современной российской действительности. Это некий комплекс неполноценности, стремление доказать, что мы не хуже других, а другие ничем не лучше нас” (*Rossijskie mify – starye i novye*, электронный ресурс). Мифы позволяют реализовать „стратегии идеологического квадрата”: максимизировать свои собственные победы, минимизировать успехи противников, максимизировать неудачи противников и минимизировать свои собственные потери.

Для Ролло Мэя *миф* – это форма вневременной наррации, которая укрепляет веру в смысл индивидуального и коллективного существования. В его убеждении, мифы конструируют желательную, оптимистичную картину мира, создаются подсознательно и отождествляют надежду общества и видение новых целей (May 13). Политический миф имеет специфический временной характер, он превращает профанное в сакральное, ему свойственны иррационализм и эмоциональность, а также выразительная оценочность, он всегда связан с ритуалом, а также становится источником прецедентов (Szacka 483). Миф направлен на сглаживание социальных противоречий, он „служит средством адаптации к объективной реальности для социальных групп, не способных рационально анализировать сложные ситуации” (Šejgal 134).

В современных исследованиях в отношении идеологических конструктов, отличающихся аксиоматичностью и неверифицируемостью, апеллирующих к иррациональному, эмоционально-образному сознанию и позволяющих интерпретировать действительность в нужном направлении, используется понятие *мифологемы*. Последняя трактуется как разновидность *идеологемы* (подробнее см. Zemszał) – универсалии политического дискурса, несущей идеологическую нагрузку текста, имеющей выразительную оценочность, распространяющуюся на весь текстовый континуум. Идеологема определяется как заранее заданная идея, которая ложится в основу номинации и ориентирует массовое сознание в нужном направлении. С помощью идеологем

и мифологем современная действительность идеологически кодируется, чтобы общество могло построить свою идентичность. По замечанию Натальи Клушиной, идеологическое кодирование – это

сложный, многоступенчатый и ювелирный процесс, сродни генной инженерии: квант смысла получает не просто оценку, но и эмоцию, а также яркую, запоминающуюся, но в то же время прагматичную стилистическую упаковку (Klušina 95).

Итак, мифологема – это вербальный носитель мифа, устойчивый и повторяющийся конструкт сознания, обобщенно отражающий действительность в виде чувственно-конкретных персонификаций (Śladkiewicz 208). Сложные явления, укладываясь в устойчивую словесную формулу мифологемы, редуцируются до общепонятных идей. Такие формулы легко укореняются в массовом сознании с помощью стереотипных номинаций и становятся „предметом веры, а не рассуждения” (Levi-Brûl'). С помощью мифологем происходит канонизация реальных исторических событий, поэтизация и героизация повседневности. Мифологема как вербальный знак репрезентирует символическое значение компрессированного мифа, что „способствует его «консервации» в коллективном сознании. Мифологема при надобности всегда может быть развернута в целостный миф” (Klušina 90).

Миф в целом атрибутивен человеку, но сейчас, по наблюдению Игоря Яковенко, „российское общество стремительно утрачивает историческую адекватность. Агрессивная мифологизация массового сознания – одно из самых тревожных свидетельств этого” (*Rossijskie mify – starye i novye*, электронный ресурс). Значимость мифа в политической коммуникации связывают с тем, что он основывается не на глубоко проработанной рациональной аргументации, а на пропаганде, представляющей собой, по словам политолога Андрея Савельева, „язык аллегорий, гипнотизирующий массы, язык мифологем и мифосюжетов. [...] Масса ищет ослепления и сенсации, а не логики” (цит. по: Šejgal 136).

В современном российском политическом дискурсе тиражируются различные политические мифы, наиболее известными из которых являются „Москва – третий Рим”, „мессианская роль России”, „особый путь России”, „непостижимая умом Россия и загадочная русская душа”, а также конструкт „Россия поднимается с колен”, находящийся в фокусе нашего исследования.

Генезис мифологемы „Россия поднимается с колен”

В силу полярной оценочности мифологического нарратива каждому мифу соответствует некий *контрмиф*, ср.: „Путинская пропаганда и созданная ею

гражданская квазирелигия держатся на ограниченном наборе позитивных и негативных мифов. Каждому отрицательному, пугающему мифу противостоит положительный. Вывод (на основе синтеза негативного и позитивного мифов) льстит самолюбию обывателей и одновременно поддерживает их лояльность режиму”, – пишет социолог Игорь Эйджман на своей странице в Facebook (*Igor' Ejdmán...*, электронный ресурс) и приводит несколько примеров такой цепи – 1) негативный миф, 2) позитивный миф, 3) синтез (вывод):

1) Лихие 90-е. 2) Путинская стабильность. 3) Не будет Путина – будет опять бардак, как в 90-е.

1) Бандеро-фашистская Украина. 2) Россия – победитель фашизма. 3) Путин прав, что борется с фашизмом в Украине, защищает русских от бандеровцев.

1) Запад, приходящий в упадок. 2) Россия, поднявшаяся с колен. 3) С Путиным мы лучше всех.

По наблюдению публициста Олега Мороза, уже два десятилетия целенаправленно и масштабно внедряется миф о том, что эпоха Горбачева–Ельцина – это исторический провал, хаос и развал. Ему соответствует одновременно конструирование в массмедиа контрмифа о том, что с приходом Путина Россия стала „подниматься с колен” (*Rossijskie mify – starye i novye*, электронный ресурс). В этом политическом мифе можно выделить ряд существенных *мифем* – меньших элементов того же мифа (Basyrov):

„Путин остановил развал страны”.

„Путин прекратил беспредел 1990-х”.

„Путин сделал Россию сильной мировой державой!”

„При Путине Россия вернула Крым”.

„На Западе Путин как кость в горле”.

„При Путине выросло благосостояние народа. Многие имеют по две иномарки на семью” и др.

Юрий Афанасьев отмечает, что данный миф соответствует ожиданиям общества, утратившего после распада СССР статус сверхдержавы¹:

За последнее время с помощью кремлевских политтехнологов, СМИ и т. д. выработана, с точки зрения Кремля, довольно законченная конструкция, которую можно было бы называть мифом о XX веке или мифом путинизма. Эта конструкция многосложная. В ней есть несколько мифов. К примеру, миф о стабильных путинских временах, пришедших на смену лихим 90-м; миф, связанный с толкованием событий Великой Отечественной войны, на

¹ Ср.: Мирча Элиаде отмечает, что политический миф – это проекция состояний общества и описание происходящих в нем явлений, которые не обязательно подлежат научной рационализации, но требуют социального объяснения для эффективной коммуникации (Eliade 1999: 23–45).

котором держится миф о Сталине и в целом о сталинизме... В числе этих мифов – и миф о поднимающейся с колен России, занимающий, кстати, в этой конструкции одно из главных мест. Как в целом лжива данная конструкция, так лжив и этот миф. На самом деле Россия ни с каких колен не поднимается, но массовому сознанию россиян хотелось бы, чтобы это произошло, потому что после всего, что относительно недавно случилось – крушение СССР, потеря статуса великой державы, – общественное массовое сознание россиян ощущает необходимость некой компенсации. Вот и появился миф о том, что, мол, мы валялись, нас топтали, оскорбляли, но мы, тем не менее, поднимаемся с колен и нас снова боятся. Кажется, будто бы всё восстановлено и все довольны – и кремлевские политтехнологи, и масса россиян. Но в действительности – полный обман (*Podnâlas' li Rossiâ s kolen?*, электронный ресурс).

Миф о стране, встающей с колен, заполнил страницы печатных и интернет-изданий с 2000–2001 годов: *Машиностроение поднимается с колен; Авиацiонная отрасль поднимается с колен; Ходорковский: Я помогал предприятиям подняться с колен после развала Союза* и др. (Śladkiewicz 233). Воображения о резком подъеме отразились в т. ч. в научной и популярной литературе. Так, обстоятельная книга доктора исторических наук Анатолия Уткина переполнена утверждениями типа: „Россия встает с колен... возвращается на мировую арену сильной и уверенной в себе державой” (Utkin 658) – на фоне гротескного падения Запада. По прошествии нескольких лет, когда выражение приняло характер публицистического штампа и массовое сознание это ощутило, участились социальные опросы на тему „Поднялась ли Россия с колен?” (*Podnâlas' li Rossiâ s kolen?*, электронный ресурс), а также началось выяснение истоков появления мифологемы.

Данное выражение, ставшее существенным элементом современной патриотической идеологии, стало расхожим уже в начале 1990-х (Prânikov). Его авторство приписывается писателю Марку Любомудрову, во время выступления на празднике „Лики России” в 1989 году заявившему: „Россия поднимается с колен и вынимает кляп изо рта” (*Svobodnoe slovo Rusi*). Однако широкую известность эта фраза получила после инаугурационной речи Бориса Ельцина при вступлении в должность Президента РСФСР в 1991 году, где она прозвучала в качестве символа обретения Россией своей государственности (Izmajlov, Kostomarov):

Я с оптимизмом смотрю в будущее и готов к энергичным действиям. *Великая Россия поднимается с колен!* Мы обязательно превратим её в процветающее, демократическое, миролюбивое, правовое и суверенное государство. Уже началась многотрудная для всех нас работа. Перейдя через столько испытаний, ясно представляя свои цели, мы можем быть твердо уверены: Россия возродится!

Метафорический образ России, встающей с колен, быстро переключался в среду русских ортодоксов, патриотов и националистов и использовался

в 1990 годах в песнях Игоря Талькова *Мы жестокого времени дети*, Егора Летова *Родина*, в предвыборной агитации Виктора Алксниса и Владимира Жириновского (рис. 1–2).

Потрудились вожди-палачи / Сделать всё что возможно, / Чтоб Россия уже никогда / Не смогла разогнуться, / Встать с колен и очнуться от сна... (Tal'kov);

Вижу – поднимается с колен моя Родина / Вижу, как из пепла восстаёт моя Родина / Слышу, как поёт моя великая Родина / Снова поднимается с колен моя Родина (Letov).

Рис. 1

Рис. 2

Песчур: <https://ljfun.livejournal.com/1815150.html>.

Наибольший резонанс мифологема обрела после заявления Владимира Путина в должности премьер-министра в сентябре 1999 года: „Россия может подняться с колен и как следует огреть” (*Известия*, 17.09.1999). Эта фраза тогда прозвучала как призыв к сплочению нации перед внутренней и внешней угрозой на фоне драматических событий месяца – нападения чеченских боевиков на Дагестан, взрыва жилых домов в Волгодонске и Москве.

Каждый политический миф является результатом определенных отсылок к ранее сложившимся и социально укорененным *архетипам*. Именно из каталога этих структур и после добавления новых элементов, социальных или политических, создается миф как модернизированная форма архетипа (Eliade 1998). В понятийной структуре мифа о России, встающей с колен, можно усмотреть объединение нескольких архетипических образов, наиболее существенными из которых являются два. Первый из них – это образ бо-

гатыря Ильи Муромца, который спал богатырским сном долго, 33 года, после чего проснулся и одолел всех врагов, установил мир и порядок. Второй – это персонифицированный образ России – многострадальной матушки-России, сильной и самоотверженной русской женщины и даже России-любвицы.

Рис. 3

Ресурсы: https://www.ej.ru/?a=note_print&id=12141.

Так, Олег и Татьяна Рябовы трактуют образ поднимающейся с колен России как дефеминизацию (ремаскулинизацию) российского общества, причем „слабость России и отказ стран Запада считаться с ее интересами проявляется, например, в образе России как отвергнутой любовницы, готовой отомстить” (Râbov, Râbova 252). Фактическая изоляция страны в Европе, дискурсивное вытеснение её из сообщества цивилизованных стран отражены в образе коленопреклоненной русской женщины, как на рисунке выдающегося карикатуриста Михаила Златковского (рис. 3). Изображение представляет собой стоящую на коленях в углу босую женщину – Россию, узнаваемую по традиционному наряду, кокошнику и длинной косе. Рядом с ней радостно пляшут небольшие, по сравнению с Россией (даже на втором плане превышающей их по размерам, вопреки закону прямой перспективы), персонифицированные европейские государства, распознать которые не представляет труда по характерным элементам традиционных

нарядов. Коленопреклоненная поза одинокой России является причиной несказанной радости ее бывших союзников, изображенных, что важно, в образе мужчин.

Начало президентства Путина отмечено тем, что в официальном дискурсе русский мужчина предстает в образе воина, защищающего свою страну и своих женщин. Так, уже в сентябре 1999 года, в одном из выступлений на тему возобновления военных действий на Северном Кавказе, Путин призывает защитить честь и жизнь русских женщин (подробнее см. Šaburova). Показательно выступление президента после теракта в Беслане в сентябре 2004 года, в котором он заявил: „Мы проявили слабость. А слабых бьют” (lenta.ru/news/2004/09/04/putin/).

Процесс ремаскулинизации, помимо создания привлекательных национальных канонов мужественности, включает в себя и феминизацию Чужих:

Поскольку гендерная метафоризация принимает участие в формировании социальных иерархий, постольку допустимо выделять такую функцию гендерной метафоризации, как установление и поддержание властных отношений. Трактовка фемининного в качестве девиантного, нуждающегося в контроле, определяет основную – хотя и не единственную – форму гендерной метафоризации: маскулинизацию Своих и феминизацию Чужих (Râbov, Râbova 252).

В работе Татьяны Суспицыной анализируется феминизация Америки в российском дискурсе, например, в одной из статей Александра Проханова американская нация символически приравняется к Монике Левински, а тело Америки рассматривается как доступное не только Биллу Клинтону, но и другим мужчинам и государствам (Suspitsina). Еще одним Чужим, феминизация которого становится составной частью ремаскулинизации России, является Украина, которая после Оранжевой революции, нередко предстает в образах корыстолюбивой содержанки или „ветреной украинской любовницы” (Râbov, Râbova 254).

Все вышесказанное объясняет, почему после мюнхенской речи Путина в 2007 году выражение „Россия поднимается с колен” – в качестве символа политики реванша – стало чрезвычайно востребованным и легло в основу конструируемой политтехнологами „национальной идеи” (Barsenkov).

Осмеяние политического мифа

Петр Левандовский отмечает, что национальный политический миф представляет собой сплав двух единиц – этнического мифа и мифа об этни-

ческой группе, т. е. синтез авто- и гетероструктуры мышления (Lewandowski 48). В этом ракурсе исследовательскую ценность представляют не только элементы официального дискурса пропаганды, внедряющей в сознание социума мысль о Путине, поднявшем Россию с колен, но и осмысление этого конструкта в периферийной зоне политического дискурса, представленной разнообразными сатирическими жанрами, составляющими гипермем „Россия встает с колен”.

Убедительным представляется рассуждение Натальи Клушиной о мемах как интернет-идеологемах, структурирующих массовое сознание (Klušina 92). Мемы трактуются по-разному: как идеологический код, как единица информации, которая содержится в сознании, как разновидность архетипов сознания, использующихся в массовой коммуникации. Особенностью мема является скорость и широта, смысловая насыщенность и высокая валентность, обеспечивающие его быстрое внедрение в массовое сознание, что позволяет трактовать мемы как медийное измерение мифологемы в силу общности их природы и функций: это образная идея, выраженная вербально и иконически, способная воздействовать на массовое сознание в заданном направлении; она не предполагает критического восприятия, а улавливается как растиражированный стереотип невольно, за счёт частотности использования и широкого распространения.

Материалом для анализа послужили мемы, обнаруженные в поисковой системе „Яндекса” на запрос „мем Россия поднимается с колен” в количестве 110 единиц. Отметим при этом, что в силу известности мема существуют готовые подборки искомых единиц (*Rossia podnimaetsâ s kolen karikatury*, электронный ресурс).

Сама по себе *колениопреклоненная поза* России становится предметом осмысления и языкового осмеяния в сатирическом гипертексте:

Телевизор захлебывался рассказами о *России, встающей с колен* [...] ближе к путинскому дембелю народ ответил и на официозную болтовню – коротким ударом репризы. „Запад пытался поставить *Россию на колени*, но она продолжала лежать...” (Šenderovič, *Plavlenyj syrok*);

Когда я слышу, что *Россия поднимается с колен*, мне хочется из предосторожности уточнить мизансцену. Что она делала на коленях, долго ли, кто ее поставил в такую позу? Не сама ли опустилась, не в силах стоять на ногах после вчерашнего? И чудится мне отчего-то: американский империализм и мировая закулиса тут совершенно ни при чем (Šenderovič, *Svoboda močeispushkaniâ*).

Депатетизации мифологизированного штампа „Россия поднялась с колен” служит его частичная трансформация с добавлением отрицатель-

но маркированных компонентов – *воспаленные колени*; *страна, встающая с вселенским грохотом*; *лежащие в канаве*, а также характерное для современной публицистики сочетание в пределах короткого отрезка текста единиц высокого (*вечный бой, какому нет конца, адский пламень*) и низкого стиля (*воспаленные колени, бубня себе под нос, жалкая трясется за граница, раскидывать пальцы*):

Но в *стране*, несколько лет с *вселенским грохотом* *встающей с колен* по случаю немислимой нефтегазовой халявы, денег на горячую воду бабушке, смену белья и трехразовое питание так и не нашлось (Šenderovič, *Biznes-plan i babuška v uglu*);

[...] когда стухла цена за баррель, сдохла экономика и *прекратились массовые галлюцинации лежащих в канаве о вставании с колен*, на улицы российских городов начали помаленьку выходить озадаченные люди (Šenderovič, *Inogda oni ostaûtsâ*).

В ряде мемов коленопреклоненная поза ассоциативно связана с церковью, культивированием некой доктрины и преклонением перед идолом, вождем (рис. 4–5).

Рис. 4

Ресурc: <https://stihi.ru/2022/06/02/1240>.

Рис. 5

Ресурc: https://www.politforums.net/internal/1533314315_10.html.

В меметическом гипертексте указаны *агенты* (подниматели с колен), бенефициары этого процесса. Прежде всего это Путин, а также глава русской православной церкви, высший чиновничий аппарат России, Медведев, Собянин и Кадыров (рис. 7–9). Значимые иконические символы и вербальные отсылки позволяют провести ассоциативную параллель между бенефициаром и соответствующим ему историческим фигурантом, а также указать причинно-следственные связи (рис. 10–11).

Рис. 6

Рис. 7

Рис. 8

ТРИ БОГАТЫРЯ!!!

Рис. 9

Рис. 10

Рис. 11

Ресурс: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/16640-rossija-podnimaetsja-s-kolen-karikatury-48-foto.html>.

Пациентом, поднимаемым с колен, является российский народ, представленный в виде пожилой русской женщины, изможденного мужчины или прецедентных образов, характеризующихся высокой узнаваемостью и запускающих восприятие ситуации, отображенной в меме, в заданном автором русле. Одним из таких образов является визуальный ряд картины Ильи Репина „Бурлаки на Волге” (рис. 12, 15).

Рис. 12

Рис. 13

Рис. 14

Ресурс: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/16640-rossija-podnimaetsja-s-kolen-karikatury-48-foto.html>.

В ряде поликодовых текстов в отношении пациента стержневым является мотив трупa, могилы, кладбищенских крестов (рис.15–17).

Рис. 15

Ресурсы: <https://123ru.net/smi/d3-ru/173029490/>.

Рис. 16

Ресурсы: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/17515-davaj-vstavaj-karikatura-44-foto.html>.

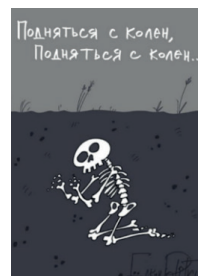

Рис. 17

Ресурсы: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/16640-rossija-podnimaetsja-s-kolen-karikatury-48-foto.html>.

Прием когнитивного столкновения ситуации, сложившейся в стране, и ее места на мировой арене, позволяют публицистам развенчать идеологический штамп: „Россия, вопреки надеждам доброхотов, не встает с колен, а опускается на колени. Она ищет унижения, надеясь, что чувства помогут справиться с социальной слепотой” (Berg, *Rossija na kolenâh*). Контрастен по отношению к содержанию мифологемы и визуальный ряд мемов, представляющий пьяных, неухоженных мужчин, потерявших человеческий облик (рис. 18), убогость инфраструктуры и интерьера жилых домов (рис. 19) либо фотографии россиян, на коленях молящих президента о помощи, как в случае мемов, отсылающих к случаю, произошедшем в Екатеринбурге в мае 2018 года (рис. 20).

Рис. 18

Рис. 19

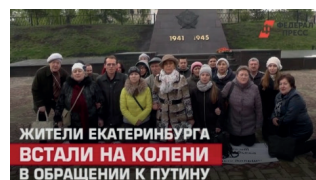

Рис. 20

Ресурсы: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/16640-rossija-podnimaetsja-s-kolen-karikatury-48-foto.html>.

Ресурсы: https://www.politforums.net/internal/1596283503_17.html.

Ряд мемов содержит логическую аргументацию, свидетельствующую об обнищании страны за время президентуры Владимира Путина. Как правило,

это вербальная составляющая текста, указывающая на увеличение прожиточного минимума в стране, на снижение пенсий и почасовой оплаты труда, вымирание деревень, сокращение населения отдельных регионов и т. п. (рис. 21–23).

Рис. 21

Рис. 22

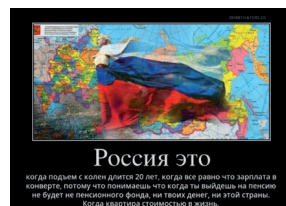

Рис. 23

Ресурсы: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/16640-rossija-podnimaetsja-s-kolen-karikatury-48-foto.html>.

Однако большая часть мемов указывает не на логическую оценку ситуации, а на абсурдность ситуации в стране, когда заштампованность сознания не позволяет гражданам трезво оценить происходящее. Так, в гиперпопулярном обширном цикле мемов *Рашка – квадратный ватник* мифологема „Россия поднимается с колен” предстает в виде идеологического штампа, единицы в стандартном наборе клише, доведенных до автоматизации в сознании россиян, абсолютно неверифицируемых и не подлежащих критическому осмыслению. Не вдаваясь в историю этого цикла, отмечу, что в 2011 году его автором стал Антон Чадский („ВКонтакте”), но особую популярность персонаж приобрёл в русском и украинском сегментах интернета в 2014 году на фоне украинского кризиса и аннексии Крыма (*Slovar' Putina: političeskij sleng putinskoj èpohi*; „Kiborgi”, „vatniki”, „bandery”: *ATO izmenila reč' ukraincev*, электронный ресурс). Семантика компонентов, составляющих название цикла, думаю, понятна: „рашка” – это пренебрежительная номинация россиянина от англ. *Russia, Russian*; атрибутив „квадратный” используется в разговорной речи в значении ‘консервативный, косный’, а „ватник”, по словам Гасана Гусейнова, „это предмет одежды бедных, обездоленных людей, у которых больше ничего нет и которые готовы его носить до конца своих дней. Он обозначает примитивного человека, который неспособен восстать против тех, кто угнетал его всю его жизнь” („*Ukropy*” i „*vatniki*” – *ritorika vojny*), электронный ресурс).

Максим Кронгауз утверждает, что

привычные нам „кацап”, „москаль” и „хохол” никого уже не обижают: они слабые. Так появилось название „ватник” для прорусски настроенных граждан – тут не только нацио-

нальная окраска, но и социальная: ватник – это одежда (либо лагерная, либо рабочая) для не самых высоких слоев общества, поэтому это ещё и принижение по социальному признаку (Kporre-Dmitrieva).

Персонаж Рашка-Квадратный Ватник был создан по аналогии с Губкой Бобом, который, как и Ватник, квадратный по форме. По мнению автора, образ „ватника” собирает все отрицательные качества типичного россиянина и обличает нездоровые процессы, происходящие в российском обществе, а „патриотизм Ватника – это тотальная любовь к действующему режиму” (*Avtor Kvadratnogo Vatnika Čadskij*, электронный ресурс). По мнению Михаила Алексеевского, данный персонаж интернет-культуры представляет собой провокационный образ „квасного патриота”, ксенофоба и антисемита, страдающего от паранойи и алкоголизма (*Alekseevskij* 17). Ср.: ватник – это „собираательный образ твердолобого российского патриота, фанатично преданного идее «Русского мира»” (*„Vata” s „ukropom” – ázyk političeskich metov*, электронный ресурс).

Главный персонаж этих мемов – пьяный уродец с подбитым глазом, в ватнике на фоне имперского и красного флагов, речь которого пестрит патриотическими лозунгами вперемешку с матерщиной. Квадратный ватник использует фразу „Россия поднимается с колен”/„Путин поднял Россию с колен” в ряду других заученных штампов: „Америкосы пытаются уничтожить Россию”, „Запад пытается развалить Россию”, „слабая „Гейропа””, „Мировая экономика на грани краха, но нам это на пользу”, „Хохлы продались НАТО”, „НАТО напало на Россию” и др. (рис. 24–25).

Рис. 24

Рис. 25

Ресурс: <https://helpset.ru/я-ватник-кто-это-такой-смотрим/>.

Заклăчение

Военные действия, свидетелями которых мы стали, предполагают столкновения не только на полях реальных сражений, но и на уровне информационного медиапространства. За сознание масс разворачиваются настоящие ментальные войны, существенную роль в которых играют политические мифологемы как результат суггестивных политтехнологий. Осмысливая функциональную нагрузку современных политических мифов, исследователи отмечают их негативный эффект. Так, Борис Дубин отмечает, что мифологемы выполняют консервативную функцию, препятствуя каким бы то ни было изменениям в социальном и культурном плане, поскольку они

инструмент всяческого препятствования процессам рационализации российским человеком, российским обществом, его ведущими группами и каждым человеком в отдельности собственного состояния, собственного предназначения, собственных обязательств, собственных дефицитов, собственных потерь (*Rossijskie mify – starje i novye*, электронный ресурс).

Проанализированные нами интернет-мемы представляют собой продукт коллективного сетевого творчества, результат культуры сопротивления политическим мифам. Завершая рассуждение, с позиции исследователя и преподавателя мне хотелось бы присоединиться к мысли академика Виктора Шейниса:

[...] сопротивление мифологии, демифологизация сознания, по крайней мере, в доступных нам средах, прежде всего, среди студентов, – чрезвычайно актуальная задача. [...] Как ни ограничены возможности просвещенных интеллектуалов, реализовать их до предела чрезвычайно важно для сохранения умственного и нравственного здоровья в обществе (*Rossijskie mify – starje i novye*, электронный ресурс).

References

- Ačkasov, Valerij. *Vzryvaúšaâsâ arhaičnost': tradicionalizm v političeskoj žizni Rossii*. Sankt-Peterburg, Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, 1997.
- Aklaev, Airat. „Causes and prevention of ethic conflict: An overview of post-Soviet Russian-language literature”. *Leadership and Conflict Resolution*. Red. Adel Safty. Washington, Universal Publishers, 2002, s. 249–304.
- Alekseevskij, Mihail. „Raška – Kvadratnyj vatnik: virtual'nyj personaž i kollektivnoe tvorčestvo v Seti”. *Vizual'noe i verbal'noe v narodnoj kul'ture*. Red. Aleksandra Arhipova, Sergej Neklûdov, Dmitrij Nikolaev. Moskva, RGGU, 2013, s. 16–17.
- Avtor Kvadratnogo Vatnika Čadskij: vyšivatniki – lûdi, kotorye ne hotât menât'sâ*. Web. 05.12.2023. <https://gordonua.com/publications/87552.html>.

- Barsenkov, Aleksandr. „Integraciâ Rossii v mirovoe soobščestvo: osnovnye ètapy”. *Geopolitičeskij žurnal*, 1 (17), 2017, s. 54–67.
- Barthes, Roland. *Mitologie*. Przeł. Adam Dziadek. Warszawa, Wydawnictwo KR, 2000.
- Basyrov, Rafaël'. *Mif o tom, čto Putin „podnâl Rossiû s kolen”*. Web. 05.12.2023. <https://kprfast.ru/news/writetous/mif-o-tom-čto-putin-podnyal-rossiyu-s-kolen.html>.
- Berg, Mihail. *Rossiâ na kolenâh*. Web. 09.08.2012. https://www.ej.ru/?a=note_print&id=12141.
- Berting, Jan, Christiane Villain-Gandossi. „Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach międzynarodowych: podejście interdyscyplinarne”. Przeł. Jadwiga Piątkowska. *Narody i stereotypy*. Red. Teresa Walas. Kraków, Międzynarodowe Centrum Kultury, 1995, s. 13–27.
- Biernat, Tadeusz. *Mit polityczny*. Warszawa, PWN, 1989.
- Boer, Roland. *Political myth. On the use and abuse of Biblical themes*. London, Duke University Press, 2009.
- Delo. 22.12.2008. Web. 05.12.2023. <http://www.idelo.ru/537/5.html>.
- Eliade, Mircea. *Aspekty mitu*. Przeł. Piotr Mrówczyński. Warszawa, Wydawnictwo KR, 1998.
- Eliade, Mircea. *Mity, sny i misteria*. Przeł. Krzysztof Kocjan. Warszawa, Wydawnictwo KR, 1999.
- Eliade, Mircea. *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*. Przeł. Anna Tatarkiewicz. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1993.
- Flood, Christopher. *Political myth: A theoretical introduction*. New York, Garland, 1996.
- Geert, Hofstede, Gert Jan Hofstede, Michael Minkov. *Kultury i organizacje: zaprogramowanie umysłu*. Tłum. Małgorzata Durska. Warszawa, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2011.
- Igor' Ėjzman: „Putin ne podnâl Rossiû s kolen, a postavil ee rakom”. Web. 05.12.2023. <https://www.newsru.com/blog/30oct2018/myth.html>.
- Izmajlov, Ivan, Raisa Kostomarova. „Ustami El'cina”. *Istorik*, 85, 2022.
- Kakimi slovami obogatilsâ naš âzyk posle Evromajdana. Web. 05.12.2023. <https://www.niknews.mk.ua/2014/11/21/kakimi-slovami-obogatilsja-nash-jazyk-posle-evromajdana/>.
- Kassirer, Ėrnst. „Tehnika političeskich mifov”. Per. Sergej Lezov. *Oktâbr'*, 7, 1993, s. 153–167.
- „Kiborgi”, „vatniki”, „bandery”: ATO izmenila reč' ukraincev. Web. 05.12.2023. <http://rian.com.ua/analytics/20150403/365724962.html>.
- Klemczak, Stefan. „Szaleństwo prób definiowania mitu”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religioznawcza*, 38, 2005, s. 45–64.
- Klušina, Natal'â. *Mediastilistika*. Moskva, Flinta, 2018.
- Knorre-Dmitrieva, Kseniâ. *Maksim Krongauz: „Vyřabatyvaûtsâ special'nye slova nenavisti”*. 2014. Web. 05.12.2023. <https://novayagazeta.ru/articles/2014/09/12/611,26-maksim-krongauz-171-vyrabatyvayutsya-spetsialnye-slova-nenavisti-187?ysclid=lmez2icoi9762207809>.
- Kotarba, Ewelina. „Współczesne mityzacje rzeczywistości społecznej w świetle ogłoszeń prasowych”. *Kultura – Media – Teologia*, 15, 2013, s. 110–120.
- Kowalski, Krzysztof. *Europa: mity, modele, symbole*. Kraków, Międzynarodowe Centrum Kultury, 2002.
- Letov, Egor. *Rodina*. Web. 05.12.2023. <https://www.gr-oborona.ru/texts/1056917372.html>.
- Levi-Brûl', Lûs'en. „Pervobytnoe myšlenie”. Per. Berta Šarevskaâ. *Psihologiâ myšleniâ*. Red. Ŭliâ Gippenrejtter, Valerij Petuhov. Moskva, MGU, 1980, s. 130–140.
- Lévi-Strauss, Claude. *Myth and meaning*. Toronto, University of Toronto Press, 1978.
- Lewandowski, Piotr. *Narodowe mity (geo)polityczne Rosji w kontekście bezpieczeństwa informacyjnego*. Kraków, Universitas, 2022.
- May, Rollo. *Blaganie o mit*. Przeł. Beata Moderska. Poznań, Zysk i S-ka, 1997.
- Mutovkin, Leonid. *Političeskie mify*. Web. 05.12.2023. <https://vk.com/notes41330258?offset=0>.

- Nikžentaitis, Alvydas. „Mity narodowe Litwy i Europy środkowej a historia”. *Odra*, 12, 2001, s. 20–25.
- Nowak, Aleksandra. „Mit polityczny – opowieść o nas i naszych czasach”. *Euro-Facta. Kultura a komunikacja*, 2, 2010, s. 95–108.
- Počepcov, Georgij. *Informacionno-psihologičeskaâ vojna*. Moskwa, Sinteg, 2000.
- Podnâlas' li Rossiâ skolen?*. Web. 05.12.2023. <http://kprf.ru/crisis/64790.html>.
- Prânikov, Pavel. *Kto avtor termina „Rossiâ podnimaetsâ s kolen”?*. Web. 05.12.2023. https://mos-monitor.ru/articles/polytic/kto_avtor_termina_rossiya_podnimaetsya_s_kolen/.
- Râbov, Oleg, Tat'âna Râbova. „«Rossiâ podnimaetsâ s kolen»? remaskulinizaciâ i novaâ rossijskaâ identičnost'”. *Ličnost'. Kul'tura. Obščestvo*, 3–4 (42–43), 2008, s. 250–257.
- Rossiâ podnimaetsâ s kolen karikatury*. Web. 05.12.2023. <https://papak.pro/izobr/karikaturi/16640-rossija-podnimaetsja-s-kolen-karikatury-48-foto.html>.
- Rossijskie mify – starye i novye*. Web. 05.12.2023. <https://abai.kz/post/1194>.
- Siewierska-Chmaj, Anna. „Mitologia polityczna jako fundament ideologii. Próba analizy”. *Przekazy polityki*. Red. Anna Siewierska-Chmaj et al. Kraków–Rzeszów–Zamość, Konsorcjum Akademickie, 2009, s. 9–60.
- Slovar' Putina: političeskij sleng putinskoj èpohi*. 2015. Web. 05.12.2023. https://24tv.ua/ru/slovar_putina_politicheskij_sleng_putinskoj_jepohi_n573642.
- Śladkiewicz, Żanna. *Političeskij fel'eton v svete teorii rečevogo vozdejstviâ*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013.
- Suspectsina, Tatiana. „The rape of Holy Mother Russia and the hatred of femininity: The representation of women and the use of feminine imagery in the Russian nationalist press”. *Anthropology of East Europe Review*, 17 (2), 1999, s. 114–123.
- Svobodnoe slovo Rusi*, 31, 1989.
- Szacka, Barbara. „Mit a rzeczywistość społeczeństw nowoczesnych”. *O społeczeństwie i teorii społecznej*. Red. Edmund Mokrzycki, Maria Ofierska, Jerzy Szacki. Warszawa, Wydawnictwo PWN, 1985, s. 475–494.
- Šaburova, Ol'ga. „Mužik ne suetitsâ, ili pivo s harakterom”. *O mužē(N)stvennosti*. Red. Sergej Ušakin. Moskwa, Novoe literaturnoe obozrenie, 2002, s. 532–555.
- Šejgal, Elena. *Semiotika političeskogo diskursa*. Moskwa, Gnozis, 2004.
- Šenderovič, Viktor. *Biznes-plan i babuška v uglu*. Web. 11.11.2008. <http://www.shender.ru/paper/text/?file=236>.
- Šenderovič, Viktor. *Inogda oni ostaûtsâ*. Web. 26.02.2010. <https://www.svoboda.org/a/1968106.html>.
- Šenderovič, Viktor. *Plavlenyj syrok*. Web. 10.05.2008. <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A8/shenderovich-viktor/plavlenij-sirok/174>.
- Šenderovič, Viktor. *Svoboda močēispushkaniâ*. Web. 06.06.2007. <https://www.svoboda.org/a/396240.html>.
- Šuman, Efim, Anastasiâ Bucko. *Gasan Gusejnov o novoâze nenasivisti*. 2015. Web. 05.12.2023. <https://www.dw.com/ru/уक्रопами-по-колорадам-гасан-гусейнов-о-новоязе-ненависти/a-18334354>.
- Tal'kov, Igor'. *My žestokogo vremeni deti*. Web. 05.12.2023. <https://alllyr.ru/lyrics/song/82936-igor-talkov-my-zhestokogo-vremeni-deti/>.
- „Ukropy” i „vatniki” – ritorika vojny. Web. 05.12.2023. <https://rus.azatutyun.am/a/ukropy-valenki-leksika-voiny/26591776.html>.
- Utkin, Anatolij. *Pod"em i padenie Zapada*. Moskwa, ACT, 2008.

- Vasilenko, Sergej. *Političeskoe kolenopreklonenie*. Web. 05.12.2023. <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0012/001f/00124143.htm>.
- „Vata” s „ukropom” – âzyk političeskikh memov. Web. 05.12.2023. https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/08/140808_ru_s_new_words.
- Waniek, Danuta. „Mity założycielskie – mity polityczne. Ich znaczenie w procesie kształtowania współczesnych podziałów społecznych”. *Państwo i Społeczeństwo*, 4, 2011, s. 9–45.
- Wiński, Grzegorz. „Mit jako kategoria analizy politycznej” (część I). *Zeszyty Społeczne KIK*, 14, 2006, s. 173–183.
- Włodarczyk, Joanna. „Współczesne mity polityczne. Mity okrągłego stołu oraz IV Rzeczypospolitej jako mity powstania nowego państwa”. *Poliarchia*, 1, 2013, s. 141–153.
- Zemsał, Piotr. „Neskol’ko zamečanij odnositel’no ponâtiâ ideologemy”. *Političeskââ lingvistika*, 2 (48), 2014, s. 138–142.

ELENA KORIAKOWCEWA

О социально-стилевой девиации президентского дискурса

On the social and stylistic deviation of presidential discourse

Abstract. The article studies the phenomenon of socio-stylistic deviation of the classical presidential discourse demonstrated in vulgarization and invectivization of the normative communication language of Russian Federation president on national and international levels of interaction. The author used linguopragmatic and sociolinguistic methods, as well as elements of content analysis, to investigate the presidential public discourse deviation. The invective function aimed at offence, humiliation and ridicule of the opponents by the speaker in partisan competition or in the opposition on the international level is realized by Vladimir Putin in the deviant usus of president's discourse via switching over to a profane language employing the methods of political trolling, obscene words, invective paralinguistic means, etc. The purpose of conscious degradation of the institutional level of presidential discourse may be in an effort to attract the provincial voters to one's side in a current presidential or parliamentary election campaign. However, our results of analysis show that the expressiveness of argotic lexemes in presidential discourse can cause negative associations and create images of similarities between political life and the actions of politicians and the world of crime.

Keywords: presidential discourse, deviant usus, invective, obscene vocabulary

Elena Koriakowcewa, University of Siedlce, Siedlce – Poland, elena.koriakowcewa@uws.edu.pl,
<https://orcid.org/0000-0003-0701-1506>

Введение

Анализируя новую русскоязычную среду, сформировавшуюся в России за последние 30 лет, исследователи отмечают, что её основными характеристиками являются: активизация процессов словотворчества и лексического формотворчества; значительное расширение сферы использования разговорной и просторечной лексики, общего сленга, общенизмов, криминального и милицейско-полицейского жаргона; смешение разностилевой лексики не только в одном, отдельно взятом коммуникативном акте, но и в институциональном дискурсе (Miškurov 23; Sizov 252). Одним из самых значительных последствий

расширения области использования разговорной и грубо-просторечной лексики является социально-стилевая девиация дискурса президента РФ, поскольку Владимир Путин, занимая первые должности в российском государстве, более 20 лет активно задает сниженный стиль публичному речевому поведению.

Как известно, классический президентский дискурс, которому присущи строгая официальность и клишированность фраз, должен разворачиваться в соответствии со статусно-ролевыми отношениями и определенным регламентом, однако на этот тип институционального дискурса в значительной степени влияют конкретная историческая ситуация и личность политического лидера страны (Hudâkov, электронный ресурс; Patocka-Sigłowy 2019: 129–130; Szymula 2018: 49–50).

Особенности мышления, интеллекта, воспитания президента отчетливо проявляются в его речевой деятельности во время неформальных встреч и мероприятий, когда президент должен спонтанно реагировать на комментарии слушателей и отвечать на вопросы, подготовиться к которым заранее крайне затруднительно (ср.: Gavrilova 67; Sedyh 35; Dulebová 112; Chudá 34; Patocka-Sigłowy 2017: 132–134). В таких ситуациях президент, вынужденный самостоятельно, без помощи спичрайтеров и политтехнологов строить высказывания, использует речевые приемы, характерные только для него, при этом нередко раскрывается истинный смысл создаваемых им коммуникативных эффектов. Анализ таких высказываний представляет значительный научный интерес, тем не менее речевое поведение российского президента в неформальной обстановке всё ещё мало изучено польскими специалистами в области политической лингвистики, на что в монографии, посвященной политической коммуникации в России, в частности специфике президентского дискурса (*Komunikowanie polityczne w Rosji: specyfika dyskursu prezydenckiego*), указывает Уршуля Патоцка-Сигловы, подводя итоги своего исследования (см. Patocka-Sigłowy 2019: 256):

Niestety, nadal brakuje prac, które przedstawiałyby wyniki badań przeprowadzonych przez naukowców polskich [...] Ta luka z całą pewnością powinna być zapełniona. Właściwa interpretacja, uwzględniająca różnice kulturowe, daje bowiem możliwość pełniejszego zrozumienia pozycji prezydenta na rosyjskiej scenie politycznej oraz sposobu postrzegania go przez społeczeństwo rosyjskie.

Восполняя этот пробел, в данной статье мы стремимся выявить коммуникативные интенции президента Путина, анализируя в лингвопрагматическом аспекте ряд высказываний, в которых реализуется девиантный узус его политического дискурса, содержащего вульгаризмы, лингвоцинизмы, жаргонизмы и арготизмы – слова и обороты, пришедшие из преступной субкультуры. Их дефиниции нами даются, как правило, по *Большому словарю русского жарго-*

на Валерия Мокиенко и Татьяны Никитиной и словарю Валерия Мокиенко *Новая русская фразеология*. Перевод жаргонизмов и арготизмов на польский язык верифицировался с помощью словаря городского сленга и разговорной речи (*Miejski słownik slangu i mowy potocznej*), размещенного в Интернете, перевод пословиц – с помощью русско-польского и польско-русского словаря пословиц (*Słownik przysłów rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*) Рышарда Стыпулы.

Основным источником языкового материала, рассмотренного в статье, является информационно-аналитический портал „Медиалогия”, база данных которого ныне насчитывает более 90 000 СМИ и более 2,5 миллиардов аккаунтов в социальных сетях. Выборка производилась также из текстов, размещенных на общероссийском интернет-портале „Скандалы.ру” и сайте радиостанции „Эхо Москвы”, а также на блог-платформе „LiveJournal/Живой Журнал”, функционирующей в качестве социальной сети.

Просторечно-разговорная и грубо-просторечная лексика в высказываниях Владимира Путина

Реализуя информационно-интерпретационную и аргументативную речевые стратегии, Владимир Путин позиционирует себя как русофона-патриота, оперируя эмоционально-экспрессивными фразеологизмами и пословицами, просторечно-разговорной и грубо-просторечной лексикой. Пример тому – языковые средства низкого регистра, широко используемые президентом РФ: *брательник* (*brachu*); *ныть* (*marudzić*), *деньги растащили* (*rozpierniczyli pieniądze*); *круто* (*klawo*); *подхрюкивать* (*kwiczeć zgodnie*); *смылись оттуда* (*zwiali stąd*); *пот разинете* (*rozdziawicie usta ze zdziwienia*); *шастать* (*włóczyć się*); „Их (олигархов) за это начали *щучить* (*rugać*)”; „совсем *сбрендили*” (*całkowicie oszaleli*); „мы не окажемся *в прогале*” (*szmalu nie stracimy*); „Обо мне тоже всякую *фигню* (*bzdety*) пишут”; „[...] те, кто без конца *лягает цветные революции*” (*ci, którzy produkują na okrągło kolorowe rewolucje*); „*палить ресурсы*” (*rozpieprzyć zasoby*); „*сидеть на нефтяной игле*” (*uzależnić się od ropy naftowej*); *валять дурака*, *включить дурочку* (*wygłupiać się*); *глотка луженая* (*krzykacz*); *мозгами пошевелите* (*ruszcie głową*); „[...] *делать нужно по уму*” (*trzeba kapować, co się robi*); „В этой стране *ни фигу нет*” (*A figa z takim, w tym kraju zupełnie nic nie ma*); „*сидеть на попе ровно и не крякать*” (*usiąść prosto na tyłku i nie kwakać*); „[...] общество не имеет права *тюкать* человека *по башке до гробовой доски*” (*społeczeństwo nie ma prawa suszyć człowiekowi głowy aż po grób*); „*Муж и жена – одна сатана*” (ср. *Mąż i żona – kruk i wrona*); „*Чья бы корова мычала, а их бы молчала*” (ср. *I kto to mówi? Przyganiał kociół garnkowi*); „[...] и к *бабке ходить не надо*” (= *wszystko jest jasne*); „Не берёт

ваучер на жильё – и гуляй, Вася!” (= *prosta sprawa*); „Это сапоги всмятку” (= *bezsens, absurd* – о ситуации на Украине); „Без бумажки ты букашка” (= *bez dokumentów jesteś zerem*) (*Sbornik citat...*, электронный ресурс).

Просторечно-разговорным стилем, низкой информативностью и банальностью содержания характеризуется речь президента Путина на сессии дискуссионного клуба „Валдай”, состоявшейся 27 октября 2022 года. Ксения Ларина, медиакритик, сотрудница оппозиционной радиостанции „Эхо Москвы”, составила краткий конспект этой речи, включив в него высказывания Владимира Путина, отражающие его идиостиль:

Бред какой-то, мозгами-то пошевелите, придумайте что-нибудь новое. На себя посмотрите. Вообще охамели. Взяли и убили генерала Сулеймани. Что это вообще такое? Где мы живем? Это что такое? Да пускай делают, что хотят. Мы в чужой двор не лезем. Что хотят, то и делают. И Запад хочет прикарманить наши ресурсы. Не стройте из себя обиженных. Мы, что ли, совершили госпереворот? Ну чего ждать? Пока они начнут, всем сидеть на попе ровно и не кричать? Мы великая страна. Лиз Трасс ляпнула там, девушка не особо, не в себе немного. Они сбрендили совсем, что ли? Чушь какая-то. Это же бред! Бредятина какая-то. Долдонят, как у нас в народе говорят. Это чего вообще такое? Нет, ну чего делают-то? Чего хотят, то и делают (Larina, электронный ресурс).

To jakiś nonsens, ruszcie głową wreszcie i wymyślcie coś nowego. Spójrzcie na siebie. Staliście się skrajnie chamscy. Schwytaliście i zabiliście generała Sulejmaniego. Co to w ogóle jest? Na jakim świecie żyjemy? Co to jest? Niech robią, co chcą. Nie wchodzimy na cudze podwórko. Robią, co chcą. A Zachód chce zagarnąć nasze zasoby. Nie udawajcie, że jesteście urażeni. Czyżbyśmy dokonali zamachu stanu? Na co mamy czekać? Dopóki oni nie zaczną, wszyscy powinniśmy siedzieć na tyłkach i nie kwakać? Jesteśmy wielkim krajem. Liz Truss coś tam wypaliła, dziewczyna nie jest szczególnie mądra, trochę odeszła od zmysłów. Kompletnie oszaleli czy co? To jakieś bzdury. To nonsens! Jakieś brednie. Gderają na okrągło, jak to się u nas mówi. Co to w ogóle jest? No nie... co oni wyprawiają? Robią, co chcą (пер. – Е.К.).

Реализуя стратегию личностно ориентированной коммуникации, президент РФ регулярно включает в свои обращения к нации лексические и грамматические знаки интеграции, в том числе инклюзивные местоимения *мы, наши/наша/наше/наши*, стремясь объединить себя и с населением, и с правительством. Эти знаки интеграции позволяют Путину апеллировать к общей национальной, концептуальной и ценностной идентичности, подчеркивая, что он не отделяет себя от граждан России, от их общего прошлого, настоящего и будущего, старается решать общие задачи. Ср.:

как у нас в народе говорят; как у нас в кругах интеллигенции говорят; Кто нас обидит, тот трех дней не проживет; Вот все нас хотят где-то „укусить” или чего-то от нас „откусить”, но они должны знать, те, кто собирается это сделать, что мы зубы выбьем всем – так, чтобы они не могли кусаться; А все наши беды – в нас самих, от нашей собственной безалаберности и слабости всё происходит. Вот, у нас куда ни сунься – у нас везде Чечня. И не только на Северном Кавказе... Фигурально выражаясь, да? У нас в экономику сунься, там – беда

и сплошное горе. [...] Посмотрите на наши международные отношения, ну, наши отношения с самым ближним зарубежьем. У нас везде какая-то зияющая дыра – проблема... (*Vikicitatnik...*, электронный ресурс).

Используя инклюзивные местоимения в сочетании с разговорной и грубо-просторечной лексикой, президент РФ целенаправленно реализует дискурсивную стратегию „свой–своим”, приближающую его тексты реципиентам – рядовым россиянам с целью вызвать в них сопереживание и ощущение сопричастности.

Вульгаризмы и лингвоцинизмы в высказываниях Владимира Путина

Как известно, в самом распространённом смысле вульгарность означает отрицательное качество, присущее человеку, лишенному вкуса. Вульгаризм – это „грубое выражение, которое употребляется только в разговорной речи и особенно в речи некультурных и необразованных людей” (Gal’perin 101). Однако вульгаризмы, которые не принято употреблять в обществе вследствие их грубости или непристойности, фигурируют не только в выступлениях множества малообразованных политиков: российский президент – юрист, кандидат экономических наук – в своих публичных заявлениях регулярно использует вульгаризмы и лингвоцинизмы, т. е. „слова, словосочетания и предложения, отражающие циничное, нигилистическое, унижающе-глумливое отношение к тому, что представляет собой более или менее общепризнанную ценность (общечеловеческую, национальную, корпоративную, личностную)” (Skovorodnikov 53). Ср.:

Не *ныть* (= *nie marudzić*) и не *пускать слюни* (= *nie ślinić się*) по каждому поводу (о профессиональных качествах президента); Я не могу ручаться исключительно за все законодательные органы власти в стране регионального характера и регионального уровня, но я очень многое знаю, там *на дурачка не проскочишь* (= *nie osiągniesz swoich celów, udając durnia*); Вообще, нужно, чтобы у человека были перспективы в жизни, чтобы он их видел. И тогда он будет стремиться к их реализации, и *слезет*, как в народе говорят, *со стакана* (= *przestanie zaglądać do kieliszka*); Всем, кто хочет такого развития событий, мне бы очень хотелось прямо в камеру показать *фигуру из трёх пальцев* (= *pokazać figę*), но не могу это сделать в силу воспитания; *Чуть в штаны не наложил* (= *prawie zesrał się w spodnie*), вот такая *мразь* (= *taka szumowina*); Мы *заткнём их поганый рот* (= *pozamykamy im podle gęby*); Какой *на хрен* (= *do cholery*) третий тур? Это госсепеворот! (*Sbornik citat...*, электронный ресурс).

Используя эпатаж как PR-ход с целью повысить свою популярность среди граждан из российской глубинки, Путин не раз оскорбительно высказывался

как о зарубежных странах, так и об их лидерах, вставляя в свои публичные заявления инвективы, вульгаризмы и грубо-просторечные фраземы, обозначающие материально-телесный низ. Так, например, Украина, где много „уродов, идиотов и придурков”, „*тырит газ*” (= *крадет газ*), ее бывший президент Ющенко – „*мазурик какой-то*” (= *плут, мошенник*); президента Грузии Михаила Саакашвили Путин намеревался „*повесить за одно место*”; Латвии вместо новых территорий предложил „*от мертвого осла уши*”; обвинял в раболепстве перед США турецкие власти, „*решившие лизнуть американцев в одно место*”, а также обещал „*позатыкать поганые рты*, которые открывают некоторые зарубежные деятели” (*Sbornik citat...*, электронный ресурс).

Преднамеренной инвективизацией и вульгаризацией институционального дискурса объясняется функционирование в речи президента РФ лингвотизмов – языковых единиц, используемых с целью попрания общепринятых норм нравственности. Так, комментируя сексуальные преступления президента Израиля Моше Кацава на официальной встрече с израильским премьер-министром Эхудом Ольмертом в октябре 2006 года, Путин выразил завистливое восхищение насильником, употребив просторечно-вульгарную фразему *мощный мужик* (= *ogier, niezmordowany kochanek*): „Привет передайте своему президенту! Оказался очень *мощный мужик*! Десять женщин изнасиловал! Я никогда не ожидал от него! Он нас всех удивил! Мы все ему завидуем!” (*Putin o Kacave*, электронный ресурс).

Оценивая отношение президента Украины к Минским договоренностям и демонстрируя при этом вызывающе-пренебрежительное отношение к моральным нормам, во время встречи с президентом Франции Эммануэлем Макроном в феврале 2022 года Путин процитировал матерную частушку о труположестве, уголовно наказуемом в РФ: „Нравится не нравится – терпи, моя красавица” (*Safonov, Danilova*, электронный ресурс; текст частушки – см. *Kabronskij* 57).

Социально-стилевая девиация, проявляющаяся в инвективизации, вульгаризации и преднамеренной циничности высказываний, делает грубым, пошлым и непристойным дискурс президента РФ, однако благодаря его эпатажности и негативной экспрессии, на которые активно реагируют российские масс-медиа и социальные сети, рейтинг Владимира Путина растет, способствуя его политическому долголетию.

Арготизмы и жаргонизмы в высказываниях Владимира Путина

Совершенно очевидно, что арготические идиомы, типичные для речевого обихода асоциальных групп, чья деятельность квалифицируется как

противоправная, непозволительно использовать для ведения политического дискурса, тем более – президентского (ср. Miškurov 23). Тем не менее, в своих выступлениях президент РФ нередко использует не только уличные жаргонизмы, имеющие вульгарную окраску, но и криминально-блатные арготизмы, демонстрируя таким образом свою нацеленность на широкие слои малообразованного населения, возможно, имеющего связи с преступными сообществами. Девиантное речевое поведение Путина, недопустимое для правового статуса президента, свидетельствует о том, что криминализация общественного сознания, начавшаяся со времён Перестройки, когда было дозволено делать всё, что не запрещено Уголовным кодексом, – интенсивный, регулярный процесс, охвативший не только рядовых россиян, но и правящую элиту.

Прецедентные высказывания президента Путина, включающие в свой состав арготизмы и жаргонизмы, имеют ярко выраженный эмоционально-экспрессивный характер, а „семантика его идиом концентрируется вокруг базовой схемы «твердая рука»” (Sedyh 36). Примечателен оборот *мочить в сортире*, прозвучавший в высказывании Путина о событиях 24 сентября 1999 года, когда российская авиация нанесла ракетно-бомбовые удары по северным пригородам Грозного. Оказионально-авторский фразеологизм *мочить в сортире* состоит из двух элементов ненормативной лексики: арготизма *мочить* ‘убивать кого-либо, расправляться с кем-либо’ и грубо-просторечного *сортир* ‘уборная, туалет’. Известно, что всякое новое правление имеет некий знаковый поступок, который потом реализуется на разных уровнях общественной жизни. Оборот *мочить в сортире* – это и есть тот дискурс, который был предложен российскому обществу в самом начале правления Путина, объяснившего журналистам в одном из интервью, что „у нас страна огромных возможностей не только для преступников, но и для государства” (*Sbornik citat...*, электронный ресурс). Эта фраза, произнесенная 30 ноября 1999 года на заседании президентского Совета безопасности, не выражает ни презрения к преступникам, ни желания ограничить их возможности, напротив, она звучит как призыв к объединению (преступников и государства) вокруг президента РФ ради всеобщего благоденствия.

Арготизмы, отражающие криминальный стиль мышления, Путин использует как лексические средства оскорбления и деперсонализации: так, в 2012 году во время встречи с футбольными фанатами президент РФ в шутку посоветовал им *отбубукать* (‘побить ногами’) Сергея Фурсенко, главу Российского футбольного союза. Разоблачая чиновников Министерства обороны РФ на пресс-конференции в том же 2012 году, президент пригрозил: „...скоиухи никому не будет!” (в криминальном арготизме и полицейском жаргоне *скоиуха* обозначает смягчение или уменьшение срока наказания,

см. *Skošuha*, электронный ресурс). Ранее, в 2007 году, на встрече с активистами правящей партии „Единая Россия” Путин пообещал, что *получат по башке* те оппозиционеры, которые „*шакалят* ещё у иностранных посольств”, приравнивая политическую деятельность к преступным деяниям (ср. Szymula 2014: 250). В арготизм глагол *шакалить* в зависимости от контекста имеет два значения: ‘грабить’ и ‘попрошайничать’ (см. *Šakalit'*, электронный ресурс). Путин употребил арготизм *шакалить* в значении ‘попрошайничать, назойливо выпрашивая подачку’, усилив экспрессивность своего высказывания грубо-просторечным фразеологизмом *получать по башке* (‘быть жестоко наказанным за что-либо’, ср. *dostawać po głowie*), характерным для уличного жаргона.

Пристрастие к жаргонизмам проявляется в речах Владимира Путина с самого начала его правления. Так, на встрече с доверенными лицами 27 февраля 2000 года, обсуждая план действий правительства, президент подчеркнул: „Надо исключить то, чтобы кое-кто *присосался* к власти”, – с помощью жаргонизма сравнив политический активизм с присасыванием пиявки. В феврале 2003 года, беседуя с журналистами, Путин ответил на заданный ему вопрос, употребив вульгарную жаргонную идиому *жевать сопли* (dosł. *żuć smarki*) ‘проявлять нерешительность и медлительность’: „Почему у нас так не получается, как в ЕС? Потому что, извиняюсь, всё *сопли жуем* и политиканствуем”. Эту жаргонную идиому президент РФ неоднократно повторял, характеризуя политическую обстановку в России и за рубежом: „Наши либерасты умеют только *сопли жевать*”; „НАТО обожает *сопли жевать*” (*Vikicitatnik...*, электронный ресурс).

В 2006 году на пресс-конференции Путин предложил действенный способ активизации управленцев, сочетая в своей речи непристойную жаргонную идиому *схватить за одно место* (‘жестоко наказать’, буквально – *схватить за половой орган*) с грубо-просторечным оборотом (*он/она*) *и не чешется* (‘отлынивает от обязанностей, от работы’): „Если чиновника *схватили за одно место*, а он всё равно *не чешется*, – надо схватить его за два места. За все места! И тогда он начнет *чесаться*” (*Sbornik citat...*, электронный ресурс).

Президент Путин достаточно часто использует в своей речи арготизмы, obscенизмы и вульгарные жаргонизмы, значение которых непонятно среднему представителю российского лингвокультурного сообщества. Так, жаргонизм *уко́нтрапунить* ‘подавить или уничтожить кого-либо, прекратить чью-либо деятельность’ (ср. *ukatrupić, urupić*) Путин первоначально употреблял во время неформальных встреч, например, в разговоре с телеведущим Владимиром Соловьевым 15 декабря 2011 года: „[...] *уко́нтрапунить* кого-то, схватить и посадить во что бы то ни стало, показать свою кру-

тизну – это самое простое, что мог бы сделать человек в моем положении” (*V bor'be...*, электронный ресурс). Спустя три года, подчеркивая якобы нормативный статус жаргонной лексемы *уко́нтрапунить*, Владимир Путин употребил её в речи на Петербургском международном экономическом форуме, деловом мероприятии мирового значения, комментируя вопрос о санкциях Запада: „Пока все санкции сводятся к тому, чтобы выбрать из моего личного окружения каких-то близких мне людей, моих друзей и их, как у нас в кругах интеллигенции говорят, *уко́нтрапунить* как следует, то есть наказать их непонятно за что” (*Vladimir Putin...*, электронный ресурс).

В марте 2018 года, сетуя на своего пресс-секретаря Дмитрия Пескова в интервью американскому телеканалу NBC, президент РФ употребил жаргонную идиому *нести пургу* (‘говорить глупости, болтать попусту’): „[...] он *несет* иногда такую *пургу*, я смотрю по телевизору и думаю: чего он там рассказывает? Кто ему это поручил?”. Комментируя это заявление президента, Дмитрий Песков подчеркнул в беседе с журналистами, что никогда не высказывает в масс-медиа свое частное мнение (*Peskov ob "ásnil, počemu on „neset purgu”*, электронный ресурс). Впоследствии на неподцензурной блог-платформе „LiveJournal/Живой Журнал” интернавты долго дискутировали на тему „Кто *несёт* *пургу*? Песков или его шеф?” (*Kto nesět purgu? Peskov ili ego šef?*, электронный ресурс).

Очевидно, что функционирование в институциональном президентском дискурсе обценизмов, жаргонизмов и арготизмов, их многократная ретрансляция в средствах массовой информации, в том числе интернет-СМИ, а также в социальных сетях способствуют распространению вульгарно-фамильярного стиля коммуникации, стимулируют рост речевой агрессии в российском обществе. Ср.:

[...] je to aj nebezpečná cesta folklorizácie a zľahčovania až bagatelizácie vážneho javu, a síce explicitného alebo implicitného prejavu rečovej agresie, ktorá sa stáva navyše aj svojráznym modelom mediálneho a politického diskurzu celého jazykového areálu, čo je podmienené autoritou (a aj autoritatívnosťou) adresantov, a následnej snahy ich všemožne napodobňovať, ktorá zákonite vzniká aj u iných aktérov diskurzu (Cingerová, Dulebová 177);

[...] это еще и опасный путь фольклоризации и тривиализации серьезного явления, а именно эксплицитного или имплицитного проявления речевой агрессии, которая становится своеобразной моделью медийно-политического дискурса на всем языковом пространстве, что обусловлено авторитетом, а также авторитетностью адресанта, которому попытаются всячески подражать другие акторы дискурса [пер. Е.К.].

Регулярное попадание в медиа-пространство путинизмов-арготизмов и путинизмов-жаргонизмов способствует не только росту речевой агрессии и разрушению стилистических норм русского языка, но и глубокому проник-

новению субкультуры преступного мира в российскую законопослушную культуру. Широко употребляя, а значит, пропагандируя арготизмы и жаргонизмы, президент Путин не только оказывает существенное влияние на активный словарь адресатов своих текстов, но и воздействует на их сознание, заражая его „вирусом разрушения традиционных ценностей” (Kostomarov 299), деформируя „этическое и моральное поле складывающегося веками российского менталитета” (Klušina 53).

Заключение

Как известно, личность президента является маской, выполняющей представительские функции, посредством которой реализуется политическая власть элитных кланов (Hudâkov 64). Девиантный, арготизированный президентский дискурс наводит на мысль, что за личностью Владимира Путина фактически стоит элитарное криминальное меньшинство, которое навязывает законопослушному большинству россиян свою культуру, мораль, язык (ср.: Akademik Váčeslav Ivanov, электронный ресурс). Активное использование президентом РФ в своем институциональном дискурсе лексики низкого регистра, криминального и уличного жаргона не только ведет к всеобщему огрублению русской речи, легализации сквернословия и примитивизации мышления россиян, но также влияет на общественную оценку ситуации в стране, внушает мысль о том, что в России преступление – это норма, а общество действительно пронизано криминальными связями и отношениями. Криминализация президентского дискурса, отражающая активную экспансию субкультуры преступного мира, конфликтно-манипуляторский тип речевого поведения Владимира Путина и его вульгарно-фамильярный стиль неформального общения, ретранслируемый через средства массовой информации, – всё это способствует как дискредитации российского общества, так и деморализации россиян, вызывая в них ощущение неизбежности социальной катастрофы, порождая фрустрацию, а затем либо полное безразличие к общественным обязанностям, либо ответную агрессию в отношении государства и созданного им общества.

References

- Chudá, Lucia. „K problematike výskumu idiolektu V. Putina ako zdroja precedentných výrazov v politickom diskurze”. *Opera slavica. Jazykovédny sešit*, 30 (2), 2020, s. 31–39.
- Cingerová, Nina, Irina Dulebová. *Jazyk a konflikt. My a tí druhí v ruskom verejnom diskurze*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 2019.

- Dulebová, Irina. „Idiolekt Putina ako zdroj precedenčných výrazov súčasného ruského politického diskurzu”. *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie*. Red. Radoslav Štefančík. Bratislava, Vydavateľstvo Ekonóm, 2016, s. 104–116.
- Gal'perin, Il'ja. *Očerki po stilistike anglijskogo žyka*. Moskva, Izdatel'stvo literatury na inostrannyh žykah, 1958.
- Gavrilova, Marina. „Lingvističeskij analiz vystuplenij glavy gosudarstva: tematika, napravleniâ i metody issledovaniâ”. *Političeskâ nauka*, 2, 2017, s. 54–72.
- Hudâkov, Aleksandr. „Lingvokognitivnye osobennosti prezidentskogo diskursa”. *Vektor nauki Tol'âtinskogo gosudarstvennogo universiteta*, 3 (37), 2016, s. 60–65.
- Hudâkov, Aleksandr. *Sovremennye issledovaniâ prezidentskogo diskursa: teoretičeskije predposylki i perspektivy*. Web. 15.06.2025. <https://www.gramota.net/article/phil20150359/pdf>.
- Ivanov, Vâčeslav. „Interv'û akademika Vâčeslava Vsevolodoviča Ivanova žurnalu *The New Times*”. Web. 10.08.2023. www.newtimes.ru/articles/detail/51731?ysclid=lp5kczx5ws107264179.
- Kabronskij, Vladimir [Kozlovskij, Vladimir], red. *Nepodcenzurnaâ russkââ častuška*. New York, Russica Publishers, 1978.
- Klušina, Natal'ja. „V kakie igry my igraem”. *Russkââ reč'*, 2, 2003, s. 51–55.
- Kostomarov, Vitalij. *Žykovoj vkus èpohi: Iz nablûdenij nad rečevoj praktikoj mass-media*. Sankt-Peterburg, Zlatoust, 1999.
- Kto nesët purgu? Peskov ili ego šef?* Web. 15.06.2025. <https://narzur.ru/kto-neset-purgu-peskov-ili-shef/>.
- Larina, Kseniâ [Barševa, Oksana]. *V pomoš' škol'nikam i učitelâm. Kratkij pereskaz istoričeskoi reči V.V. Putina na Valdajskom forumе. Rekomenduetsâ dlâ obsuždeniâ na urokah „Razgovory o važnom”*. Web. 10.08.2023. <https://t.me/xlarina/559>.
- Mirowicz Anatol et al. *Wielki słownik rosyjsko-polski*. Wyd. 8, t. 1–2. Warszawa, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 2004.
- Miškurov, Èduard. „O deviantnom uzuse v sovremennom političeskom diskurse”. *Političeskâ lingvistika*, 6 (78), 2019, s. 23–28.
- Mokienko, Valerij. *Novaâ russkââ frazeologijâ*. Opole, Uniwersytet Opolski, 2003.
- Mokienko, Valerij, Tat'âna Nikitina. *Bol'šoj slovar' russkogo žargona*. Sankt-Peterburg, Izdatel'stvo Norint, 2000.
- Patocka-Sigłowy, Urszula. „Gorąca linia Władimira Putina – prezydent w ogniu pytań obywateli”. *Perswazja językowa w różnych dyskursach*. Red. Żanna Śładkiewicz, Aleksandra Klimkiewicz. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2017, s. 131–147.
- Patocka-Sigłowy, Urszula. *Komunikowanie polityczne w Rosji. Specyfika dyskursu prezydenckiego*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019.
- Peskov ob'âsnil, počemu on „neset purgu”*. Web. 15.06.2025. <https://www.9111.ru/questions/7777777721425327/>.
- Putin o Kacave*. Web. 15.08.2023. <https://ura.news/news/12674?ysclid=lr2hhqwj7r999838033>.
- Safronov, Ūrij, Natal'ja Danilova. „Nravitsâ, ne nravitsâ – terpi, moâ krasavica!” *Podrobnosti čezvyčajno riskovannogo vizita Makrona k Putinu v Kreml'*. Web. 08.02.2022. <https://novayagazeta.ru/articles/2022/02/08/nravitsia-ne-nravitsia-terpi-moia-krasavitsa?ysclid=lp4okryt8c957628044>.
- Sbornik citat i vyskazyvanij prezidenta Rossii V.V. Putina*. Web. 15.06.2025. <https://steamcommunity.com/sharedfiles/filedetails/?id=3053858313>.
- Sedyh, Arkadij. „K voprosu ob idiopolitičeskom diskurse V.V. Putina”. *Političeskâ lingvistika*, 1 (55), 2016, s. 35–41.

- Sizov, Mihail. „Novaâ russkoâzyčnââ sreda v Rossii segodnâ”. *Lingvistika i metodika prepodavaniâ inostrannyh âzykov*, 7, 2015, s. 252–269.
- Skošuha. Web. 11.07.2023. <https://argo.academic.ru/скошуха>.
- Skovorodnikov, Aleksandr. „K opredeleniû termina «lingvocinizm»”. *Mir russkogo slova*, 3, 2014, s. 49–54.
- Stypuła, Ryszard. *Słownik przysłów rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*. Warszawa, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1974.
- Szymula, Robert. *Lingvopragmatičeskie aspekty sovremennogo gazetnogo političeskogo diskursa (na materiale russkogo âzyka)*. Białystok, Wydawnictwo Prymat, Mariusz Śliwowski, 2018.
- Szymula, Robert. „Snižennaâ leksika v sovremennom russkom političeskom diskurse”. *Polilog. Studia Neofilologiczne*, 4, 2014, s. 247–254.
- Šakalit'. Web. 11.07.2023. https://russian_argo.academic.ru/14962/шакалить.
- V bor'be s korruptiej glavnoe ne žeŝkost', a neotvratimost' nakazaniâ, sčitaet Putin. Web. 14.08.2023. <https://tass.ru/arhiv/523057?ysclid=lp4stcvohw833031007>.
- Vikicitatnik: Vladimir Vladimirovič Putin. Web. 05.08.2023. https://ru.wikiquote.org/wiki/Владимир_Владимирович_Путин.
- Vladimir Putin o sankciâh Zapada. Web. 14.08.2023. <https://vz.ru/news/2014/5/23/688198.html?ysclid=lp4svalxsp147746225>.

Интернет-источники

- „EchoMSK – Блоги –ЭхоМосквы”, www.echo.msk.ru.
- „LiveJournal”, <https://livejournal.com>.
- Медialogия, www.mlg.ru.
- Miejski słownik slangu i mowy potocznej, <https://www.miejski.pl>.
- Скандалы.ру, <https://scandaly.ru>.

MAGDALENA AMBRA WÓJCİK

Problem językowy w Ukrainie na tle wojny: stosunek do języka rosyjskiego

The language issue in Ukraine against the backdrop of war: Attitudes towards the Russian language

Abstract. As a result of the aggression of the Russian Federation against Ukraine, the language issue once again became topical. A significant part of Ukrainian society began to perceive Russian language as the language of the enemy. A tendency to switch to the Ukrainian language, which is now a factor unifying the nation, became apparent and now its use remains a manifestation of a sense of national identity. Against this background, the question of attitudes towards the Russian language, which is gradually losing its importance, seemed worth analysing. Therefore, the aim of this article was to examine Ukrainian public discourse in terms of statements concerning the language issue, with a particular focus on those relating to the Russian language (Liliya Yaremko and Pavlo Levchuk carried out a similar study but using the survey method). Such a sociolinguistic analysis allowed to present the current situation of this language in Ukraine, thus to indicate how the armed conflict has affected its status in Ukrainian society in terms of everyday communication and school teaching, among others. The research has shown that currently the Russian language is being largely eradicated from the Ukrainian public space, it is being removed from schools, universities. Furthermore, in connection with the growing Ukrainians' national consciousness, it is being gradually abandoned in everyday life, in the private sphere. Besides, an analogous process is also being observed with regard to Russian culture.

Keywords: the aggression of the Russian Federation against Ukraine, language issue, Russian language, everyday communication, education

Magdalena Ambra Wójcik, Jan Kochanowski University of Kielce, Kielce – Poland, magdalena.wojcik@ujk.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9094-435X>

Wprowadzenie

Wskutek agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę na aktualności po raz kolejny zyskała kwestia językowa. Jak pokazały wyniki wcześniejszych badań, przedstawionych w stworzonym we współautorstwie z Martyną Król-Kumor artykule poświęconym zagadnieniu języka ukraińskiego jako ojczystego i jego roli

w kształtowaniu tożsamości narodowej (Król-Kumor, Wójcik 2025), w Ukrainie widoczna stała się tendencja do przechodzenia na język ukraiński, który jest obecnie czynnikiem jednoczącym naród, a posługiwanie się nim pozostaje przejawem poczucia tożsamości narodowej. Na tym tle warte analizy wydaje się zagadnienie stosunku do języka rosyjskiego, który stopniowo traci na znaczeniu.

Celem artykułu będzie zbadanie ukraińskiego dyskursu publicznego pod kątem wypowiedzi dotyczących kwestii językowej, ze szczególnym uwzględnieniem tych odnoszących się do języka rosyjskiego. Taka analiza socjolingwistyczna pozwoli na przedstawienie aktualnej sytuacji tego języka w Ukrainie, a zatem wskazanie, w jaki sposób konflikt zbrojny wpłynął na status języka rosyjskiego w społeczeństwie ukraińskim, m.in. w zakresie komunikacji codziennej i nauczania w szkole.

Stosunek społeczeństwa ukraińskiego do języka rosyjskiego

Podjmując rozważania skoncentrowane wokół tego problemu, należy zaznaczyć, że jest on silnie uwarunkowany historycznie¹. Zresztą jeszcze przed wybuchem wojny ukraiński dziennikarz i politolog Jewhen Sereda zauważył, że Ukraińców negatywnie ustosunkowanych do Rosji można podzielić na tych, którzy język rosyjski traktują jako „język okupanta”², mając na myśli „instrument agresji, broń wroga, środek wojny hybrydowej” (pretekst do wykorzystania go jako narzędzia propagandy³ i rusyfikacji stworzyła wieloletnia zależność ziem ukraińskich od Imperium Rosyjskiego, Związku Radzieckiego, a od 2014 roku w wyniku aneksji Krymu oraz konfliktu wokół Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej również od Federacji Rosyjskiej), oraz tych, dla których jest to język będący ukraińskim dziedzictwem przysługującym społeczeństwu ukraińskiemu w świetle faktów historycznych (Sereda, źródło elektroniczne). Znamienne w kontekście pierwszego podejścia są słowa Arkadija Arkadjewicza Babczenki, rosyjskiego dziennikarza opozycyjnego, wypowiedziane w 2017 roku:

¹ Wpływy języka rosyjskiego na terytorium ukraińskim stały się szczególnie widoczne już od chwili zawarcia w 1654 roku ugody perejaśławskiej (Lewczuk 177).

² Wszystkie cytaty z ukraińskiego dyskursu publicznego przytoczono w tłumaczeniu własnym – M.A.W.

³ Warto zaznaczyć, że, podejmując próby jego wykorzenienia, Rosjanie często umniejszali znaczenie języka ukraińskiego, przedstawiając go jako charakterystyczny dla terenów wiejskich dialekt języka rosyjskiego (Vološin 2023b, źródło elektroniczne).

Wcześniej mówiłem, że szczególnego problemu i w dwóch, i w trzech językach państwowych nie widzę. Państwowa dwujęzyczność nie prowadzi ani do wymarcia jednego języka, ani do przewagi drugiego. Jest masa przykładów na to. Ale wszystkie te rozmowy skończyły się wiosną 2014 roku. Teraz już głupio o tym mówić. Język rosyjski stał się instrumentem wojny, agresji i propagandy (cyt. za: Sereda, źródło elektroniczne).

Wskutek wybuchu wojny 24 lutego 2022 roku kwestia ta została wyeksponowana jeszcze wyraźniej, gdyż właśnie rosyjskojęzyczność Ukraińców stała się pretekstem do rozpoczęcia przez Federację Rosyjską tzw. operacji specjalnej, w rzeczywistości równoznacznej napaści zbrojnej na państwo ukraińskie (Homenko, źródło elektroniczne). Wprost wspomina o tym m.in. założyciel funduszu dobroczynnego Ukraina XXI i jednocześnie komendant ochotniczego oddziału Chartija Wsewołod Kożemjako:

[...] musimy sobie uświadomić, że, niestety, dziś język rosyjski jest jedną z podstaw, które sprowadziły na nas wojnę. Nie wszyscy to rozumieją, ale tak jest. Ich [rosyjska] propaganda mówi, że w Ukrainie gnębi się tych, którzy mówią po rosyjsku, i że potrzebna jest im ochrona. A gdybyśmy nie mieli osób rosyjskojęzycznych, to i okupanci nie mieliby kogo „bronić”. Nie-nawidzę wojny, dlatego jest mi, rosyjskojęzycznemu od dzieciństwa, łatwiej całkowicie przejść na ukraiński, niż udowodniać, że nie jest mi potrzebna ich „ochrona” (cyt. za: Fešenko, źródło elektroniczne).

Zawarta w tej wypowiedzi myśl stanowi swoiste uzasadnienie dla obserwowanej aktualnie w społeczeństwie ukraińskim tendencji, a mianowicie faktu, że w obliczu wydarzeń wojennych znaczna część rosyjskojęzycznych Ukraińców z własnej inicjatywy podjęła próby przestawienia się na język ukraiński, uznając, że w obecnej sytuacji nie przystoi, aby posługiwać się językiem rosyjskim, nawet w życiu codziennym. Nie bez znaczenia pozostał tutaj zapewne wpływ, jaki na opinię publiczną mają znane osoby (np. piosenkarze Wołodymyr Dantes, Anna Trinczer, bloger Ołeksij Durnjew, komik Jehor Krutohołow, muzyk Pawło Wyszebaba), które przeszły na język ukraiński, stając się przykładem dla innych (Gorobčuk, Hrišuk, źródło elektroniczne). Wśród nich znalazł się także ukraiński poeta, psychiatra Borys Chersoński, który otwarcie nawoływał do takiego postępowania, utrzymując:

Do rodzimych użytkowników języka rosyjskiego odnoszę się w sposób tolerancyjny, bo częściowo sam jestem taki. Ale nie toleruję tych, którzy „z zasady” nie chcą mówić po ukraińsku, uważają język ukraiński za „podjęzyk” i wspierają rosyjską narrację odnośnie kultury ukraińskiej⁴. Dla mnie ważne jest to, co mówi człowiek. Język rosyjski może mieć ukraińską treść.

⁴ Pomimo podjętych działań (zarówno ogólnych, jak i oddolnych), mających na celu promowanie i upowszechnianie w Ukrainie języka oraz kultury ukraińskiej, w społeczeństwie nadal widoczne pozostają skutki „rusyfikacji kulturowej” (Lewczuk 183). A „[w]ładze Rosji pragną [...]”

Obserwuję to u swoich rosyjskojęzycznych przyjaciół. Ale upieram się przy tym, że nauka języka ukraińskiego jest niezbędna, a odmowa jest równoznaczna z pogardą wobec kultury i państwa. Czyli moja wiadomość dla osób rosyjskojęzycznych jest następująca: trzeba uczyć się języka ukraińskiego i doskonalić go. Trzeba czuć jego piękno. Nie wzbraniajcie się przed nauką, nawet jeśli jesteście już w wieku emerytalnym. Odkryjecie dla siebie cudowny świat kultury ukraińskiej (cyt. za: Fešenko, źródło elektroniczne).

W zaistniałych okolicznościach kwestia językowa zaczęła dzielić ludzi, o czym świadczą słowa pochodzącej z Mariupola korespondentki Radio Swoboda Julii Harkuszy:

Część ludzi, która szanowała kulturę rosyjską, która szanowała język rosyjski i ceniła to wszystko, i uważała to za część swojej kultury, obok ukraińskiej, kompletnie przestała tak uważać. Niektórzy przechodzą na język ukraiński, bo widziałam swoich znajomych, którzy są w wieku 60–70 lat i widzę, jak jest im trudno, ale nie chcą więcej niczego, co rosyjskie, przestali komunikować się ze swoimi krewnymi, z którymi komunikowali się po 50, 30, 20 lat. To dawni i bliscy przyjaciele (cyt. za: Ānkovs'kij, źródło elektroniczne).

Z obserwacji Oleksija Antypowycza, dyrektora przeprowadzającej sondaże społeczne grupy Rejting, wynika, że „[c]i ludzie zaczynają ciszej mówić po rosyjsku, to już pierwsza oznaka, że jest im wstyd za swój język” (cyt. za: Gusêva, źródło elektroniczne). Ze względu na fakt, że nauka języka jest procesem wieloetapowym i czasochłonnym, nie są w stanie jednak momentalnie tego zmienić, szczególnie jeśli chodzi o myślenie w tym języku (Gusêva, źródło elektroniczne). Współzałożyciel sklepu internetowego Rozetka.ua Władysław Czeczotkin mówi o tym otwarcie: „Przyznaję, w życiu codziennym zmiana języka komunikacji nie przychodzi mi łatwo, nadal nie mogę rozmawiać po ukraińsku na takim samym poziomie, jak po rosyjsku” (cyt. za: Fešenko, źródło elektroniczne).

W związku z powyższym liczba użytkowników języka ukraińskiego wzrasta stopniowo. Jednocześnie niezależnie od tego już 76–80% społeczeństwa, traktując język ukraiński jako wyznacznik poczucia tożsamości narodowej i nawet niekoniecznie komunikując się w nim w ramach swojego potocznego doświadczenia socjolingwistycznego, wskazuje, że ukraiński to ich język ojczysty, a aż 86–90% jest zdania, iż wyłącznie on powinien pełnić funkcję języka państwowego (Gusêva, źródło elektroniczne). Ponadto relacje z frontu świadczą o tym, że często, gdy jest już ciemno, na podstawie języka, którym posługuje się wojskowy, określa się, czy jest on przyjacielem, czy wrogiem, więc użycie języka rosyjskiego staje się w takich okolicznościach ryzykowne (Vološin 2023b, źródło elektroniczne). Jak relacjonuje wojskowy, a zarazem muzyk i aktywista ekologiczny, Pawło Wyszebaba,

narzucić społeczeństwu ukraińskiemu myślenie o wspólnej kulturze rosyjsko-ukraińskiej, a nie o kulturze ukraińskiej, która może być odrębna od kultury rosyjskiej” (Lewczuk 183).

[k]iedy wojskowi przemieszczają się między pozycjami, zakładają na rękawy taśmy w różnych kolorach, aby odróżniać „swojego od obcego”. O, a teraz wyobraźcie sobie sytuację: jest noc, taśmy nie widać. Kamery termowizyjne, noktowizory nie umożliwiają rozróżniania kolorów. Co wtedy staje się takim talizmanem, ochroną przed strzałem ze strony swoich. Takim talizmanem staje się język ukraiński. Nawet ci, którzy w dzień mówią po rosyjsku, po zachodzie słońca przechodzą na ukraiński. Bo to jest ich bezpieczeństwo (cyt. za: Hriśuk, źródło elektroniczne).

Dlatego też, mimo że rosyjskojęzyczność wśród obrońców Ukrainy nie jest rzadkością, a czymś naturalnym (Homenko, źródło elektroniczne), przyjęło się, że aktualnie posługują się oni językiem ukraińskim, nawet jeśli nie w pełni normatywnym (Hriśuk, źródło elektroniczne). Mówiąc obrazowo, „język ukraiński stał się bronią, symbolem sprzeciwu i linią obrony w czasie zakrojonej na pełną skalę wojny z Rosją” (Vološin 2023b, źródło elektroniczne).

Oczywiście, niektórzy Ukraińcy ze względu na wieloletnie przyzwyczajenia pozostają przy języku rosyjskim (i porozumiewają się wyłącznie w nim lub wykorzystują go zamiennie z ukraińskim w zależności od konsytuacji), ale staje się on dla nich jedynie środkiem komunikacji, pozbawionym podbudowy ideologicznej i kulturowej (Homenko, źródło elektroniczne). Jak zauważa bloger kulinarny Serhij Rybik, „[w]ielu Ukraińców walczy, działa w wolontariacie i leczy ludzi po rosyjsku i przy tym wcale nie mniej kocha swój kraj” (cyt. za: Feśenko, źródło elektroniczne). Takie podejście prezentuje m.in. wojskowy (niegdyś copywriter) Iwan Sijak:

Obecnie swoje zajęcia w centrum szkoleniowym prowadzę po ukraińsku, chociaż większość żołnierzy, których uczę, komunikuje się między sobą po rosyjsku. Ale czuję się przedstawicielem ZSU i dlatego mówię w języku państwowym. Jeśli wojskowi pytają mnie o coś po rosyjsku, odpowiadam, oczywiście, po rosyjsku. Język rosyjski – to dla mnie po prostu system otrzymywania i przekazywania informacji za pomocą głosu. Nie buduję swojej tożsamości, opierając się na języku rosyjskim, politycznie jestem Ukraińcem, który ma prawo w życiu prywatnym posługiwać się tym systemem przekazywania informacji, jaki jest dla niego wygodny. Zgadzam się z tym, że język ukraiński powinien być jedynym państwowym. Ale przy tym uważam, że wiele przepisów obowiązującego prawa językowego jest niesprawiedliwych w stosunku do mniejszości językowych, do których zaliczam siebie. Uważam, na przykład, że brak możliwości otwarcia prywatnej szkoły czy przedszkola, w którym zajęcia będą odbywały się po rosyjsku, jest niepoprawny i narusza to prawa osób rosyjskojęzycznych. [...] Rozumiem, że sytuacja języka rosyjskiego po tej wojnie ulegnie pogorszeniu. Mówienie po rosyjsku w pewnych sytuacjach stanie się niebezpieczne, nieprzyzwoite, nieładne. Wzrośnie wrogość wobec osób rosyjskojęzycznych, na sto procent.

Sam w życiu prywatnym, codziennym na język ukraiński przechodzić nie mam zamiaru. Uważam, że to moja prywatna sprawa, chcę robić to, co uważam za stosowne, i nie uważam, że posługiwanie się językiem rosyjskim czyni mnie gorszym obywatelem Ukrainy (cyt. za: Homenko, źródło elektroniczne).

W myśl tego ujęcia, jak już wspomniano, kultura rosyjska przestaje być czynnikiem kształtującym język, a co za tym idzie, notuje się znaczny spadek zainteresowania Ukraińców rosyjską muzyką czy filmem (Gusêva, źródło elektroniczne).

Ukraiński historyk Jarosław Hrycak pozytywnie ocenia ten trend, gdyż, jak zaznacza, kultura kształtuje człowieka (m.in. jego hierarchię wartości), a w kulturę rosyjską wpisane jest wyraźnie pejoratywne poczucie wielkości, dumy, misji, które prowadzi do wynoszenia się Rosjan ponad inne narody, a w konsekwencji nawet do agresji wobec nich, co widać na przykładzie Ukrainy (Gricak, źródło elektroniczne).

Dlatego, odchodząc od kultury rosyjskiej, w pierwszej kolejności rozwiązujemy problem własnego bezpieczeństwa. Oczywiście bez strat przy tym się nie obejdzie. W spisie nazwisk, od których się odchodzi, mnie osobiście szkoda Czechowa i Tołstoja. Ich utwory nie mają tej toksycznej trucizny, którą znajdujemy u Puszkina czy Dostojewskiego. Ale mogę żyć z tą stratą. Bo, usunąwszy nazwiska Czechowa czy Tołstoja z nazw ukraińskich ulic, nie mamy zamiaru palić ich książek na ulicznych stosach. Po prostu te nazwiska wrócą tam, gdzie być powinny, na półki z książkami. Tam, gdzie są nazwiska Szekspira, Cervantesa i Camusa. I ich żywotność będzie określana poprzez to, jak często będziemy sięgać na tę półkę po ich utwory. Nie mamy potrzeby niszczenia kultury rosyjskiej w Ukrainie. Po prostu chcemy, żeby w Ukrainie funkcjonowała ona tak samo, jak angielska, niemiecka, francuska i inne normalne kultury. I aby wartość artystów była określana nie poprzez ich pochodzenie, a poprzez to, na ile ich utwory pomagają nam pozostać ludźmi. Szczególnie w trakcie najcięższych prób, które przypadają nam w udziale (Gricak, źródło elektroniczne).

Sprzeciw Ukraińców, którym język rosyjski jednoznacznie kojarzy się z wrogiem, zaczęła wzbudzać także kwestia nauczania go w szkołach jako stałego elementu programu (Andrêeva, źródło elektroniczne). Mer Żytomierza Serhij Suchomłyn uznał, że należy od tego odejść: „Póki co to jedynie moja opinia, ale będziemy rozmawiać z Departamentem Oświaty o tym, aby od 1 września [2022 roku – M.A.W.] już nie rekrutować klas z językiem rosyjskim. W najbliższych 20–30 latach naszym dzieciom ten język na pewno się nie przyda” (cyt. za: Andrêeva, źródło elektroniczne). Podobne podejście prezentowali również Pełnomocnik ds. Oświaty Serhij Horbaczow oraz Pełnomocnik ds. Ochrony Języka Państwowego Taras Kremiń, postulując dokonanie zmian w szkolnych programach poprzez usunięcie z nich języka rosyjskiego i zagospodarowanie tych godzin innymi przedmiotami:

Możliwe jest rozwiązanie, które w pełni mieści się w granicach prawa: do końca roku szkolnego ogłosić przymusowy urlop dla nauczycieli języka rosyjskiego z powodu niemożności nauczania języka agresora. [...] [Ten czas warto przeznaczyć na inne przedmioty – M.A.W.] A języka rosyjskiego dalej niech uczą się kadeci w szkołach wojskowych i placówkach, w których przygotowuje się zwiadowców, jako języka głównego naszego wroga na kilka pokoleń (cyt. za: Barsukova, źródło elektroniczne).

W odniesieniu do nauki w szkołach takiej dyscypliny jak „język rosyjski”, trzeba rozpatrzyć możliwość zamiany tego przedmiotu na inne. Podzielałam uwagę Ministra Oświaty i Nauki, a także Pełnomocnika ds. Oświaty, że do końca tego roku szkolnego [2022/2023 – M.A.W.]

nauczycieli języka rosyjskiego, jeśli nie uczyli niczego innego, można wysłać na przymusowy urlop. A już od 1 września tę dyscyplinę zamienić na inne, zwiększwszy udział w nauczaniu innych ważnych przedmiotów, a mianowicie: historii Ukrainy, języka ukraińskiego, literatury ukraińskiej, matematyki oraz języka angielskiego (cyt. za: Orlova 2022b, źródło elektroniczne).

Jak wynika z ostatniej wypowiedzi, spotkało się to z aprobatą Ministra Oświaty i Nauki Serhija Szkarłeta, który zaznaczył, że decydujący głos w tej kwestii powinni mieć jednak rodzice i rada pedagogiczna:

Ja w zasadzie popieram taką inicjatywę. Ale trzeba dbać, aby odbywało się to wedle wyboru szkoły, wedle wyboru rady pedagogicznej. [...] Może wedle wyboru rodziców, zgodnie z wyborem rady pedagogicznej dodać jakieś dodatkowe umiejętności albo przeznaczyć część tych godzin na pracę samodzielną, może na jakieś twórcze samookreślenie tego czy innego ucznia [...] [Każda szkoła jest uprawniona do tego, aby – M.A.W.] samodzielnie zagospodarować te godziny dla siebie (cyt. za: Radio Svoboda, źródło elektroniczne).

Jednocześnie dla przedstawicieli mniejszości narodowych prawo ukraińskie nadal przewiduje możliwość edukacji w ich językach, co podkreślał wspomniany już Pełnomocnik ds. Oświaty Serhij Horbaczow: „Bezpośredniego zakazu nauki rosyjskiego w Ukrainie nie ma. Nie mam nic przeciwko, aby ludzie, którzy uważają się za etnicznych Rosjan, uczyli się języka rosyjskiego” (cyt. za: Bojko, źródło elektroniczne). Jednakże

[...] [umieszczenie języka rosyjskiego w planie klasy musi się odbyć za zgodą wszystkich rodziców – M.A.W.]. Jeśli zgadzamy się na nauczanie języka rosyjskiego, to myślę, że każda lekcja języka rosyjskiego powinna zaczynać się od słów: Rosja to kraj-agresor, Putin to zbrodniarz wojenny, Rosja jest winna ludobójstwa na narodzie ukraińskim. O, na takich warunkach można uczyć się tego języka (cyt. za: Orlova 2022a, źródło elektroniczne).

W odniesieniu do literatury rosyjskiej wyraził on natomiast odmienną opinię, twierdząc, że aktualnie lepiej z niej zrezygnować: „Niech taka literatura odpocznie, póki trwa wojna. Po zwycięstwie można wrócić do tej kwestii i zastanowić się, które utwory autorów rosyjskich można przywrócić do programów” (cyt. za: Bojko, źródło elektroniczne). Warto dodać, że powołano już komisję, która ma za zadanie zapoznanie się z nimi i wydanie opinii, czy są one potrzebne i czy nie mają charakteru utylitarnego (Buket, źródło elektroniczne).

W konsekwencji podjęcia wyżej opisanych działań i wprowadzenia odpowiednich zmian w systemie oświaty w Ukrainie języka rosyjskiego naucza się obecnie jedynie w niewielkim stopniu w wybranych szkołach w obwodzie kirowogradzkim i odeskim. Zestawienie nie uwzględnia jednak danych z obwodu żytomierskiego, zakarpackiego, donieckiego i ługańskiego, gdyż ich nie udostępniło (Vološin 2022, źródło elektroniczne).

Po przyjęciu 10 listopada 2022 roku przez Radę Miejską w Kijowie rozporządzenia przewidującego odejście od języka rosyjskiego w edukacji będący jej członkiem Wadym Wasylczuk mówił:

[...] [w świetle rosyjskiej propagandy – M.A.W.] Rosja sięga na tyle daleko, na ile daleko rozpowszechniony jest język rosyjski. W związku z tym zespół deputowanych Kijowskiej Rady Miejskiej podjął decyzję, która umożliwi uniknięcie eskalacji napięcia w społeczeństwie i wzmocni ochronę przestrzeni oświatowej Kijowa przed hybrydowymi wpływami państwa agresora (cyt. za: Kotiv, źródło elektroniczne).

Władze Akademii Kijowsko-Mohylańskiej postąpiły jeszcze bardziej radykalnie, ustanawiając na terenie uniwersytetu zakaz posługiwania się językiem rosyjskim (Vološin 2023c, źródło elektroniczne). Przy czym należy zaznaczyć, że język ten z założenia nie był językiem wykładowym, gdyż funkcję tę pełniły język ukraiński i angielski, ale kwestia porozumiewania się w języku rosyjskim nie została dotąd uregulowana w sposób formalny (BBC News Ukraina, źródło elektroniczne). Dlatego postanowienie wywołało falę sprzeciwu ze strony rosyjskojęzycznych obywateli, którzy uznali je za sprzeczne z konstytucją, a nawet „niecywilizowane” (Vološin 2023c, źródło elektroniczne). Jednak „wielu świadomych Ukraińców taki krok Mohylańców nazywa progresywnym i państwowotwórczym” (Vološin 2023c, źródło elektroniczne). Wśród nich można wymienić m.in. aktywistę Serhija Sternenkę czy współzałożyciela i prezesa zarządu fundacji DEJURE Mychajłę Żernakowa, który powiedział:

Mohylanka – to nie jest po prostu progresywna ukraińska szkoła wyższa. I wychowała niejedno pokolenie wolnych ludzi. Język rosyjski jest przecież bronią przeciwko państwowości ukraińskiej. A przestrzeń publiczna, a szczególnie ta, w której tworzona jest przyszłość Ukrainy, powinna być wolna od broni wroga. [...] Właśnie język rosyjski był i jest narzędziem ludobójstwa na narodzie ukraińskim (cyt. za: Vološin 2023c, źródło elektroniczne).

Z racji wspomnianego już ujętego w konstytucji prawa mniejszości narodowych do pozostania przy własnym środku komunikacji, jakim jest język każdej z nich, za naruszenie wprowadzonej reguły nie przewiduje się kar. Poza tym celem takiego posunięcia jest zmiana sposobu myślenia, a nie piętnowanie ludzi (BBC News Ukraina, źródło elektroniczne). Rektor tej prestiżowej uczelni Serhij Kwit odniósł się do omawianego problemu w następujący sposób:

Jest to kwestia nie tyle kary, ile zmian kulturowych. Sens nie tkwi w karze, a w tym, aby zmieniać naszą wewnętrzną kulturę korporacyjną. Nikt nie będzie podsłuchiwał studentów, ale wewnętrzna opinia publiczna będzie taka, że będzie to sprzyjało temu, aby „Mohylanka” w pełni była uniwersytetem ukraińskojęzycznym [...]. Taka decyzja przeważa opinię publiczną wewnątrz zespołu i ludzie będą na to zwracać uwagę (cyt. za: BBC News Ukraina, źródło elektroniczne).

Rozporządzenie to w żaden sposób nie ogranicza również możliwości powoływania się na cenne pod względem naukowym i glottodydaktycznym źródła, dostępne jedynie w wersji rosyjskojęzycznej (BBC News Ukraina, źródło elektroniczne). Choć trzeba zaznaczyć, że 1 grudnia 2023 roku Rada Najwyższa uchwaliła projekt ustawy „dotyczący zakazu wykorzystywania źródeł informacji państwa-agresora albo państwa-okupanta w programach nauczania, działalności naukowej i naukowo-technicznej” (Pres-służba Aparatu Verhovnoi Radi Ukraini, źródło elektroniczne). Zakłada on odejście od czerpania wiedzy z tego rodzaju literatury powstałej w okresie od 1991 roku do dziś w Federacji Rosyjskiej, w języku rosyjskim, stworzonej przez autora mającego obywatelstwo tego państwa lub będącego osobą prawną działającą na jego terenie (*Zaborona na vikoristannâ...*, źródło elektroniczne). Takie podejście uzasadniane jest faktem, że literatura ta może być zideologizowana, gdyż nie wszyscy naukowcy zachowują neutralność polityczną. Projekt w ostatecznym wariantcie przewiduje jednak, że przywoływanie niektórych rosyjskojęzycznych źródeł (np. autorstwa Tarasa Szewczenki), w tym historycznych, a w przypadku studiów skoncentrowanych na Rosji także tych wpisujących się w zakres zainteresowań uczącego się czy badacza, będzie dopuszczalne. Zresztą decydujący głos w tej sprawie ma należeć do rady uczelni. Ponadto, ze względu na długotrwałość procesu tłumaczenia wartościowej rosyjskiej i zagranicznej literatury naukowej na język ukraiński, przewiduje się pięcioletni okres wdrażania założeń ustawy (*Zaborona na vikoristannâ...*, źródło elektroniczne).

Jednocześnie należy odnotować, że badania statystyczne przeprowadzone przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii w lutym 2023 roku pokazują, że nie wszyscy Ukraińcy odnoszą się do analizowanego zagadnienia aż tak pryncypialnie, gdyż za odejściem od rosyjskiego w edukacji opowiada się 52% społeczeństwa, a 42% ludności jest przeciw. Zestawienie tych danych z wynikami ankiet przeprowadzonych w roku 1998 i 2009 pozwala jednak dostrzec wzrost tej wartości we wszystkich obwodach. Ponadto nadal obserwuje się uwarunkowany historycznie kontrast pomiędzy wschodnią a zachodnią częścią terytorium państwa, gdyż „[n]a wschodzie Ukrainy więcej jest tych, którzy pragną zachować naukę języka rosyjskiego w pełnym wymiarze, a na zachodzie – tych, którzy są przeciwni uczeniu się go” (Vološin 2023a, źródło elektroniczne).

Podsumowanie

Reasumując, przeprowadzona analiza socjolingwistyczna wykazała, że język rosyjski jest aktualnie w znacznym stopniu rugowany z ukraińskiej przestrzeni publicznej oraz usuwany ze szkół i uczelni. Na tle rosnącej świadomości narodowej

Ukraińców stopniowo odchodzi się od niego również na poziomie życia codziennego, w sferze prywatnej. Analogiczny proces obserwuje się zresztą w odniesieniu do kultury rosyjskiej. Zdaniem ukraińskiej językoznawczyny Łarysy Masenko

[n]iczym nieuzasadniona, okrutna wojna, zabójstwa, gwałty i zniszczenia, których dokonują Rosjanie na naszej [ukraińskiej – M.A.W.] ziemi, zmieniły również stosunek Ukraińców do języka rosyjskiego. Nie będzie on już nigdy miał takiego wpływu, jaki osiągnął w okresie kolonialnym. Język rosyjski stracił jakiekolwiek szanse na dominację w niektórych ukraińskich obwodach, jak było do niedawna. Można przewidzieć, że w ciągu życia dwóch-trzech pokoleń język rosyjski zniknie z przestrzeni komunikacyjnej naszego kraju (cyt. za: Vološin 2023d, źródło elektroniczne).

Kluczowym czynnikiem warunkującym takie zachowanie werbalne Ukraińców jest fakt, że w wyniku wydarzeń wojennych wielu z nich zaczęło postrzegać język rosyjski jako atrybut wroga, okupanta⁵ (choć w świetle faktów historycznych i wojny hybrydowej taki punkt widzenia był aprobowany przez część społeczeństwa ukraińskiego już wcześniej). Jednocześnie niezależnie od tego, czy w formie czystej czy w postaci surżyka⁶, język ten jest wpisany w obraz świata posługujących się nim Ukraińców i mimo że dalsze komunikowanie się w nim nierzadko wywołuje u nich uczucie wstydu, proces przestawienia się na język ukraiński, szczególnie w sferze myślenia, ze swej natury jest długotrwały i skomplikowany. Dlatego też probabilistyczne stwierdzenie badaczki dotyczące pełnego zaniku języka rosyjskiego na terytorium Ukrainy wydaje się zbyt kategoryczne. Bez wątpienia, w celu zachowania integralności państwa i umacniania poczucia tożsamości narodowej w Ukraińcach, konieczne stanie się zapewnienie prymatu języka ukraińskiego we wszystkich sferach życia, co najtrudniej będzie osiągnąć w ramach potocznej działalności językowej. Jednak ze względu na utrwalenie języka rosyjskiego w świadomości Ukraińców, prawa mniejszości narodowych oraz w dalekiej perspektywie ewentualną współpracę z Rosją całkowite wykorzenienie go z terytorium Ukrainy nie wydaje się rozsądne. Tym bardziej, że konieczne jest, aby znać język wroga, którym Rosja pozostanie dla Ukrainy na długie lata, nawet jeśli nie w rzeczywistości, to w mentalności ludzkiej.

⁵ Taką tendencję potwierdzają również badania ankietowe przeprowadzone przez Lilię Yaremko i Pavla Levchuka wśród studentów ukraińskich uczelni (Yaremko, Levchuk, źródło elektroniczne).

⁶ W niniejszym artykule przyjęta została definicja surżyka autorstwa Pawła Lewczuka. A zatem surżyk to „socjolekt mieszaný ukraińsko-rosyjski” (Lewczuk 185). Przy tym należy zaznaczyć, że wpływy języka rosyjskiego obejmują tutaj nie tylko leksykę, ale i gramatykę (Lewczuk 184–185). „Surżyk jest używany przez ludność ukraińską, przeważnie o wykształceniu podstawowym i średnim, tylko w wersji mówionej. Zjawisko to jest spowodowane długim kontaktem blisko spokrewnionych języków i ma negatywną ocenę w społeczeństwie” (Lewczuk 185).

Rzecz jasna, kwestia językowa zasadniczo nie powinna być upolityczniana, ale trudno oczekiwać neutralności w stosunku do języka rosyjskiego od narodu, który przez lata był poddawany rusyfikacji⁷, a jego język i kulturę niszczone, m.in. poprzez takie zakazy, jak: cyrkularz wałujewski czy ukaz emski z czasów Imperium Rosyjskiego, oraz unicestwienie ukraińskiej elity intelektualnej w latach 30. (tzw. rozstrzelane odrodzenie) oraz 60. XX wieku (tzw. uduszone odrodzenie) i który po ogłoszeniu niepodległości nadal był narażony na wpływy rosyjskie, przykładowo ze względu na duży odsetek rosyjskojęzycznych programów telewizyjnych, a w efekcie w wyniku dokonanej pod pretekstem obrony osób rosyjskojęzycznych agresji ze strony Federacji Rosyjskiej wbrew swojej woli stał się uczestnikiem konfliktu zbrojnego na pełną skalę. W świetle okrucieństw tejże wojny budzącą się w Ukraińcach nienawiść do tego, co rosyjskie, można wręcz postrzegać jako naturalną reakcję psychologiczną. Dlatego też, odnosząc się do przyszłości filologii, można stwierdzić, że rosyjski bardzo stracił w Ukrainie na znaczeniu, a dopiero po zakończeniu wojny możliwa będzie wieloaspektowa odbudowa społeczeństwa ukraińskiego, obejmująca również uregulowanie kwestii językowej.

Badacze Liliya Yaremko i Paweł Levchuk stwierdzają w tym kontekście, że docelowo

[każdy] Ukraińiec powinien zrozumieć znaczenie języka ukraińskiego jako państwowego, ponieważ dopóki Ukraińcy tego nie zrobią, nie będą mieli jednego, silnego, zjednoczonego narodu, który szanuje siebie i swój język. Język odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu światopoglądu narodu (Yaremko, Levchuk, źródło elektroniczne).

Zmiany w tym zakresie zapewne będą się jednak wiązały również z koniecznością akceptacji rosyjskojęzyczności części obywateli, co już dziś sygnalizuje wspomniany wyżej S. Ribik: „Historia pokazuje, że ludzkość prowadziła wojny we wszystkich językach świata: po angielsku, po francusku, po japońsku, po niemiecku itp. Jednak nie nazywa się tych języków językami zabójców” (cyt. za: Feśenko, źródło elektroniczne).

References

Andrêêva, Viktoriâ. „Mer Žitomira proponuê ne nabirati klasi z vivčennâ rosj's'koï movi”. *Ukrains'ka pravda žittâ*, 12.04.2022. Web. 07.09.2023. <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/12/248208/>.

⁷ Na przykład w czasach sowieckich po okresie ukrainizacji „[w]ładze radzieckie zaczęły umiejętnie korzystać z podobieństwa obu języków i małymi krokami sztucznie zbliżać leksemę ukraińskie do rosyjskich. W ukraińskiej lingwistyce te działania określono mianem «językobójstwa» (ukr. *лінгвоцид*)” (Lewczuk 178–179).

- Ânkovs'kij, Oleksandr. „«Perestali považati rosijs'ku movu ta kul'turu». Âk zminilisâ nastroï u Mariupoli?”. *Radio Svoboda*, 12.04.2022. Web. 09.09.2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-mariupol-nastroyi-rosiya-viyna/31797673.html>.
- Barsukova, Olena. „Osvitnij ombudsmen zaproponuvav, âk buti z vikladannâm rosijs'koï movi u školah pid čas vijni”. *Ukraïns'ka pravda žittâ*, 13.04.2022. Web. 08.09.2023. <https://life.prawda.com.ua/society/2022/04/13/248236/>.
- BBC News Ukraïna. „Kiêvo-Mogilâns'ka akademiâ zaboronila rosijs'ku movu. Âk ce pracûvati-me ì či karatimut?”. *BBC News Ukraïna*, 28.01.2023. Web. 12.09.2023. <https://tinyurl.com/yjv6ux36>.
- Bojko, Ívan. „Rosijs'ka mova v Ukraïni: osvìtnij ombudsmen poâsniv, či možit' diti vçiti u školi movu okupantiv”. *Înformacijne agentstvo UNIAN*, 09.07.2022. Web. 07.09.2023. <https://www.unian.ua/society/rosiyska-mova-v-ukrajini-osvitnij-ombudsmen-poyasniv-chi-mozhut-diti-vchiti-u-shkoli-movu-okupantiv-novini-ukrajini-11896833.html>.
- Buket, Êvgen. „Ukraïnizaciâ vijnoù: osvita ta mova v umovah rosijs'koï agresii”. *Armîâinform*, 15.04.2022. Web. 21.10.2023. <https://armyinform.com.ua/2022/04/15/ukrayinizacziya-vijnoyu-osvita-ta-mova-v-umovah-rosijskoyi-agresiyi/>.
- Fešenko, Roman. „Liše ukraïns'koù či j takôž rosijs'koù? Vidomì ukraïnci – pro te, či obov'âzkovo pid čas vijni perehoditi na ukraïns'ku movu”. *NVLIFE*, 09.11.2022. Web. 20.10.2023. <https://tinyurl.com/bdh3nwme>.
- Gorobčuk, Bogdan-Oleg. „Kontrnastup movi: âk ukraïns'ka vidvojoyvûe svoê”. *Espresso*, 17.12.2022. Web. 20.10.2023. <https://espresso.tv/kontrnastup-movi-yak-ukrainska-vidvojoyvue-svoe>.
- Gricak, Âroslav. „Pro rosijs'ku kul'turu v Ukraïni”. *New Voice*, 30.04.2022. Web. 07.09.2023. <https://nv.ua/ukr/opinion/yaroslav-gricak-pro-vidminu-rosiyskoji-kulturi-v-ukrajini-novini-ukrajini-50237652.html>.
- Gusêva, Sofîâ. „«Govoriti rosijs'koù teper soromno»: novì opituvannâ pro stavlennâ ukraïnciv do movi”. *24 Kanal*, 04.12.2022. Web. 06.09.2023. https://24tv.ua/yak-ukrayintsi-stavlyatsya-do-rosiyskoyi-movi-statistika_n2211379.
- Homenko, Svâtoslav. „Parol' «Palânicâ». Šo vidbuvaêt'sâ z rosijs'koù movoù v Ukraïni”. *BBC News Ukraïna*, 13.04.2022. Web. 21.10.2023. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61045496>.
- Hrišuk, Alina. „Ukraïns'ka mova – zbroâ narodu: čomu movne pitannâ pid čas vijni nadvazhlive”. *Xplainer*, 27.05.2022. Web. 20.10.2023. <https://explainer.ua/ukrayinska-mova-zbroya-narodu-chomu-movne-pitannya-pid-chas-vijni-nadvazhlive/>.
- Kotiv, Ol'ga. „Ce pitannâ nacional'noi bezpeki: u Kiêvi povnistû viklûčili rosijs'ku z navçal'nih program”. *Osvita 24*, 10.11.2022. Web. 08.09.2023. https://24tv.ua/education/kiyevi-viklyuchili-rosiysku-movu-navchalnih-program-deputati_n2195748.
- Król-Kumor, Martyna, Magdalena Ambra Wójcik. „Ukrainian as a native language and its role in shaping national identity”. *Native language in the 21st century: System, communication practices and education*. Eds. Anna Wileczek, Marzena Marczevska. V & R unipress, Brill Deutschland GmbH, 2025, s. 119–131.
- Lewczuk, Pawło. „Socjolingwistyczny status surżyka”. *LingVaria*, 11 (1), 2016, s. 177–189. Web. 05.05.2024. <https://lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl/documents/5768825/21188347/LV+21+e-book.pdf/3704447fc-9643-41cb-b8f8-fbeb78cb37cd>.
- Orlova, Violetta. „Ombudsmen pro rosijs'ku v školah: kožen urok maê počinatisâ zì sliv «Rosîâ – agresor»”. *Înformacijne agentstvo UNIAN*, 15.04.2022a. Web. 09.09.2023. <https://tinyurl.com/3usmkzzy>.
- Orlova, Violetta. „Uroki rosijs'koï možit' zniknuti z ukraïns'kih škol”. *Înformacijne agentstvo UNIAN*, 16.04.2022b. Web. 07.09.2023. <https://tinyurl.com/4tzcntd4>.

- Pres-služba Aparatu Verhovnoï Radi Ukraïni. „Verhovna Rada prijnâla zakonoproekt šodo zaboroni vikoristannâ džerel informacii deržavi-agresora abo deržavi-okupanta v osvıtnih programah, v naukovij ta naukovu-tehničnij diâl'nosti”. *Verhovna Rada Ukraïni: Oficijnij vebportal parlamentu Ukraïni*, 01.12.2022. Web. 12.09.2023. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/230916.html>.
- Radio Svoboda. „Ministr osviti vıdreaguvav na propoziciu movnogo ombudsmena pribrati rosijs'ku movu zi škıl”. *Radio Svoboda*, 19.04.2022. Web. 08.09.2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ministr-rosijska-mova-shkoly/31810819.html>.
- Sereda, Ėvgen. „«Mova okupanta» abo istorične nadbannâ Ukraïni?”. *Ukraïns'ka pravda*, 14.02.2021. Web. 06.09.2021. <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/02/14/7278228/>.
- Vološin, Mariâ. „İ ce u čas vijni: škıl'ki ukraïnciv pidtrimuê vikladannâ rosijs'koï u školah”. *Osvita 24*, 09.03.2023a. Web. 08.09.2023. https://24tv.ua/education/rosiyska-mova-skilki-ukrayintsiv-pidtrimuyut-vikladannya-movi_n2270635.
- Vološin, Mariâ. „İ proti Z: âk ukraïns'ka mova stala zbroêu, simvolom sprotivu i liniêu oboroni”. *Osvita 24*. 21.02.2023b. Web. 09.09.2023. https://24tv.ua/education/mizhnarodniy-den-rid-noyi-movi-yak-ukrayinska-mova-stala-simvolom_n2259609.
- Vološin, Mariâ. „«Rišennâ dlâ pokolın'»: čomu zaborona rosijs'koï u Mogilânci maê stati «movnim vognem»”. *Osvita 24*. 30.01.2023c. Web. 09.09.2023. https://24tv.ua/education/zaborona-ro-siysku-mogilyantsi-reaktsiya-ukrayintsiv-pokarannya_n2245913.
- Vološin, Mariâ. „«Rosijs'ka mova v Ukraïni znikne»: movoznavicâ rozpovila, čerez škıl'ki rokiv ce stanet'sâ”. *Osvita 24*. 07.03.2023d. Web. 09.09.2023. https://24tv.ua/education/rosiyska-mova-cherez-skilki-rokiv-mova-agresora-ukrayini-znikne_n2269318.
- Vološin, Mariâ. „V Ukraïni diti dosi vivčauť rosijs'ku movu ta literaturu: deci unikal'ni školi”. *Osvita 24*. 23.11.2022. Web. 08.09.2023. https://24tv.ua/education/rosiyska-mova-shkolah-de-shhe-ukrayini-diti-vivchayut-rosiysku_n2203433.
- Yaremko, Liliya, Paweł Levchuk. „Language consciousness and Ukrainian students' attitudes towards the Ukrainian language in a time of war”. *Cognitive Studies – Études cognitives*, 23, 2023. Web. 05.05.2024. <https://journals.ispan.edu.pl/index.php/cs-ec/article/view/cs.2922>.
- „Zaborona na vikoristannâ rosijs'kih džerel v osviti ta nauci: šalenij suprotiv”. *Vseosvita*, 15.12.2022. Web. 09.09.2023. <https://vseosvita.ua/news/zaborona-na-vykorystannia-rosiiskykh-dzherel-v-osviti-ta-nautsi-shalenyi-suprotyv-79138.html>.

MARTYNA KRÓL-KUMOR

Pseudoargumentacja i jej wpływ na aksjologię tekstu (analiza wybranych mikrotekstów polsko- i rosyjskojęzycznego dyskursu publicznego)

Pseudo-argumentation and its impact on the axiology of the text (analysis of selected microtexts of Polish- and Russian-language public discourse)

Abstract. Evaluative judgments implying evaluation, appearing in the course of the public narrative, are usually accompanied by various types of pseudo-argumentation. The aim of the analysis is to typologize the arguments found, to determine which of the methods of pseudo-argumentation issued most often and whether it is possible to find significant analogies or differences in the use of this narrative device in the Polish and Russian public discursive space. The pseudo-arguments identified in the analyzed texts of the articles were divided into six groups: arguments relating to emotions, intuition, obviousness, tradition, authority and crowd. The most numerous group were references to authorities, including the so-called “experts” and “analysts”. It is also worth noting that the least representative group of pseudo-arguments were references to tradition, which may be symptomatic of other changes in the contemporary information society. An important issue is also the subject matter of axiologically marked microtexts. In Polish-language value judgments, criticism of Russia was most often implied, while Russian public discourse was axiologically dominated by the denial of the West as a provocateur of the armed conflict in Ukraine. The isolation of pseudo-arguments from public discourse text and their typologization in the comparative context of two different ethnic discourses is the result of combining discourse analysis and textual linguistics with axio-linguistic methods and elements of rhetoric. This made it possible to conduct a study, the results of which may be interesting from the point of view of differences in the ways of verbalizing evaluation in different linguistic spaces.

Keywords: pseudo-argumentation, public discourse, axio-linguistics, valuation, value judgments

Martyna Król-Kumor, Jan Kochanowski University of Kielce, Kielce – Poland, martyna.krol@ujk.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-6421-5428>

Wprowadzenie

Obiektem badania, którego rezultaty prezentuje niniejsze opracowanie, jest polsko- i rosyjskojęzyczny dyskurs publiczny ograniczony czasowo i treściowo.

Wykscerpowany materiał w postaci mikrotekstów pochodzi z czasopism polskojęzycznych oraz z internetu (głównie z runetu). Jego ramy chronologiczne obejmują okres od lutego 2022 roku do września 2023 roku. Badane jednostki dyskursywne dotyczyły sytuacji politycznej, ekonomicznej i nastrojów społecznych w bezpośrednim związku z wybuchem wojny w Ukrainie. Przedmiotem badania są pseudoargumenty towarzyszące sądom opiniującym i wartościującym.

Celem analizy jest typologizacja odnalezionych argumentów, określenie, który ze sposobów pseudoargumentacji jest stosowany najczęściej oraz czy można odnaleźć istotne analogie lub różnice w wykorzystywaniu tego chwytu narracyjnego w polskiej i rosyjskiej publicznej przestrzeni dyskursywnej.

Metodologia badania opiera się na dwóch filarach teoretycznych: aksjolingwistycznej koncepcji kognitywnej oraz funkcjonalno-pragmatycznej teorii dyskursu. W opracowaniu wykorzystano takie metody, jak analiza dyskursywna, komentarz, aksjologiczna metoda kognitywna.

Stan badań z dziedziny aksjolingwistyki jest obecnie bardzo zaawansowany. Wartości i wartościowanie w języku stały się tematem wielu publikacji (Puzynina 1982, 1992, 1984, 1992, 2013, 2014; Vol'f; Laskowska; Mangold-Alwinn, Barattelli; Krzeszowski; Luoma; Davis; Maliszewski; Woldt; Wąsik, Post; Kul'pina; Kurczab; Niebrzegowska-Bartmińska; Hunston; Levinsen; Markelova; Post; Żywczyński; Rodziewicz; Benenowska; Borowska-Piotrowska; Matusiak-Kempa, Naruszewicz-Duchlińska; Wardecka; Kiklewicz, Piwowar; Wileczek; Pałuszynska). W aksjologii lingwistycznej obserwuje się obecnie trzy odmienne podejścia metodologiczne: rezydualne, kognitywne i ewaluacyjne (Król-Kumor 98–99). W niniejszym opracowaniu będę się powoływać na stanowisko kognitywne (inaczej nazywane holistycznym), zakładające, że procedura wartościowania może zachodzić na wszystkich poziomach języka (sposób wymawiania czy konstrukcja składniowa także mogą służyć do wyrażenia sądu wartościującego) oraz że wartościowanie jest procesem kognitywnym, którego podstawę stanowi kategoryzacja pojęciowa, ale nie ogranicza się tylko do niej, ponieważ poza zdolnościami percepcyjnymi wymaga też od jednostki określonej wiedzy z zakresu kultury.

Zgodnie z funkcjonalno-pragmatyczną teorią dyskursu wyodrębnienie dyskursu publicznego opiera się na pragmatycznym kryterium taksonomicznym, według którego charakter działalności człowieka, a dokładniej intencjonalny cel towarzyszący tej działalności, determinuje istnienie sześciu typów dyskursu jako „funkcjonalno-pragmatycznych wariantów doświadczenia lingwosemiotycznego (działalności lingwosemiotycznej)” (Leszczak 2015: 63). Z punktu widzenia funkcji dyskurs publiczny zasadniczo jest komunikatywny i manipulatywny. Celem nadrzędnym komunikacji publicznej jest „sterowanie emocjami i relacjami międzyludzkimi. Tekst publiczny jest zawsze jawnie lub skrycie perswazyjny, manipulacyjny i sugestywny” (Leszczak 2010: 182). Istotne jest, że taki charakter

mają nie tyle środki wykorzystywane w polityce i publicystyce, ile właśnie sama pragmatyka tego typu dyskursu – celem prowadzenia dyskursu publicznego jest wpłynięcie na odbiorcę (por. Leszczak 2010: 182).

Specyfika dyskursu publicznego

Można założyć, że aktualni odbiorcy dyskursu publicznego są w pełni świadomi bycia obiektem dezinformacji i manipulacji: „w społeczeństwie informacyjnym nie ma sensu ostrzeganie publiczności przed manipulacyjnymi środkami, które stosują politycy i dziennikarze, podobnie jak i uczenie przeciwdziałaniu takiej manipulacji. Jest to dość naiwne” (Leszczak 2010: 182). Tymczasem według najnowszych badań Eurostatu informacje z serwisów on-line sprawdza jedynie 16% Polaków. To jeden z najniższych wskaźników w Unii Europejskiej. W badaniu tym za Polakami znaleźli się tylko Rumuni (12% z nich weryfikuje informacje zaczerpnięte z sieci) oraz Litwini (11%) (*Fake newsy...*, źródło elektroniczne).

Najlepszą bronią w walce z dezinformacją jest użytkownik, który ma umiejętności i narzędzia do samodzielnej weryfikacji podejrzanych wpisów. Ważne w tym kontekście jest wyposażenie odbiorców w takie narzędzia. Pojawiła się nawet nowa profesja – fact-checkerzy, którzy walczą z dezinformacją, publikując efekty sprawdzania podejrzanych treści pojawiających się w mediach społecznościowych oraz innych serwisach internetowych. Co ważne, weryfikacji podlegają wyłącznie fakty, a nie opinie czy poglądy. Niniejsze opracowanie zaś skupia się właśnie na tych ostatnich – sądach, obnażając ich nierzetelność, brak obiektywizmu i bazowanie na emocjach.

Pseudoargumentacja – definicja pojęcia, typologia zjawiska

Jedną z najważniejszych cech dystynktywnych dyskursu publicznego jest przewaga konotacji (ustosunkowania) nad denotacją (informowaniem) pola referencyjnego, czyli zdominowanie rzeczywistości (ontologii) i prawdy (gnozeologii) przez wartościowanie (aksjologię) (Leszczak 2010: 180). Sądy oceniające implikujące wartościowanie, pojawiające się w trakcie narracji publicznej, „są opatrzone zwykle różnego rodzaju pseudoargumentacją” (Leszczak 2010: 181). Przez to pojęcie rozumiem wypowiedzenia o charakterze emocjonalnym czy odwołania do tradycji lub też abstrakcyjnego zdania ogółu, które są wprowadzane do narracji zamiast rzetelnego dowodzenia sądu wartościującego. Innymi słowy, są to odniesienia elementów kognitywnego obrazu świata niemających bezpośredniego związku z realnym doświadczeniem.

Przeanalizuję każdy z wyodrębnionych rodzajów pseudoargumentacji, ilustrując go przykładami z prasy lub z internetu.

1. Argumenty *ad affectum* to powoływanie się na uczucia sympatii, smutku, żalu, radości, zdziwienia, podniecenia lub sfrustrowania. Mogą to być odniesienia zarówno do pozytywnych uczuć, jeśli podmiot dyskursywny prezentuje pozytywną ocenę, jak i do negatywnych uczuć i emocji w przypadku, gdy akceptacji wymaga krytyczny sąd wartościujący. Wśród argumentów tego typu można odnaleźć także apelowanie do wartości, ponieważ ewaluacja aksjologiczna jest prawie zawsze procedurą emocjonalną. Wśród przywoływanych w narracji publicznej wartości wymienić można m.in. patriotyzm, odwoływanie się do budowania poczucia odrębności wspólnoty bądź też do uniwersalności poprzez neutralizację cech narodowościowych i powoływanie się na koncept obywatela świata. Zachęta do poparcia sądu wartościującego przez odbiorcę jest również zawarta w powołaniu się na tradycjonalizm lub przeciwnie – postępowość i nowoczesność. Liczne są także odwołania do demokracji.

(1) Патриарх Кирилл: „Россия никогда ни на кого не нападала. Это удивительно, когда великая и могучая страна ни на кого не нападала, она только защищала свои рубежи” („*Vojna – èto mir*”, źródło elektroniczne) [powołanie się na emocję zdziwienia wobec faktu, że tak duży i silny kraj, jakim jest Rosja, mimo swej potęgi, nigdy nie prowadził ekspansywnej polityki, a jedynie bronił swych granic; wprowadzenie danej emocji jest swoistym ironizowaniem, a sarkazm wynika z zestawienia wielkości i potęgi kraju z sugerowanym przez podmiot dyskursywny brakiem jego ekspansywności];

(2) Język rosyjski powinien otrzymać status albo drugiego języka państwowego, albo języka komunikacji pomiędzy różnymi narodami na Ukrainie. Powinni zostać wypuszczeni więźniowie polityczni, a emigranci polityczni – wrócić do ojczyzny. Dopiero wtedy można będzie przeprowadzić prawdziwe wolne wybory. *Żaden zwolennik demokracji nie może nie zaakceptować takiego planu (O zamiarach Rosji...)* [odwołanie do uczucia szacunku wobec ustroju demokratycznego, a jednocześnie apelowanie o nowoczesność; warto zwrócić uwagę na fakt współwystępowania w danym sądzie innych rodzajów pseudoargumentacji: *żaden zwolennik demokracji* to argument *ad populum*, zaś implikatura, że jeśli jest się zwolennikiem demokracji, to powinno się opowiedzieć za przyznaniem językowi rosyjskiemu odpowiedniego statusu w Ukrainie oraz za uwolnieniem prorosyjskich więźniów politycznych, to argument *ad hominem* określany także jako *ex concessis*];

(3) „Да, мы видим, как против нас воюет вся НАТО, и здесь какие-то разговоры и заклинания о том, что «мы не воюем, а только вооружаем», – это смешно”, – подтвердил глава МИД Сергей Лавров („*Vojna – èto mir*”, źródło elektroniczne) [ośmieszenie sądu o tym, że NATO nie walczy przeciw Rosji, a tylko wyposaża Ukrainę w broń];

(4) Вячеслав Володин: „У нас ребята там воюют, солдаты, офицеры. Они воюют за кого? За нас с вами, воюют за безопасность нашей страны. Мы понимаем, что без этого невозможно ее обеспечить? Понимаем. И в этой связи любые разговоры о ненужности этой операции или подвергать сомнению – предательство по отношению к нашим солдатам

и офицерам” („*Vojna – èto mir*”, źródło elektroniczne) [odwołanie do patriotyzmu, wzbudzanie poczucia wspólnoty przez powołanie się na konieczność ochrony bezpieczeństwa ojczyzny];

(5) – Dlaczego Rosja miesza się w wewnętrzne sprawy Ukrainy?

– Łamanie praw człowieka nie jest wewnętrzną sprawą żadnego państwa. Wszyscy *zwolennicy postępu, cywilizacji i demokracji* – do których ja się zaliczam, a być może w przyszłości również pan się do tych *wartości* przekona – powinni przyklasnąć rosyjskiej reakcji na działania kijowskiej junty (*O zamiarach Rosji...*) [poparciem tezy o konieczności inwazji Rosji na Ukrainę jest emocjonalnie nacechowane powołanie się na ideały nowoczesności, postępu i demokracji, a zatem odwołanie się do wartości bez wprowadzenia racjonalnej argumentacji; dodatkowym pseudoargumentem jest argument *ad populum*: *wszyscy zwolennicy postępu*];

(6) В принципе еще полгода назад Соединенные Штаты выполнили все свои задачи, которые были связаны с Украиной. *Им вообще все равно*, будет ли Украина или в каком месте будет проходить граница между Украиной и Россией. Их задача – это поставка энергоресурсов в Европу. Они поставляют, выбили оттуда Российскую Федерацию, они консолидировали НАТО вокруг себя. Они резко повысили военные расходы, а большинство военных корпораций, производящих вооружение, находятся в Соединенных Штатах (*SŠA napadut v 2024-m...*, źródło elektroniczne) [powołanie się na obojętność i lekceważenie Ukrainy przez Stany Zjednoczone; odwołanie się do tego negatywnego stanu emocjonalnego ma podważyć uczciwość ich zamiarów i dowieść, że zaangażowanie w konflikt w Ukrainie wynika jedynie z chęci zajęcia miejsca Rosji w dostawach surowców energetycznych do Europy].

2. Argumenty *ad intuitionem* – apelowanie do intuicji polega na zastosowaniu w argumentacji towarzyszącej sądowi wartościującemu odwołania do poczucia racji czy też wiary w to, że prezentowany sąd jest prawdziwy i bezbłędny.

(7) „Почему Беларусь душат санкциями? Вы что, *верите*, что в Германии или в Польше кто-то переживает за выборы у нас? Да *всем плевать*, как и на белорусов. Задача одна – геополитика”, – сказал в недавнем интервью „Зеркалу” депутат Палаты представителей и глава Либерально-демократической партии Беларуси Олег Гайдукевич („*Èto geopolitika*”, źródło elektroniczne) [powyższy mikrotekst jest o tyle ciekawy, że wykpiwa pseudoargumentację polegającą na odwoływaniu się do wiary w szlachetne intencje Zachodu wobec Białorusi; negatywny sąd oceniający państwa zachodnie – Polskę i Niemcy jest dodatkowo implikowany przez zastosowanie emocjonalnie nacechowanego frazeologizmu, oznaczającego kompletne lekceważenie wyborów prezydenckich w Białorusi i samych Białorusinów przez państwa zachodnie];

(8) Kreml *wierzy*, że może zmusić Kijów do negocjacji – wynika z oceny estońskich służb wywiadowczych (*Wywiad Estonii*, źródło elektroniczne) [sąd o możliwym zwycięstwie Rosji w wojnie z Ukrainą jest poparty tylko wiarą przywódcy zasiadającego na Kremlu; tym dziwniejsza wydaje się argumentacja, gdyż źródłem wiedzy o owej „wierze” są służby wywiadowcze Estonii];

(9) Jak podkreśla Marcel von Herden: „Po stronie rosyjskiej *czuło się* wyraźną *potrzebę zemsty i ukarania* Czeczenów za porażkę Rosji w poprzednim konflikcie. Doprowadziło to do rozpoczęcia wojny totalnej” (Grochmalski) [uzasadnienie dla sądu jest wyłącznie intuicyjne, dotyczące bardzo subiektywnych i nieokreślonych odczuć podmiotu dyskursywnego];

(10) *Rosjanie* uważają, że amerykańskie wojska specjalne już są na Ukrainie i *nie wierzą* w to, aby propozycje Warszawy nie były uzgodnione z Waszyngtonem. A to oznacza, że mogą zacząć działać, bo myślą, że Zachód ma przebiegły plan (Budzisz 2022) [teza o rozszerzeniu działań wojennych Rosji poparta została argumentem opartym na odwołaniu do wiary Rosjan w intrygę, którą Zachód uknuł wraz z Polską].

3. Argumenty *ad auctoritatem* – odwołania do autorytetów to chwyt perswazyjno-manipulacyjny, w którym wykorzystuje się opinie znanych dla uczestników sytuacji dyskursywnej postaci realnych lub określonych grup eksperckich – społecznych, ekonomicznych czy politycznych o ugruntowanej pozycji światopoglądowej. Można zauważyć podział na autorytety pozytywne i pejoratywne: odwołanie się do tych pierwszych ma stanowić potwierdzenie sądu podmiotu dyskursywnego, zaś powołanie się na negatywny autorytet, czyli opinię wroga, najczęściej stanowi wsparcie dla elementu polemicznego i krytycznego zawartego w sądzie oceniającym.

(11) В НАТО объявили, что готовы к прямой военной конфронтации с Россией. Агрессивную риторику НАТО для „Блокнот” прокомментировал *замсекретаря Донецкого отделения „Единой России” Алексей Муратов*. Об этом заявил в интервью *руководитель военного комитета Североатлантического альянса адмирал Роберт Бауэр*. Ну вот НАТО и договорилось. Или проговорилось – о том, что давно секретом не является. Адмирал Бауэр подчеркнул, что для выполнения своих планов Североатлантический альянс должен перевооружиться. На вопрос о возможной ядерной войне адмирал заявил, что президент России Владимир Путин – не сумасшедший, что рациональный человек. „У него есть идеи, которые не соответствуют нашим идеям”, – сказал адмирал. Бауэр также отметил, что выиграть ядерную войну невозможно (*V NATO ob"âvili*, źródło elektroniczne) [W powyższym mikrotekście znalazło się odwołanie do dwóch autorytetów: „swojego” i wroga. Pierwszy komentuje słowa tego drugiego w sposób wskazujący na daleko idącą nadinterpretację, ponieważ oświadczenie admirała NATO o potrzebie dozbrojenia Sojuszu nie zawierało groźby bezpośredniej konfrontacji z Rosją i trudno je określić jako „agresywną retorykę”. Skonfrontowanie dwóch autorytetów było więc zabiegiem czysto manipulacyjnym – „swojemu” trzeba wierzyć, bo „obcy” zawsze kłamie];

(12) В свою очередь, одного из современных идеологов евразийства Александра Дугина многие эксперты называют идейным наставником Владимира Путина и вдохновителем действий России на международной арене (в том числе в Украине) (*„Èto geopolitika”*, źródło elektroniczne) [odniesienie do wiedzy ekspertów, dotyczące roli Aleksandra Dugina w kształtowaniu światopoglądu Putina, jest poparciem o tyle pseudoargumentacyjnym, że nie przytacza się ich nazwisk, a jedynie apeluje się do ich dużej liczby];

(13) *Zarówno eksperci, jak i wojskowi* przestrzegają przed usypiającą narracją, jakoby Rosja tak się wykrawała na Ukrainie, że nie będzie miała ani sił, ani chęci, by rzucić nowe wyzwanie Europie (Budzisz 2023) [odwołanie do ekspertów oraz do wojskowych ma stanowić kontrargument wobec tezy o uśpieniu Europy w związku ze stratami Rosji w wojnie z Ukrainą];

(14) *Zdaniem wielu komentatorów*, Putin, uśmiercając Prigożyna, chciał zdyscyplinować elitę przed wyborami prezydenckimi w 2024 roku i pokazać, że każdego, który mu się sprzeciwi,

czeka śmierć (*Oto jest głowa zdrajcy*) [poparciem dla sądu o pokazowym zamachu na Prigoży-na jest odwołanie się do zdania komentatorów; komentator nie jest tak silnym autorytetem jak ekspert, dlatego niezbędne było dodanie słowa *wielu*];

(15) Julia Łatynina, *rosyjska pisarka i publicystka, dziś na emigracji*, jest zdania, że rosyjskiej elicie w gruncie rzeczy nie zależy na pokoju. Wojna otworzyła tym ludziom możliwość zniszczenia opozycji i konsolidacji władzy, ułatwiła też wypchnięcie za granicę młodych, wykształconych i aktywnych Rosjan, którzy w przyszłości mogli się stać zarzewiem buntu (Budzisz 2023) [dla uargumentowania sądu wartościującego na temat rosyjskiej elity przytoczono opinię autorytetu, ponieważ powołano się na zdanie osoby, która sama reprezentuje rosyjską elitę intelektualną, a umieszczenie dodatkowej informacji o jej przebywaniu na emigracji ma dać gwarancję szczerości];

(16) *Mieszkający w USA znany rosyjski historyk* Jurij Felsztinski powiedział, że za zabójstwem może stać rosyjski wywiad wojskowy (*Kto zgładził Darię Duginę*) (podobnie, jak w poprzednim mikrotekście uzasadnieniem dla sądu wartościującego jest powołanie się na autorytet niezależnego, ponieważ mieszkającego w USA, i znanego przedstawiciela rosyjskich elit intelektualnych);

(17) W zamachu pod Moskwą zginęła dziennikarka i propagandystka Daria Dugina, córka ultranacjonalistycznego „ideologa” Aleksandra, nieco na wyrost zwanego „mózgiem Putina”. *Niektórzy komentatorzy* uważają, że może być to przełomowy moment całej wojny (*Kto zgładził Darię Duginę*) [przykład ostrożnej, asekuracyjnej pseudoargumentacji; teza jest wątpliwa, tylko prawdopodobna, dlatego potwierdzają ją zaledwie „niektórzy” komentatorzy];

(18) *Внук де Голля* заявил о спланированном Западом заговоре против России („Ukraina – èto tol'ko placdarm”, źródło elektroniczne) [Autorytetem, na który powołuje się podmiot dyskursywny, jest wnuk generała de Gaulle’a, francuskiego męża stanu i teoretyka wojskowości, który w czasie II wojny światowej walczył w walce z III Rzeszą. Warto zwrócić uwagę, że dla podniesienia rangi autorytetu pominięto imię, być może i nazwisko osoby, która wypowiedziała się o zaplanowanej przez Zachód intrydze przeciw Rosji, pozostawiając tylko jedną informację – o jej sławnym dziadku];

(19) *Federalna Służba Bezpieczeństwa Rosji po niespełna dwóch dniach* ogłosiła, że zabójstwo jest dziełem Ukraińców, a ładunek wybuchowy podłożyła Natalia Wowk z pułku Azow, która przybyła do Rosji z 12-letnią córką, wynajęła mieszkanie w budynku, w którym mieszkała Dugina i obserwowała ją przez cały miesiąc (*Kto zgładził Darię Duginę*) [zakwestionowanie tezy uzyskano przez powołanie się na antyautorytet w postaci FSB, której brak rzetelności w prowadzeniu śledztwa i ferowanie przedwczesnych wyroków podkreślono sformułowaniem *po niespełna dwóch dniach*];

(20) *Zdaniem amerykańskich ekspertów* to znak, że Kreml zamierza utrzymać „fasadowy obraz dużych sukcesów wojskowych” Rosji na Ukrainie (*Ofensywa, ale bez brawury*) [poparcie sądu o dążeniach Putina do zachowania pozorów stanowi odniesienie do opinii amerykańskich ekspertów – w kwestiach wywiadowczych i militarnych Amerykanie wyrastają na największy i bezsporny autorytet];

(21) Trudno zaprzeczyć, że reżim Putina byłby zdolny do przeprowadzenia ataku na głowę innego państwa, skoro *sami Amerykanie* od tygodni informują, że Rosjanie przygotowali listę

политыков украинских, którzy mieli zostać zamordowani (*Jeśli Ukraina wygra...*) [podobnie jak w poprzednio analizowanej jednostce dyskursywnej dla poparcia sądu wartościującego powołano się na wywiadowczy autorytet Amerykanów];

(22) O podobnych zagrożeniach ostrzegali też *Amerykanie*, powołując się na *własne źródła wywiadowcze (Rakiety zamiast fajerwerków)* [ponowne powołanie się na autorytet wywiadu USA];

(23) В рядах украинских военных зреет заговор с целью свержения президента страны Владимира Зеленского. Об этом заявил *бывший советник главы Пентагона полковник Дуглас Макгрегор*. „На Украине внутри украинских сил идет много дискуссий о том, чтобы убрать Зеленского”, – сообщил он на своей официальной странице в соцсети X* (бывшая Twitter) (*Kto otprawi Zelenskogo*, źródło elektroniczne) [W rosyjskich mikrotekstach również można odnaleźć odniesienia do osób związanych z polityką, gospodarką czy wywiadem amerykańskim. Różnica, jaką można zaobserwować w konfrontacji z powoływaniem się na ten sam autorytet w polskich mediach, polega na tym, że dla Rosjan Amerykanie są istotnym i wiarygodnym źródłem wiedzy o Ukrainie, zaś Polacy doceniają ich zasługi w dziedzinie infiltracji służb rosyjskich];

(24) Так, военный мятеж и гибель предрек Зеленскому недавно другой *американец – экс-аналитик ЦРУ* Ларри Джонсон. В эфире YouTube-канала Redacted он предположил, что украинского лидера, скорей всего, „уберут в результате переворота из-за большого недовольства войск на восточной линии фронта”. *Эксперт* напомнил, что президент Украины стал все чаще рассказывать о „небесном щите” ВСУ, который состоит из западных систем ПВО и авиации. Однако на самом деле у Киева нет возможностей для отражения российских ударов, а украинский лидер просто лжет, чтобы получить поддержку Запада и своего народа (*Kto otprawi Zelenskogo*, źródło elektroniczne) [przypadek analogiczny do poprzedniego];

(25) Już kilka miesięcy temu *analitycy* zaczęli zwracać uwagę na znacznie lepsze przygotowanie Rosjan do odpierania ukraińskich ataków, niż to miało miejsce podczas ostatniej kontrofensywy (Warzecha) [częstym chwytym perswazyjno-manipulacyjnym jest odwoływanie się do naukowców czy analityków, nazywanych również ekspertami w danej dziedzinie];

(26) Проблема в том, что эти обвинения падают на подготовленную почву. О том, что власть не восстановила энергетическую инфраструктуру, еще с лета говорили *украинские эксперты (Novaâ vojna Zelenskogo*, źródło elektroniczne) [sposób pseudoargumentacji jest analogiczny do poprzedniego przykładu];

(27) Pomoc, której udzieliliśmy swojemu sąsiadowi, *ambasador Ukrainy w Polsce* Wasyl Zvarycz ocenił ostatnio na *raptem* ok. 14 mld zł. To *zadziwiające szacunki* (Warzecha) [Ukazanie ambasadora Ukrainy w Polsce jako antyautorytetu osiągnięto przez przeciwstawienie pozytywnie wartościującego sformułowania o naszej pomocy udzielonej sąsiadowi negatywnie nacechowanemu emocjonalnie wyrazowi *raptem* oraz wyrażeniu *zadziwiające szacunki*. W ten sposób zakwestionowano wiarygodność polityka];

(28) Ранее стало известно, что неудачи на поле боя, рост числа военных потерь и тотальная „могилизация” привели к резкому росту антирейтинга Зеленского: рейтинг украинского лидера упал на 20%, до 50%. В то же время его антирейтинг достиг 30% и про-

должает расти. Дела настолько плохи, что в США вновь заговорили об „устранении” Зеленского на фоне провального контрнаступа. Да и сам Зеленский усомнился в искренности Запада в плане поддержки Украины и заявил, что у него на этот счёт плохое предчувствие (*Zelenskiy priznal*, źródło elektroniczne) [W danym mikrotekście warto odnotowania jest zastosowanie pseudoargumentacji odnoszącej się do dwóch autorytetów. Pierwszym są Amerykanie jako wiarygodne źródło wiedzy o Ukrainie, zaś drugim jest osoba prezydenta Zeleńskiego, który „sam”, osobiście miał potwierdzić zawiedzione wobec Zachodu nadzieje na pomoc w kontrofensywie];

(29) *Zachodnie źródła* coraz częściej piszą o „pauzie operacyjnej” w działaniach rosyjskiej armii wyczerpanej wojną na Ukrainie. W tym czasie trwają poszukiwania żołnierzy. Werbuje się ich wśród wojskowych emerytów, w zakładach karnych i na giełdach pracy (*Жołnierz pilnie poszukiwany*) [w polskojęzycznych jednostkach dyskursywnych Zachód i zachodnie źródła wiedzy stanowią również autorytet, który może pomóc uwiarygodnić stawianą tezę czy prezentowany sąd wartościujący];

(30) США и НАТО воюют против России – руками Украины. *Сегодня об этом заявил...* Кто бы вы думали? Нет, не Дмитрий Медведев и не Мария Захарова. Об этом прямо сказал президент Хорватии Зоран Миланович. „Европа стала испытательным полигоном для западного оружия”. И снова – это не название телесюжета на Первом канале, это заголовок статьи на сайте CNN („Ukraina – èto tol'ko placdarm”, źródło elektroniczne) [W tym przypadku możemy zaobserwować polaryzację autorytetów. Z jednej strony postawiono rosyjskich polityków, a z drugiej prezydenta Chorwacji i amerykańską stację telewizyjną CNN. Te same słowa, wypowiedziane przez rosyjskich polityków, nie miałyby takiego wydźwięku, jak użyte przez politycznych i medialnych adwersarzy Rosjan].

4. Argumenty *ad traditionem* – powołanie się na tradycję jest takim rodzajem pseudoargumentacji, w którym sąd wartościujący jest udowadniany przez odniesienie do przeszłości – do tego, jak było wcześniej, a nawet jak zawsze było. Wykorzystuje się także apelowanie ku temu, co sądzili nasi przodkowie. Najczęstszą reprezentacją werbalną tego rodzaju pseudoargumentu jest stwierdzenie, że „przyjęte jest uważać, iż ...”.

(31) Для России такие практики были неприемлемы. Мы всегда уважали интересы партнеров, но взамен рассчитывали, что наши законные соображения и озабоченности также будут учитываться. Именно об этом еще 15 лет назад на Мюнхенской конференции по безопасности говорил президент Владимир Путин. Его тогда не услышали: Россию рассматривали как источник дешевого сырья, который не может претендовать на собственное видение архитектуры глобальной безопасности (*Krizis v otnošeníah Rossii*, źródło elektroniczne) [Pseudoargumentacja zbudowana jest na odniesieniu do stałej, inwariantnej, a zatem tradycyjnie uznawanej rosyjskiej cechy kulturowo-cywilizacyjnej, jaką, według podmiotu dyskursywnego, jest szacunek do innych państw. Oprócz zastosowania leksemu *всегда*, który ma podkreślać przywiązanie do tradycji jako argument dla poparcia tej tezy, powołano się także na prezydenta Putina, który mówił o tym na forum międzynarodowym już wcześniej. Jest to dodatkowy argument na rzecz uwiarygodnienia tezy o wierności tradycji];

(32) В последние годы страны Запада активно продвигают в мировую повестку „*порядок, основанный на правилах*”. Проблема не только в том, что *никто не знает* списка этих правил, но и в том, что их выработку западники всецело оставили за собой. Цель вполне понятна: завернуть прежний колониальный порядок в современную обертку, чтобы попытаться продлить свое доминирование. Вот только страны вне евроатлантического блока устали терпеть зависимое положение. Они стремятся к справедливости и имеют полное право предъявить счета за многие годы рабства и ограбления, которым их подвергли американцы и европейцы (*Krizis v otnošeníáh Rossii*, źródło elektroniczne) [Pseudoargumentacja oparta jest na sprzeczniw wobec tradycji, która stawia Rosjan w roli niewolników Zachodu i USA. Dodatkowym elementem mającym pełnić funkcję uwiarygodnienia danego sądu jest argument *ad populum* w słowach *никто не знает*, z których wynika, że nikt nie zna zasad, na których miałyby się opierać tradycja poniżania krajów nienależących do bloku euroamerykańskiego].

5. Argumenty *ad evidentiam* – apelowanie do oczywistości jest wyrażane w języku polskim przez wiele utartych, szablonowych wyrażen i konstrukcji składniowych, będących wykładnikami modalności, jak np.: „oczywiście, że...; wiadomo, że...; niemożliwe, aby...; jest oczywiste, że...; z tego jasno wynika, że..., naturalną konsekwencją tego jest...; wyraźnie widać, że...; nie budzi wątpliwości, że...; w istocie...; w rzeczywistości...”. W języku rosyjskim wykładniki modalności stosowane są najczęściej jako wyrazy wtrącone: „очевидно, естественно, конечно, несомненно” lub predykaty: „очевидно, что...; естественно, что...”.

(33) Poziom emocjonalnego zaangażowania, który wygenerowało społeczeństwo, był nie do utrzymania na dłuższą metę i między Polakami a Ukraińcami w *naturalny sposób* musiały zacząć narastać antagonizmy (Fiedorczyk) [podmiot dyskursywny tezę o powstaniu antagonizmów między Polakami a Ukraińcami opiera na oczywistości wynikającej ze zbyt dużego początkowego nakładu uczuć, a zatem niemożności przetrwania na tym poziomie emocji przez dłuższy czas];

(34) *Очевидно*, что украинцы полны решимости победить в этой войне и вернуть свою территорию. И *очевидно*, что русские полны решимости урегулировать этот конфликт на наиболее выгодных условиях (*Džon Miršajmer*, źródło elektroniczne) [jedynym uzasadnieniem tezy o tym, że każda ze stron konfliktu rosyjsko-ukraińskiego będzie zdecydowanie dążyła do korzystnego dla niej rozstrzygnięcia, jest opatrzenie jej wykładnikiem modalności wyrażającym przekonanie o oczywistości tego założenia];

(35) Запад развязал страшную войну и продолжает эскалацию боевых действий. Итог *очевиден* – Россия, *конечно*, победит. Но крови прольется немало и виновником этого кровопролития будет Запад (*V NATO ob"ávili*, źródło elektroniczne) [sąd oceniający na temat zwycięstwa Rosji jest poparty pseudoargumentacją apelującą do oczywistości – Rosja wygra, bo jest to oczywiste];

(36) „*Совершенно очевидно*, что любое нападение на Беларусь – это нападение на Россию. И будет соответствующий ответ. *Совершенно очевидно*, что Запад в своей защитной агрессии, то есть оборонительной агрессии, проваливаясь везде, идет сейчас ва-банк. И ставки повышает. Его (Запад – Прим. БЕЛТА) нужно отрезвить. *Как вы знаете*, я говорю о том, что отрезвить – в том числе включив активно ядерное сдерживание”, – сказал

Сергей Караганов (*Ekspert-meždunarodnik*, źródło elektroniczne) [Podmiot dyskursywny nie szuka racjonalnej argumentacji na poparcie sądów o tym, że napaść na Białoruś będzie atakiem na Rosję oraz że Zachód nie cofnie się przed niczym w swojej agresji obronnej. W obu przypadkach odwołuje się do pseudoargumentacji wyrażonej predykatem o pełnej oczywistości *совершенно очевидно*, dla wzmocnienia efektu powtórzonym dwukrotnie];

(37) *Очевидно*, что даже в условиях войны на Донбассе, российские олигархи вполне спокойно вели там бизнес. Более того, война была им выгодна, так как они получили под свой контроль практически всю крупную промышленность ДНР и ЛНР без дыма и огня, а довольно тихо и спокойно. При этом так же спокойно торговали продукцией донбасской промышленности с Европой (*Pervoj žertvoj vojny*, źródło elektroniczne) [Teza o tym, że oligarchowie rosyjscy prowadzili swoje biznesy w Donbasie również w okresie panującej tam wojny nie wymagała racjonalnego udowodnienia przez podmiot dyskursywny. Zostało to zastąpione przez pseudoargumentację. Ciekawe jest to zwłaszcza w konfrontacji z tytułem artykułu];

(38) Запад, *естественно*, заинтересован в том, чтобы подрывать позиции России в Закавказье, подыгрывая Баку и одновременно играя через Пашиняна. Если Россия в этом плане рискует своими позициями в Закавказье, то Армения сейчас рискует самым своим существованием (*Boris Rožin*, źródło elektroniczne) [odwołanie się do oczywistości zwerbalizowane wyrazem wtrąconym *естественно* stanowi w danym mikrotekście jedyną argumentację dla przytoczonej tezy o zamiarach Zachodu wobec pozycji Rosji na Zakaukaziu];

(39) W represyjnym państwie, jakim jest Ukraina, *nie ma możliwości* przeprowadzenia wiarygodnych badań. Dowodów jest mnóstwo! *Wiadomo*, że istnieją tajne więzienia Służby Bezpieczeństwa Ukrainy. *Niemożliwe*, aby kijowską dyktaturę, która wprowadza bestialskie zakazy posługiwania się językiem rosyjskim, popierała rosyjskojęzyczna większość ludności takich miast, jak Charków czy Odessa. To tak, jakby w Polsce zabronić mówienia po polsku (*O zamiarach Rosji...*) [Dana jednostka dyskursywna stanowi bardzo reprezentacyjną ilustrację omawianego rodzaju pseudoargumentacji. Negatywny sąd wartościujący o braku demokracji w Ukrainie jest poparty kilkoma takimi stwierdzeniami w postaci: *nie ma możliwości, niemożliwe, wiadomo, dowodów jest mnóstwo*].

6. Argumenty *ad populum* – argument z opinii powszechnej, powołanie się na zdanie ogółu, głos tłumu – ma miejsce wówczas, gdy podmiot dyskursywny argumentuje swój sąd, odwołując się do zdania „większości” lub „prawie wszystkich”, którzy rzekomo uważają, że zawarta w sądzie wartościującym opinia jest prawdziwa. Do tej samej kategorii zaliczyć należy pseudoargumentację opartą na powołaniu się na to, że nikt nie popiera danego sądu lub nikt nie ma podobnego zdania.

(40) Как *вы все хорошо знаете*, этнические украинцы ненавидят русских, и они будут, как дикие псы, противостоять России. Даже в том случае, если Россия одержит победу на фронте. Поэтому русские, на мой взгляд, будут держаться подальше от территорий западного берега Днепра (*Džon Miršajmer*, źródło elektroniczne) [sąd wartościujący, implikujący negatywną ocenę Ukraińców za pośrednictwem leksemów *ненавидеть* oraz porównania *jak дикие псы*, został uzasadniony za pomocą zwykłego truizmu – odwołania do tego, że oczywistość tego faktu jest dobrze znana wszystkim uczestnikom dyskursu, do których zwraca się podmiot];

(41) Pan usprawiedliwia represje! Ukraina nie może zamykać ust tym, którzy nie uważają, że Rosja na nich napadła. Nie ma badań na ten temat, ale oceniam, że ok. 60 proc. Ukraińców chciałoby dołączyć do Państwa Związkowego Rosji i Białorusi. Kiedyś woleli do Unii Europejskiej. Ale skoro UE ich nie chce, to wybierają Rosję. Chcą być częścią większej całości (*O zamiarach Rosji...*) [subiektywny sąd oceniający został poparty powołaniem się na zdanie większości Ukraińców – magiczne 60% to więcej niż połowa, a ponieważ nie powołano się na racjonalny argument w postaci badań, to jest to w miarę bezpieczne nadużycie statystyczne];

(42) *Coraz więcej Rosjan* chce mieć prawo do użycia siły. Symbolem pozasądowej sprawiedliwości stał się prigożynowy młot kowalski ze śladami sztucznej krwi (Tichomirow) [stwierdzenie, że Rosjanie chcą sami wymierzać sprawiedliwość, jest poparte tylko odwołaniem do rzekomo coraz większej grupy osób tej narodowości, chcącej takiego właśnie rozwiązania];

(43) „*Każdy rolnik ukraiński* marzy o tym, żeby być w podobnych warunkach jak rolnik polski” – wywodził Zwarycz, pomijając jednak kwestię unijnych standardów produkcji obowiązujących polskich rolników, ale nie rolników ukraińskich. Następnie użył typowego dla ukraińskiej polityki prowadzonej po 24 lutego moralnego szantażu, mówiąc o sporze o ukraińskie produkty rolne: „Chcemy, żeby wybrzmiało bardzo jasno w Polsce, że problemem jest nie zboże ukraińskie, a problemem jest agresja rosyjska przeciw Ukrainie. Więc cały ten potencjał protestacyjny trzeba skierować na Rosję” (Warzecha) [sąd pozytywnie wartościujący sytuację polskich rolników jest implikowany przez czasownik „marzyć”, natomiast uzasadnieniem dla twierdzenia, że rolnicy ukraińscy chcieliby mieć podobne warunki, jak wymarzone, wyidealizowane w wypowiedzi warunki polskiego rolnika, jest odwołanie się do głosu narodu, czyli głosu każdego rolnika ukraińskiego];

(44) Co do tego, że na południu kraju do działań ofensywnych ruszyli Ukraińcy, *nie ma wątpliwości raczej nikt* (*Ofensywa, ale bez brawury*) [jeśli raczej nikt nie ma wątpliwości, to oznacza, że wszyscy mają pewność – twierdzenie o rozpoczęciu przez Ukraińców działań ofensywnych jest poparte odwołaniem do głosu niemal wszystkich];

(45) Rosja to kraj zbrodniczy. Sadzę, że dziś *nikt nie ma co do tego wątpliwości*. Jeśli wcześniej je miał, to teraz widzi prawdziwe oblicze tego państwa. [...] Świat zobaczył, do czego zdolna jest Rosja. Widzi jej okrucieństwo, zbrodnie. Przez całe lata *bardzo wiele osób* odrzucało taki obraz Moskwy (*Jeśli Ukraina wygra...*) [sąd wyraźnie negatywnie wartościujący Rosję jako kraj, generalizujący zatem wszystkich Rosjan, jest uzasadniony odwołaniem do tego, że takie zdanie jest oczywiste i nie pozostawia cienia wątpliwości, ponieważ jest głosem powszechnym];

(46) Wśród internautów, i szerzej – *całej opinii publicznej*, nie maleje podziw dla bojowego ducha Ukraińców. Oprócz bohaterstwa i skuteczności armii furorę w sieci robią także doniesienia o waleczności zwykłych obywateli, którym udaje się eliminować kacapskich najeźdźców, niszczyć lub przejmować ich sprzęt (Kossowski) [W danym mikrotekście zauważyć można utożsamienie głosu internautów ze zdaniem całej opinii publicznej. Jest to pseudoargumentacja, ponieważ o ile można ocenić zapisane w sieci przez internautów komentarze i opinie, o tyle nie da się stwierdzić, jakie zdanie ma opinia publiczna. Odwołanie się do tak licznego, ale niemierzalnego, gdyż abstrakcyjnego gremium, stało się uzasadnieniem tezy o pozytywnym stosunku Polaków do waleczności Ukraińców];

(47) Сегодня уже *мало кто будет отрицать*: борьба России и Запада идет в военной, информационной, экономической сферах. Ареной противостояния стала территория Укра-

ины („Ukraina – *ëto tol'ko placdarm*”, źródło elektroniczne) [potwierdzeniem sądu o tym, że Ukraina stała się poligonem walki między Rosją i Zachodem jest powołanie się na głos narodu, bowiem tylko nieliczni mogliby próbować temu zaprzeczyć].

Wnioski

Przestrzeń informacyjna, w której poruszamy się na co dzień, jest nasycona doniesieniami z oddalonych często regionów kraju czy świata. Rzadko mamy możliwość zweryfikowania docierających do nas informacji. Nieczęsto zresztą próbujemy sprawdzać prawdziwość doniesień medialnych – czas, w którym zapoznajemy się z informacjami ze świata, to nasz czas wolny od pracy czy innych obowiązków, dlatego też możemy wówczas stać się łatwym celem dla tych podmiotów dyskursywnych, którym zależy na szerzeniu dezinformacji oraz podporządkowaniu przestrzeni informacyjnej sobie lub grupie, w której imieniu występują.

Zidentyfikowane w przeanalizowanych tekstach artykułów pseudoargumenty zostały podzielone na sześć grup: argumenty odnoszące się do emocji, intuicji, oczywistości, tradycji, autorytetu i tłum. Najliczniej reprezentowaną grupę stanowiły odwołania do autorytetów, wśród których znaleźli się tzw. eksperci oraz analitycy. Najchętniej powoływano się na amerykańskie źródła eksperckie w dziedzinie polityki oraz wywiad amerykański. Tego typu pseudoargumentacja znalazła odzwierciedlenie zarówno w polsko-, jak i rosyjskojęzycznym dyskursie publicznym. Może się to wydawać kontrowersyjne, jednak po wnikliwej analizie sądów zawartych w badanych mikrotekstach, okazało się, że cel zastosowania podobnego chwytu pseudoargumentacyjnego w obu dyskursach był różny. W polskojęzycznych źródłach amerykańskie autorytety miały służyć jako potwierdzenie tez dotyczących Rosji, zaś w rosyjskojęzycznym dyskursie medialnym powoływanie się na te same autorytety pełniło funkcję uzasadnienia dla sądów wartościujących o Ukrainie. Warto także zauważyć, że najmniej reprezentatywną grupę pseudoargumentów stanowiły odwołania do tradycji, co może być symptomatyczne dla innych przemian we współczesnym społeczeństwie informacyjnym.

Istotną kwestią jest także tematyka aksjologicznie nacechowanych mikrotekstów. W polskojęzycznych sądach wartościujących najczęściej implikowano krytykę Rosji, natomiast rosyjski dyskurs publiczny zdominowany był aksjologicznie przez negację Zachodu jako prowokatora konfliktu zbrojnego w Ukrainie.

Pseudoargumentacja jest narzędziem wspomagającym sądy wartościujące, dominujące w narracji dyskursu publicznego nad neutralną denotacją. Te pozorne argumenty odgrywają specyficzną rolę, ponieważ nie falsyfikując ani nie weryfikując sądów zgodnie z procedurami argumentacji i udowadniania, przekonują odbiorcę, tworząc iluzję właściwego uzasadnienia, odwołując się do społecznie utrwalonych mitów potocznych (tradycja, autorytet, tłum) lub emocji, intuicji i wiary.

References

Artykuły źródłowe

- Boris Rožin: v 2023-m godu vojna budet drugoj. Web. 12.09.2023. <https://3mv.ru/186115-boris-rozhin-v-2023-m-godu-vojna-budet-drugoj.html>.
- Budzisz, Marek. „Kiedy Rosja będzie znów zdolna rzucić wyzwanie NATO”. *Sieci*, 33, 14–20.08.2023, s. 61.
- Budzisz, Marek. „Scenariusz III wojny światowej”. *Sieci*, 13, 26.03–3.04.2022, s. 19.
- Dżon Miršajmer: „Počemu russkie pobedât v ètoj vojne”. Web. 10.09.2023. <https://www.business-gazeta.ru/article/598545?ysclid=lmgkfzkddd157133378>.
- Èkspert-meždunarodnik: zapadnye èlity degradiruiut i poterâli čuvstvo real'nosti. Web. 11.09.2023. <https://www.belta.by/society/view/ekspert-mezhdunarodnik-zapadnye-elity-degradirujut-i-poterjali-chuvstvo-realnosti-579485-2023/>.
- „Èto geopolitika”. V Belarusi ob"âsnâiut vnešnee davlenie tajnymi planami Zapada – ob"âsnâem, počemu. Web. 13.09.2023. <https://news.zerkalo.io/economics/16608.html?c>.
- Fiedorczyk, Jan. „Polska dwunarodowa”. *Do Rzeczy*, 34, 21–27.08.2023, s. 14.
- Grochmański, Piotr. „Kreml zmierza ku katastrofie”. *Gazeta Polska*, 13, 30.03.2022.
- „Jeśli Ukraina wygra, Moskwę czeka zmiana” (rozmowa z wicepremierem Jarosławem Kaczyńskim). *Gazeta Polska*, 13, 30.03.2022, s. 11–12.
- Kiev gotov ob"âvit' vojnu Rossii i „oficial'no” bombit' ee territorii. Web. 15.09.2023. <https://antifashist.com/item/kyev-gotov-obavit-voynu-rossii-i-oficialno-bombit-ee-territoriyu.html>.
- Kossowski, Krzysztof. „Gonić kacapów”. *Gazeta Polska*, 13, 30.03.2022, s. 39.
- Krizis v otnošeníah Rossii i Zapada: čto budet dal'se. Web. 10.09.2023. <https://rg.ru/2023/07/07/kontury-novogo-spravedlivogo-mira.html>.
- Kto otpravit Zelenskogo na tot svet – svoi generaly ili amerikancy? V SŠA predrekli prezidentu Ukrainy byt' svergnutym ili ubitym. Web. 05.09.2023. <https://svpressa.ru/politic/article/386444/?ysclid=lmfe0fm0an261753644>.
- „Kto zgładził Darię Duginę”. *Angora*, 36, 2022, s. 70.
- Novaâ vojna Zelenskogo protiv mestnyh panov za dohody ot NDFL nabiraet oboroty. Web. 10.09.2023. <https://dzen.ru/a/ZP6zlUDKEHCmgb8I>.
- „O zamiarach Rosji, niepodległości Ukrainy i relacjach z Polską” (wywiad z Siergiejem Makarowem, politologiem, byłym doradcą Władimira Putina). *Do Rzeczy*, 8, 21–27.02.2023, s. 49–50.
- „Ofensywa, ale bez brawury”. *Angora*, 37, 2022, s. 69.
- „Oto jest głowa zdrajcy”. *Angora*, 36, 2023, s. 69.
- „Pervoj žertvoj vojny stanovitsâ pravda” – ili vremâ, kogda kritičeskoe myšlenie važno kak nikogda. Web. 10.09.2023. <https://dtf.ru/flood/1102946-pervoy-zhertvoy-voyny-stanovitsya-pravda-ili-vremya-kogda-kriticheskoe-myshlenie-vazhno-kak-nikogda>.
- „Rakiety zamiast fajerwerków”. *Angora*, 36, 2022, s. 69–70.
- SŠA napadut v 2024-m... Èksperty rasskazali daže, kak èto budet. Web. 16.09.2023. <https://absolute-rating.mirtesen.ru/blog/43729277754/SSHA-napadut-v-2024-m-Ekspertyi-rasskazali-dazhe-kak-eto-budet?ysclid=lmf7m77m1y497598067>.
- Tichomirow, Aleksiej. „Naród pod pręgiem”. *Angora*, 36, 2023, s. 70.
- Ukraina – èto tol'ko placdarm. Gde Zapad budet voevat' s Rossiej v sleduŭšij raz?. Web. 13.09.2023. <https://360tv.ru/tekst/mir/ukraina-eto-tolko-platsdarm/>.
- V NATO ob"âvili, čto gotovy k prâmoj voennoj konfrontacii s Rossiej. Web. 03.09.2023. <https://bloknot.ru/v-mire/v-nato-ob-yavili-chto-gotovy-k-priamoj-voennoj-konfrontatsii-s-rossiej-1051640.html>.

- „*Vojna – èto mir*”. *Kak vret propaganda i možno li vylečit' otravlennoego ej*. Web. 15.09.20233. <https://www.svoboda.org/a/kak-vret-propaganda-i-mozhno-li-vylechit-otravlennoego-ei/32287154.html>.
- Warzecha, Łukasz. „Ukraińskie otrzeźwienie?”. *Do Rzeczy*, 31, 31.07–6.08.2023, s. 13.
- Wywiad Estonii: Putin wierzy, że w wojnie na Ukrainie czas jest po stronie Rosji*. Web. 10.09.2023. <https://www.rp.pl/polityka/art37920481-wywiad-estonii-putin-wierzy-ze-w-wojnie-na-ukrainie-czas-jest-po-stronie-rosji>.
- Zelenskij priznal, čto kontrnastup ne zakončitsâ heppi-èdom*. Web. 10.09.2023. <https://life.ru/p/1606636?ysclid=lmfdn3niex454041403>.
- „Żołnierz pilnie poszukiwany”. *Angora*, 30, 2023, s. 71.

Opracowania

- Bartmiński, Jerzy. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006.
- Benenowska, Iwona. *Wartościowanie w listach Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2015.
- Borowska-Piotrowska, Agata. *Wartości w estetyce Marii Gołaszewskiej*. Olsztyn, Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015.
- Davis, Wayne A. *Nondescriptive meaning and reference. An ideational semantics*. Oxford, Clarendon Press, 2005.
- Dudziak, Arkadiusz. *Informacyjne i perswazyjne funkcje reklamy społecznej w świetle antropologii i aksjologii*. Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2012.
- Fake newsy mają się dobrze. Eurostat podał, ile osób weryfikuje informacje w sieci*, 20.12.2021. Web. 23.09.2023. <https://forsal.pl/biznes/media/artykuly/8316579,fake-newsy-maja-sie-dobrze-ile-osob-weryfikuje-informacje-w-sieci-eurostat.html>.
- Hunston, Susan. *Corpus approaches to evaluation. Phraseology and evaluative language*. New York, Taylor & Francis, 2010.
- Kiklewicz, Aleksander, Jolanta Piwowar, red. *Wartości i wartościowanie we współczesnej humanistyce. III: Perspektywa językoznawcza*. Olsztyn, Centrum Badań Europy Wschodniej UWM, 2017.
- Król-Kumor, Martyna. „Zastosowanie metod aksjologicznych w badaniach nad dyskursem publicznym na temat pandemii COVID-19”. *Człowiek – Społeczeństwo – Świat: Informacja. The Peculiarity of Man*, t. 7 (31). Red. Ryszard Stefański. Toruń–Kielce, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2021, s. 97–120.
- Krzeszowski, Tomasz. *Angels and Devils in Hell. Elements of Axiology in Semantics*. Warszawa, Energeia, 1997.
- Kul'pina, Valentina. „Aksjologia barw w języku polskim i rosyjskim”. *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, cz. 1. Red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012, s. 272–288.
- Kurczab, Henryk. „Z problemów wartości i wartościowania (wybrane zagadnienia)”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna*, 72, 2012, s. 7–37.
- Laskowska, Elżbieta. *Wartościowanie w języku potocznym*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1992.
- Leszczak, Oleg. „Diskurs jak funkcjonal'no-pragmatische variant lingvosemiotičeskogo opyta”. *Dyskurs: aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne*. Red. Aleksander Kiklewicz, Irina Uchwanowa-Szmygowa. Olsztyn, Centrum Badań Europy Wschodniej UWM, 2015, s. 57–66.

- Leszczak, Oleg. *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010.
- Levensen, Carsten, red. *Cultural semantics and social cognition: A case study on the Danish universe of meaning*. Berlin–Boston, Mouton De Gruyter, 2013.
- Luoma, Sari. *Assessing speaking*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Maliszewski, Bartłomiej. *Metafora i aksjologia*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009.
- Mangold-Alwinn, Roland, Stefan Barattelli. *Wörter für Dinge. Von flexiblen Konzepten zu variable Benennungen*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1995.
- Markelova, Tat'ana. *Pragmatika i semantika sredstv vyraženiâ ocenki v russkom âzyke*. Moskwa, Moskovskij gosudarstvennyj universitet pečati Ivana Fedorova, 2013.
- Matusiak-Kempa, Iza, Alina Naruszewicz-Duchlińska, red. *Idee i wartości w języku i kulturze*. Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015.
- Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława. „Miejsce wartości w opisie gatunków kultury”. *Język a Kultura*, 23, 2012, s. 33–41.
- Pałuszyńska, Edyta. „Wartość słowa w dyskursie politycznym (na materiale publicystyki radiowej)”. *Słowo: struktura, znaczenie, kontekst*. Red. Ewa Szkudlarek-Śmiechowicz, Agnieszka Wierzbicka, Elwira Olejniczak. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020, s. 31–39.
- Post, Michał. *Speech acts and speech genres: An axiological linguistics perspective*. Wrocław, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu, 2013.
- Puzynina, Jadwiga. *Język wartości*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.
- Puzynina, Jadwiga. „Językoznawstwo a aksjologia”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 32, 1982, s. 71–86.
- Puzynina, Jadwiga. „Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami)”. *Etnolingwistyka*, 26, 2014, s. 7–20.
- Puzynina, Jadwiga. „O dyskursie oceniającym i dyrektywnym w tekstach prasy codziennej”. *Poradnik Językowy*, 2, 1984, s. 69–78.
- Puzynina, Jadwiga. *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*. Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 2013.
- Rodziewicz, Barbara. *Wartości: Polacy – Rosjanie – Niemcy*. Szczecin, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, 2014.
- Vol'f, Elena. *Funkcional'naâ semantika ocenki*. Moskwa, Izdatel'stvo URSS, 2002.
- Wąsik, Zdzisław, Michał Post, red. *Papers and studies in axiological linguistics*. Wrocław, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu, 2011.
- Wileczek, Anna. „Ekstremalność jako wartość i młodzieżowe implikacje językowe”. *Polonistyka i świat wartości: edukacja polonistyczna jako wartość*. Red. Magdalena Marzec-Jóźwicka, Agnieszka Karczewska, Sławomir Jacek Żurek. Lublin, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2019, s. 667–678.
- Woldt, Claudia. *Sprache als Wert – Werte in der Sprache. Untersuchungen zu Bewertungen von Sprache allgemein und Komposita im Besonderen in der tschechischen Sprachgeschichte*. München, Verlag Otto Sagner, 2010.
- Żywieczyński, Przemysław. „Świat wartości kontra anioły i diabły”. *Metodologie językoznawstwa. Ewolucja języka. Ewolucja teorii językoznawczych*. Red. Piotr Stalmaszczyk. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013, s. 103–130.

MAŁGORZATA DZIEDZIC

Czynniki stresogenne wśród studentów filologii rosyjskiej w kontekście aktualnej sytuacji geopolitycznej

Stress factors among students of Russian philology in the context of the current geopolitical situation

Abstract. The aim of this article is to identify the background as well as types of stressors and their impact on the acquisition of Russian as a foreign language by students of Russian Philology in the current geopolitical situation. Determining the causes of stress and the correlation between perceived stress level and academic achievement of students can help to identify areas that require support and indicate possible ways to improve the situation. Based on the conducted questionnaire survey, observation during classes and the literature on stress and its impact on the learning process, the author attempted to identify the most important internal and external factors causing academic stress and examined the influence of the current geopolitical situation and social determinants on the stress level experienced by Russian philology students. In addition, the degree of learners' awareness of opportunities to reduce their stress levels was investigated. The results of the research made it possible to identify particularly common sources of stress and contributed to the identification of possible ways to reduce its level. Examples of stress reduction methods that are beneficial in language acquisition, good practices of institutional activities as well as interpersonal skills of the lecturers that can contribute to the improvement of the current situation are recommended.

Keywords: stress, stressors, effects of stress, Russian language teaching

Małgorzata Dziedzic, University of Rzeszów, Rzeszów – Poland, madziedzic@ur.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9406-2207>

Napaść zbrojna Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku wstrząsnęła współczesnym światem i spowodowała wiele następstw nie tylko dla krajów bezpośrednio zaangażowanych w konflikt zbrojny, lecz także dla społeczności międzynarodowej. Wśród głównych konsekwencji wybuchu wojny znalazły się skutki: humanitarne, polityczne, ekonomiczne, zagrożone jest w dalszym ciągu bezpieczeństwo międzynarodowe, ale obserwujemy również liczne następstwa społeczne czy środowiskowe. Zaistniała sytuacja wzbudza silne emocje wśród poszczególnych grup społecznych w krajach bezpośrednio zaangażowanych

w wojnę, ale również w Polsce, która z racji swojego położenia geograficznego znalazła się blisko konfliktu.

Nauczanie języka rosyjskiego na studiach filologicznych w obecnej sytuacji geopolitycznej stało się niezwykle trudne. Mając na uwadze konieczność kształtowania u studentów nie tylko kompetencji językowej i komunikacyjnej, lecz również socjokulturowej, niezbędne stało się wprowadzenie do procesu dydaktycznego wielu zmian. Należało zaktualizować treści kształcenia, poddać analizie dobór materiałów dydaktycznych i źródłowych (m.in. zapewnić dostęp do autentycznych materiałów rosyjskojęzycznych niezależnych mediów), które pozwoliłyby uczącym się lepiej zrozumieć realia współczesnej Rosji, wpływ wojny na społeczeństwo rosyjskie, następstwa nałożonych na Rosję sankcji, zmiany w stosunkach międzynarodowych i pozycji Rosji na arenie światowej. Kompetencja socjokulturowa jest bowiem niezbędna nie tylko do efektywnego komunikowania się w języku obcym, ale także do pełnego zrozumienia bogactwa i złożoności innych kultur. Jest to jeden z kluczowych elementów w edukacji językowej, umożliwiający studentom naukę języka i rozwijanie międzykulturowej świadomości i wrażliwości.

Opanowywanie języka obcego wymaga od uczących się zaangażowania emocjonalnego i właściwej motywacji, co w obecnej sytuacji nabiera nowych znaczeń. Zainteresowanie kulturą, sztuką czy literaturą rosyjską, które to dziedziny do wybuchu wojny były powszechnie raczej odbierane pozytywnie, po 24 lutego 2022 roku stało się w ocenie społecznej tematem drażliwym, a rosyjskie wytwory kultury w dużej mierze zniknęły z polskiej przestrzeni publicznej. Działania Rosji oraz przekazy medialne nasilają uprzedzenia i stereotypy w społeczeństwie polskim, co może niekorzystnie wpływać na poziom motywacji do nauki języka rosyjskiego oraz odbiór społeczny osób studiujących język rosyjski.

Obserwacja wypowiedzi i zachowań studentów podczas zajęć z praktycznej nauki języka rosyjskiego (PNJR) wskazuje, że oprócz modyfikacji samych treści kształcenia należy również zwrócić szczególną uwagę na dobrostan psychiczny studentów filologii rosyjskiej, którzy po wybuchu wojny doświadczyli silnego stresu i dotychczas spotykają się z ostracyzmem społecznym z uwagi na kierunek studiów, który wybrali, bądź narodowość (w przypadku nielicznych studentów pochodzących z Rosji). Uczący się języka rosyjskiego zwracają uwagę na nieprzychylnie komentarze otoczenia w przypadku informowania o wybranym przez nich kierunku studiów, np. podczas udziału w targach pracy czy targach edukacyjnych, ale też w czasie rozmów prywatnych. Pojawiają się uwagi na temat braku przydatności tego języka w dzisiejszej rzeczywistości oraz ograniczonych perspektywach zawodowych w przyszłości, jak również próby dezawuowania osiągnięć cywilizacyjnych czy dorobku kulturowego Rosjan. Trudno zgodzić się z taką oceną społeczną w sytuacji, gdy wielu mieszka-

jących w Polsce Ukraińców nadal posługuje się językiem rosyjskim, a studenci osobiście mieli okazję przekonać się o jego przydatności podczas licznych działań wolontariackich na rzecz uchodźców z Ukrainy. Wysoka wartość wytworów rosyjskiej literatury, muzyki czy malarstwa, zdaniem specjalistów na całym świecie, również pozostaje bezsporna. Zaobserwowane podczas zajęć, dyżurów konsultacyjnych czy form kształcenia pozaformalnego reakcje i zachowania studentów stały się bodźcem do przeprowadzenia badań w zakresie podłoża oraz rodzajów czynników stresogennych w procesie kształcenia oraz ich wpływu na przyswajanie języka rosyjskiego jako obcego przez studentów filologii rosyjskiej na Uniwersytecie Rzeszowskim. Zrealizowane badania pozwoliły ustalić najczęściej wskazywane źródła stresu i ich korelacje z wojną wśród badanej grupy respondentów, a także stopień świadomości uczących się w zakresie możliwości obniżenia poziomu napięcia. Zdefiniowanie źródeł stresu, jak również określenie potrzeb, oczekiwań oraz preferowanych przez studentów form pracy, metod nauczania czy postaw nauczyciela akademickiego mogą poprawić efektywność przyswajania języka rosyjskiego w dobie toczącej się wojny oraz korzystnie wpłynąć na poziom motywacji do nauki.

Istotne dla przeprowadzonych badań pojęcie **stresu** jest kojarzone z przeciążeniem wywołanym sytuacją trudną, konfliktową, chorobą, ciężkim przeżyciem, zmartwieniem, ale też wpływem bodźców fizycznych, np. silnego hałasu czy zbyt wysokiej temperatury. Negatywne bodźce psychiczne bądź fizyczne, prowadzące do zaburzeń czynnościowych, określa się jako **stresory**, czyli przyczyny stresu. Stres to naturalna reakcja organizmu na wyzwania i sytuacje wymagające dostosowania się lub określonej reakcji. W psychologii pojęcie stresu jest obecnie analizowane w trzech podstawowych nurtach (Bieńkowska, Potyka, Suchon 129–132). Pierwsza koncepcja opiera się na stresorach jako zewnętrznych okolicznościach (tożsamy ze stresem), które to wywołują u przeciętnego człowieka silne napięcie emocjonalne i zakłócają prawidłowe funkcjonowanie. Koncepcja ta nie uwzględnia jednak indywidualnego odbioru sytuacji przez daną osobę. W drugim nurcie stres rozumiany jest jako wewnętrzny dyskomfort, przede wszystkim emocjonalny, któremu towarzyszą określone reakcje wegetatywne i behawioralne. Trzecie podejście wiąże się z zakłóceniem równowagi pomiędzy człowiekiem a środowiskiem (możliwościami jednostki a stawianymi przed nią wymaganiami pochodzącymi z zewnątrz bądź wynikającymi z określonych przez jednostkę wewnętrznych standardów). Stres może być zarówno krótkotrwały (np. reakcja na nagłą sytuację stresową), jak i długotrwały (np. stres związany z pracą, nauką, rodziną, środowiskiem lub innymi chronicznymi źródłami napięcia).

Reakcje organizmu na stres mogą obejmować zarówno zmiany fizyczne, jak i emocjonalne. Fizyczne objawy stresu to np.: przyspieszone bicie serca, wzrost ciśnienia krwi, napięcie mięśni, trudności z oddychaniem i inne reakcje, które

przygotowują organizm do działania w sytuacji zagrożenia. Emocjonalnie stres może objawiać się jako uczucie niepokoju, lęku, rozdrażnienia, frustracji, a także problemów z koncentracją i snem.

Wśród badaczy zainteresowanie tematem wpływu stresu na przyswajanie wiedzy i zdolność uczenia się jest bardzo duże. Aspekt ten badali m.in. niemieccy uczeni Lars Schwabe i Oliver Wolf, którzy udowodnili, że „niezestresowane osoby uczą się bardziej świadomie, podczas gdy te narażone na stres zdają się na instynkt”, a stres finalnie obniża zdolność uczenia się o 30% (*Jak uczymy się...*, źródło elektroniczne). Naukowcy z Uniwersytetu Arkansas w USA dowodzą natomiast, że szybciej przypominamy sobie informacje, które przyswoiliśmy właśnie w stresie (Shields, Colton, Yonelinas 48–54). Wpływ stresorów na uczenie się i umiejętność komunikacji w języku obcym wśród studentów opisuje w swoich badaniach m.in. Dmitrij Żabin, który stwierdza, iż stres egzaminacyjny ma znaczący wpływ na organizm studentów, powodując zarówno wzrost poziomu odczuwanego przez nich subiektywnego lęku, jak i obiektywne zmiany w układzie nerwowym i sercowo-naczyniowym (Żabin 204).

Stres może mieć znaczący wpływ na proces uczenia się, zarówno pozytywny, jak i negatywny, a jego wpływ na naukę może być złożony i zależy od wielu czynników, takich jak m.in.: indywidualna tolerancja na stres, okres jego odczuwania, rodzaj zadania do wykonania, poziom doświadczanego stresu, umiejętność radzenia sobie z nim i in. Praca ze studentami pozwala zauważyć, że stres np. przed egzaminem może działać mobilizująco, jednak po przekroczenie pewnej wartości znacząco obniża efektywność uczenia się, tak więc poziom stresu i długość jego odczuwania mają tu kluczowe znaczenie.

Przeprowadzane na polskich uczelniach badania z ostatnich lat, zamieszczone w *Raporcie Rzecznika Praw Pacjenta* z 2020 roku, na temat stanu zdrowia psychicznego w środowisku akademickim wskazują jednoznacznie, iż:

Problemy psychiczne są coraz częstszym zjawiskiem w środowisku akademickim. Wysokie tempo życia i stres sprawiają, że młodzi ludzie częściej doświadczają kryzysów psychicznych. Głównymi problemami wskazanymi przez uczelnie są niska samoocena, stres, myśli samobójcze, zaburzenia lękowe, depresyjne, nerwice, problemy adaptacyjne, zaburzenia osobowości. Pojawiają się kryzysy w relacjach koleżeńskich, uczuciowych czy rodzinnych, samotność, problemy z komunikacją z rówieśnikami, problemy rodzinne, przeżywanie problemów innych osób, brak empatii oraz dyskryminacja osób z niepełnosprawnościami (*Zdrowie psychiczne...*, źródło elektroniczne).

Problemy psychiczne młodych ludzi pogłębiła dodatkowo pandemia, co potwierdziły liczne badania i raporty (*Naukowcy zbadali...*, źródło elektroniczne). Specjaliści z zakresu psychologii i psychiatrii zwracali szczególną uwagę na konsekwencje pandemii właśnie wśród dzieci i młodzieży (część z nich stanowią obecni studenci):

W ciągu ostatnich kilkunastu miesięcy psychiatrzy odnotowali częstsze występowanie depresji, stanów lękowych, zaburzeń nerwicowych, problemów ze snem i apetytem, a także zespołu stresu pourazowego (PTSD) wśród dzieci i młodzieży. W związku z tym specjaliści apelują do rodziców, opiekunów i pedagogów o wzmoczoną czujność i podpowiadają, jak wspierać dzieci i młodzież w nowej, postpandemicznej rzeczywistości (Szczepaniak, źródło elektroniczne).

Kolejnym źródłem powszechnego stresu okazała się napaść zbrojna Rosji na Ukrainę, która dodatkowo pogłębiła problemy zdrowia psychicznego. Jak podaje Polska Agencja Prasowa, niektóre z przeprowadzonych badań wskazują nawet, iż „poziom stresu związanego z wojną na Ukrainie jest wyższy w porównaniu z doświadczeniem epidemii przez młodzież” (*Psycholog...*, źródło elektroniczne).

Wspominane przyczyny kryzysów psychicznych dotyczą obecnie studentów wszystkich kierunków studiów, w sposób szczególnie zaś studentów filologii rosyjskiej, dodatkowo obciążonych skutkami wojny. Może to wpływać na pogorszenie zarówno ich stanu zdrowia psychicznego i fizycznego, jak również wyników w nauce. Rolą uczelni i nauczycieli akademickich jest w tej sytuacji zauważanie problemów i potrzeb studentów, współpraca w tym zakresie z właściwymi dla danej uczelni specjalistycznymi jednostkami oferującymi studentom pomoc psychologiczną oraz okazanie uczącym się zrozumienia i wsparcia.

Przedstawione powyżej fakty i okoliczności potwierdzają zasadność poddania analizie dobrostanu studentów filologii rosyjskiej i jego wpływu na osiągnięcia przez rusycystów wyniki w nauce. Badacze podejmują co prawda próby określenia wpływu inwazji Rosji na Ukrainę na kondycję psychiczną polskich studentów filologów (Trinder, Dziedzic, Gałązka 67–77) oraz ich odporność na stres, niewiele jest jednak opracowań dotyczących konkretnie studentów filologii rosyjskiej. Badania zostały przeprowadzone wśród studentów kierunku filologia rosyjska na Uniwersytecie Rzeszowskim w roku akademickim 2022/2023 oraz 2023/2024 przy pomocy kwestionariuszy utworzonych w aplikacji Forms (ankiety zostały uzupełnione w formie zdalnej). W badaniu wzięli udział studenci studiów pierwszego i drugiego stopnia w liczbie 46 respondentów. Wskazana liczba badanych związana jest z niewielką liczebnością grup studenckich w objętym badaniem okresie oraz niepełnym zwrotem ankiet. Mimo wskazanych ograniczeń badanie pozwoliło na zebranie reprezentatywnego materiału badawczego, jego analizę ilościową i jakościową i może stanowić punkt wyjścia do badań na większej populacji na innych uczelniach w kraju i za granicą.

Pytania właściwe skierowane do studentów dotyczyły:

- odczuwania przez respondentów stresu podczas zajęć dydaktycznych,
- określenia przewagi czynników stresogennych (wewnętrznych i zewnętrznych),
- rodzajów i nasilenia stresorów,

- dodatkowych okoliczności, związanych z agresją Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku,
- odczuwanego przez studentów wsparcia instytucjonalnego ze strony pracowników uczelni, które mogłoby wpłynąć na obniżenie poziomu stresu,
- wpływu stresu na przyswajanie przez respondentów języka rosyjskiego,
- świadomości na temat możliwości obniżenia poziomu stresu podczas zajęć (związanych z zajęciami, zachowaniami wykładowców oraz dotyczących samych respondentów).

Ankieta zawierała 20 pytań (metryczkę, pytania wielokrotnego wyboru oraz pytania otwarte, które pozwoliły na uzyskanie dodatkowych, bardziej szczegółowych odpowiedzi), które nie dotyczyły jednego konkretnego przedmiotu w programie nauczania, a wszystkich zajęć dydaktycznych realizowanych na danym kierunku studiów.

Na **pytanie nr 2** – czy respondenci odczuwają stres podczas zajęć z PNJR bądź innych przedmiotów – 89% uzyskanych wyników badania stanowiły odpowiedzi twierdzące, jedynie 11% ankietowanych nie potwierdziło odczuwania stresu. Udzielone odpowiedzi wskazują, że stres jest wśród respondentów zjawiskiem powszechnym, wymagającym optymalizacji środowiska akademickiego w celu zminimalizowania jego negatywnych skutków w procesie uczenia się.

Pytanie nr 3 dotyczyło określenia, czy poczucie stresu jest u respondentów uwarunkowane bardziej przez czynniki zewnętrzne (związane z osobą wykładowcy, warunkami pracy, grupą itp.) czy wewnętrzne (związane z samym sobą, osobowością, cechami charakteru, odpornością na stres itp.). 33 ankietowanych (72%) przyznało, że większy wpływ na odczuwany stres mają w ich przypadku czynniki zewnętrzne, zaś 13 odpowiedzi (28%) wskazało na czynniki wewnętrzne. Udzielone przez respondentów odpowiedzi sugerują, że dla większości badanych to środowisko akademickie, warunki pracy czy interakcje z innymi osobami stanowią najsilniejsze źródła stresu.

Kolejne pytania (**pytania 4–11**) miały na celu ustalenie rodzajów stresorów i skali ich odczuwania przez ankietowanych (w skali od 0 do 10, gdzie 0 oznaczało brak stresu, a 10 jego bardzo wysoki poziom). Respondenci wskazali w kolejności rosnącej następujące czynniki wpływające na intensywność odczuwanego stresu:

- brak zainteresowania tematem zajęć – średni poziom 3,87¹
- chaos podczas zajęć – średni poziom 3,91
- osoba wykładowcy – średni poziom 5,70
- strach przed popełnieniem błędu w wypowiedzi ustnej – średni poziom 6,29
- zbyt duży nakład pracy ze strony studenta – średni poziom 6,40

¹ Wyniki zostały zaokrąglone do dwóch miejsc dziesiętnych w pytaniach 4–11 i jednego w pytaniach kolejnych.

- zbyt wysokie wymagania ze strony prowadzącego – średni poziom 6,54
- opinia grupy – średni poziom 7,33
- nieprzygotowanie studenta do zajęć – średni poziom 8,20.

Odpowiedzi uzyskane na powyższe pytania wskazują, że większość respondentów nie odczuwa silnego stresu z powodu braku zainteresowania tematyką zajęć czy też mankamentów w organizacji ćwiczeń i wykładów. Osoba wykładowcy wzbudza już znacznie wyższy poziom stresu, a zbyt wysokie wymagania z jego strony dodatkowo potęgują emocjonalne napięcie. Obawy przed popełnieniem błędów w wypowiedziach ustnych stanowią istotny czynnik stresogeny, podobnie jak akceptacja grupy rówieśniczej. Najbardziej stresujący dla studentów okazuje się jednak ich brak przygotowania do zajęć. Odpowiedzi wskazują na różnice indywidualne wśród ankietowanych, jednak średnie wyniki pozwalają na określenie najbardziej newralgicznych w opinii studentów źródeł stresu. Uzyskane wyniki badania dotyczące lęku językowego, a w szczególności lęku przed popełnieniem błędu, potwierdzają powszechność tego zjawiska, na co zwracają uwagę również inni badacze (Półtorak 2022: 191–203).

Pytanie nr 12 pozwalało na wskazanie przez respondentów innych niż powyższe przyczyn stresu towarzyszącego studentom podczas zajęć dydaktycznych. Wśród odpowiedzi pojawiły się następujące czynniki:

- niemiłe spojrzenia ze strony prowadzącego i brak objaśnienia materiału
- czasami są dni, kiedy ciężko cokolwiek powiedzieć po rosyjsku, bo w głowie pustka i odczuć jakby pierwszy raz miało się styczność z rosyjskim
- odmienna opinia grupy na jakiś temat
- brak zaangażowania wykładowcy
- za dużo rzeczy na raz
- złośliwe komentarze i miny niektórych wykładowców
- brak jasnych wytycznych, wymagań
- zbyt dużo do przygotowania z kilku przedmiotów na raz, przeciążenie
- natłok innych zajęć
- problemy osobiste powodujące trudności w skupieniu się na zajęciach czy nauce
- gorszy nastrój, brak chęci do nauki, trudności ze skupieniem się i mobilizacją
- nudne zajęcia, znużony wykładowca niezainteresowany tym, co mówi, i tym, czy jest słuchany przez odbiorców
- nastrój wykładowcy
- na tym etapie już się praktycznie nie stresuję, na poprzednich latach bywało.

Uzyskane odpowiedzi potwierdzają dominujący wpływ czynników zewnętrznych, co jest zgodne z udzielonymi odpowiedziami na pytanie nr 3. Respondenci zwracają uwagę na osobowość i zachowania wykładowcy, reakcje grupy rówieśniczej, trudności z przyswajaniem materiału związane z nadmiarem obowiązków i presją czasu, ale również dostrzegają negatywny wpływ na swój dobrostan problemów osobistych i emocjonalnych.

Kolejne **pytanie nr 13** (wielokrotnego wyboru) miało na celu ustalenie, czy w związku z agresją Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku respondenci odczuwają bądź uświadamiają sobie dodatkowe okoliczności, które mogą mieć wpływ na proces dydaktyczny. Wśród zaproponowanych do wyboru odpowiedzi pojawiły się następujące:

- spadek motywacji do nauki
- obawy o przyszłość zawodową
- wzmożona niechęć społeczna wobec wszystkiego, co rosyjskie, w tym języka
- ograniczenie możliwości podróżowania do Rosji, wymian studenckich, praktyk językowych
- bariera kulturowa, prowadząca do trudności w zrozumieniu i akceptacji aspektów kultury rosyjskiej
- brak dostępu do niektórych form przekazywania wiedzy i zasobów edukacyjnych, np. wykładów, seminariów, warsztatów, wydarzeń kulturalnych z udziałem Rosjan – na żywo bądź online
- powstawanie w polskim społeczeństwie nowych stereotypów i uprzedzeń na temat Rosjan
- zmiana własnego postrzegania języka rosyjskiego potęgowana doniesieniami medialnymi na temat wojny.

Odpowiedzi respondentów na postawione pytanie przedstawia poniższy wykres 1.

13. Czy w związku z agresją Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 odczuwa Pan/-i dodatkowo:

Wykres 1. Odpowiedzi na pytanie ankietowe nr 13

Wykres wskazuje, iż najbardziej zauważalnymi przez studentów rusycystów skutkami wybuchu wojny są ograniczenia w podróżowaniu do Rosji, w tym mające bezpośredni związek z edukacją i współpracą międzynarodową, jak wymiany studenckie czy praktyki językowe (odpowiedź zaznaczyło 42 ankietowanych, co stanowi 91,3% wszystkich osób biorących udział w badaniu). Taka sama liczba

respondentów zauważa pojawienie się w polskim społeczeństwie nowych stereotypów i uprzedzeń na temat Rosjan, będących skutkami toczącej się wojny oraz przekazów medialnych na ten temat. Studenci dostrzegają ponadto dużą niechęć społeczną wobec Rosji i języka rosyjskiego (37 ankietowanych – 84,3%) oraz obawiają się o swoją przyszłość zawodową (34 odpowiedzi, co stanowi niemal 74% ogółu badanych). Co ciekawe, nie wpływa to w znaczny sposób na spadek motywacji do nauki języka rosyjskiego, który wskazało jedynie 9 ankietowanych (19,6%), natomiast zmianę w postrzeganiu przez studentów języka rosyjskiego wybrało już nieco więcej, bo 13 respondentów, co stanowi niemal 1/3 badanych (28,3%). Znaczna część ankietowanych – 20 respondentów, czyli 43,5% badanych – zauważyła ponadto brak dostępu do niektórych zasobów edukacyjnych, np. wykładów, seminariów, warsztatów, wydarzeń kulturalnych z udziałem Rosjan. 15 spośród badanych (32,6%) wskazało barierę kulturową utrudniającą rozwój kompetencji socjokulturowej. Z uzyskanych odpowiedzi na pytanie nr 13 jednoznacznie wynika, iż obecna sytuacja geopolityczna ma znaczący wpływ na życie i doświadczenia studentów rusycystów, którzy na co dzień zmagają się ze skutkami wojny. Dostrzegają oni zarówno negatywne zmiany w społeczeństwie, które mogą prowadzić do dalszego pogorszenia relacji międzykulturowych i tworzenia podziałów społecznych, jak też ograniczenia związane z przebiegiem studiów, możliwościami edukacyjnymi, co może prowadzić do zwiększenia poczucia niepewności odnośnie do przyszłości zawodowej i osobistej.

Kolejne pytanie (**pytanie nr 14**) pozwoliło na wskazanie przez studentów filologii rosyjskiej dodatkowych skutków wybuchu wojny. Uzyskano następujące odpowiedzi:

- czuję się oceniana negatywnie przez innych, gdy mówię, jaki język studiuję
- nowe tematy tabu;
- uważam, że język rosyjski kojarzy się bardzo negatywnie i ludzie już nie zauważają bogatej kultury tego kraju, a przecież mamy wiele wspólnego i nie warto tego zaprzepaszczać, decyzyjnie podejmuje jedna osoba, nie cały naród
- negatywne nastawienie osób, które słyszą, jak mówię w języku rosyjskim
- nienawiść wobec wszystkiego, co rosyjskie, i wszystkich Rosjan
- dyskryminacja języka rosyjskiego w stosunku do innych języków
- czuję się jak dziwak, gdy mówię, że studiuję rosyjski
- brak perspektyw na poprawę sytuacji w najbliższych latach
- problemy gospodarcze w Polsce wywołane przez wojnę
- konflikty społeczne, za i przeciw wobec pomocy Ukrainie
- niechęć wobec filmów, muzyki rosyjskiej z udziałem propagandystów Kremla.

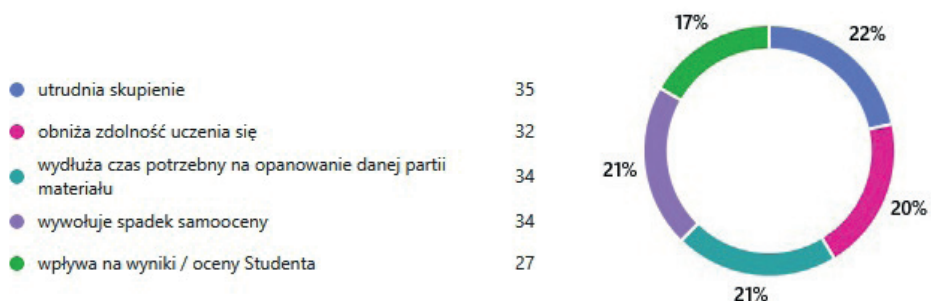
Powyższe odpowiedzi potwierdzają, że respondenci zauważają wiele negatywnych konsekwencji konfliktu zbrojnego, są świadomi jego skutków społecznych i środowiskowych oraz odczuwają dyskryminację i izolację społeczną z powodu

wybranego kierunku studiów. Dostrzegają oni, że wybuch wojny spowodował nasilenie negatywnego nastawienia społecznego wobec języka rosyjskiego i Rosjan, zdają sobie sprawę z braku perspektyw na poprawę sytuacji w najbliższych latach.

Na **pytanie nr 15** na temat możliwości uzyskania wsparcia instytucjonalnego ze strony uczelni (w tym nauczycieli akademickich, władz, pracowników administracji), które mogłoby wpłynąć na obniżenie poziomu stresu, 36 spośród badanych (78,3%) dostrzega taką możliwość. 10 respondentów (21,7%) nie czuje, że może liczyć na tego rodzaju wsparcie bądź nie jest świadoma takiej możliwości. Z uzyskanych w wyniku odpowiedzi na pytanie danych wynika, iż większość respondentów jest świadoma możliwości uzyskania pomocy w sytuacjach silnego stresu, jednak istnieje grupa studentów, którzy potrzebują dodatkowych informacji bądź zachęty do korzystania z dostępnych źródeł wsparcia.

Kolejne pytanie było kluczowe dla ustalenia wpływu odczuwanego przez studentów stresu na proces dydaktyczny. Szczegółowe odpowiedzi na postawione pytanie obrazuje wykres 2.

16. W jaki sposób Pana/i zdaniem stres wpływa na przyswajanie przez Pana/ią języka rosyjskiego?

Wykres 2. Odpowiedzi na pytanie ankietowe nr 16

Największa liczba respondentów – 35 (co stanowi 76,1%) – zauważa, iż stres utrudnia skupienie uwagi. Zbliżona liczba badanych – 34 (74%) – wskazuje, że wydłuża on czas potrzebny na opanowanie danej partii materiału oraz wywołuje spadek samooceny uczących się. 32 spośród ankietowanych (69,6%) zauważa wpływ stresu na obniżenie zdolności uczenia się. Ponad połowa badanych w liczbie – 27 (58,7%) – odczuwa wpływ stresu na osiąganę przez nich wyniki w nauce. Jak wynika z przeprowadzonego badania, studenci zauważają, że odczuwany przez nich stres wywołuje liczne negatywne konsekwencje w procesie uczenia się i niekorzystnie wpływa na efektywność przyswajania materiału, co wymaga podjęcia kompleksowych działań mających na celu minimalizację jego skutków.

Wśród innych skutków stresu wpływających na przyswajanie przez ankietowanych języka rosyjskiego respondenci wskazali następujące nieliczne przykłady (pytanie nr 17):

- motywuje do nauki
- wpływa na popełnianie większej liczby błędów
- wywołuje niechęć do nauki
- blokuje, czasami znamy odpowiedź, a ze stresu boimy się odezwać.

Wymienione dodatkowo przez respondentów skutki stresu w przeważającej mierze wskazują na jego negatywne działanie, utrudniające komunikację i ograniczające zaangażowanie studentów w procesie przyswajania języka obcego.

Pytania 18–20 miały na celu zbadanie świadomości ankietowanych na temat możliwości obniżenia poziomu stresu w procesie dydaktycznym (związane z zajęciami, zachowaniami wykładowców oraz dotyczące samych respondentów).

W przedstawionych przez respondentów opiniach powtarzają się uwagi dotyczące konieczności dostosowania tempa pracy podczas zajęć do poziomu i możliwości całej grupy.

Istotne znaczenie ma dla ankietowanych również jasne określenie wymagań wykładowcy, przewidywalność egzekwowanych odpowiedzi, jak również różnorodność stosowanych materiałów dydaktycznych i form pracy. Ankietowani sądzą, iż poziom stresu może obniżyć dobra atmosfera podczas zajęć, na którą wpływ mają, ich zdaniem, m.in.: osobowość wykładowcy, jego kompetencje zawodowe, zaangażowanie, życzliwe podejście, opanowanie czy poczucie humoru. Wśród propozycji dotyczących samych studentów przeważa opinia, iż na obniżenie poziomu stresu znacznie wpływa opanowanie materiału i przygotowanie do zajęć. Pojawiają się również propozycje stosowania technik relaksacyjnych, właściwej organizacji pracy czy zachowania balansu pomiędzy nauką, pracą, rozrywką i wypoczynkiem.

Przeprowadzone analizy wskazują, że grupa badanych jest świadoma zarówno przyczyn stresu, jak również jego wpływu na proces uczenia się. Uzyskane wyniki i zrozumienie, w jaki sposób sytuacja międzynarodowa wpływa na uczących się, przyczyniają się do wskazania najbardziej newralgicznych obszarów wywołujących napięcie i ukazują ich związek z toczącą się wojną. Dzięki temu przeprowadzone badania mogą się przyczyniać do podjęcia stosownych działań, mających na celu zredukowanie odczuwanego przez studentów silnego napięcia.

Stres może działać jako pewien rodzaj mobilizacji i motywacji do nauki, co potwierdzają niektóre odpowiedzi ankietowanych. Wzrost poziomu odczuwanego stresu może skutkować zwiększonym wysiłkiem zmierzającym do osiągnięcia celów edukacyjnych. Niektórym osobom niewielki poziom stresu może pomóc

w lepszym skupieniu uwagi i zwiększeniu produktywności, jednakże nadmierny lub chroniczny stres może być szkodliwy dla procesu uczenia się. Wysoki poziom stresu może prowadzić także do zakłóceń koncentracji uwagi, trudności w przetwarzaniu informacji, problemów z zapamiętywaniem i zrozumieniem materiału oraz wpłynąć negatywnie na zdolność rozwiązywania problemów i kreatywność, dlatego warto temu zagadnieniu poświęcać w dydaktyce języka obcego szczególną uwagę.

Kluczową rolę nauczycieli akademickich w przypadku pracy ze studentami kierunku filologia rosyjska, dodatkowo obciążonymi czynnikami stresogennymi, związanymi z sytuacją geopolityczną, jest nie tylko nauczanie języka, ale także udzielanie wsparcia w przekraczaniu barier emocjonalnych i kulturowych. Umiejętności interpersonalne wykładowców, takie jak: budowanie przyjaznej atmosfery podczas zajęć, empatia, umiejętność wysłuchania potrzeb studentów oraz skutecznej komunikacji czy zdolność do inspirowania i motywowania do nauki, mogą sprzyjać obniżeniu odczuwanego przez studentów stresu oraz poprawić efektywność nauczania. Poprzez zastosowanie odpowiednich technik dydaktycznych, stwarzanie bezpiecznego środowiska do nauki i stosowanie metod redukcji stresu, nauczyciele mogą znacząco wspomóc uczących się w skutecznym przyswajaniu języka rosyjskiego. Techniki redukcji stresu mogą być bardzo różnorodne i zależne od indywidualnych preferencji uczących się i potrzeb w danej sytuacji. Spośród powszechnie znanych metod czy technik pracy, które mogą korzystnie wpływać na obniżenie poziomu stresu i jednocześnie mogą być zaadaptowane do procesu dydaktycznego i stosowane zarówno przez nauczycieli akademickich podczas zajęć, jak i studentów w pracy samodzielnej, warto wskazać m.in.:

- elementy muzykoterapii – słuchanie muzyki może działać relaksująco i terapeutycznie oraz wspomagać opanowywanie języka obcego
- prowadzenie dziennika – pisanie o swoich przemyśleniach i odczuciach może pomóc w uporządkowaniu myśli i zmniejszeniu poziomu stresu; w przypadku pisania w języku obcym dodatkowo rozwija to sprawność produktywną
- twórcze techniki pisarskie – tworzenie opowiadań, wierszy czy listów może być skutecznym narzędziem do wyrażania emocji, jak również rozwijania umiejętności językowych
- techniki wizualizacji – wyobrażanie sobie spokojnych, relaksujących obrazów lub scen pomaga się odprężyć, a opowiadanie na ten temat można wykorzystać jako ćwiczenie w mówieniu
- naukę przez kontakt ze sztuką (filmem, malarstwem, rzeźbą itd.) oraz kreatywne działania stwarzające także wiele możliwości w dydaktyce językowej
- ćwiczenia językowe zawierające elementy autosugestii

- pracę w zespołach / grupach – dającą poczucie wsparcia społecznego
- gry i zabawy językowe – poprzez zaangażowanie studentów i wzbudzenie pozytywnych emocji mogą także korzystnie wpływać na motywację do nauki języka obcego
- ewaluację i określanie celów – zachęcanie studentów do określenia swoich celów edukacyjnych, regularne monitorowanie postępów w ich osiąganiu może pomóc również w zwiększeniu poczucia własnej wartości
- stosowanie humoru (dowcipów, memów, żartów) – w celu obniżenia poziomu hormonów stresu i poprawy nastroju przy jednoczesnej nauce języka.

Zaleca się także korzystanie z literatury dotyczącej narzędzi radzenia sobie ze stresem (Juczyński, Ogińska-Bulik) i podejmowanie prób zaadaptowania ich także do edukacji językowej. Rozwój kompetencji wykładowców w tym zakresie, samodoskonalenie oraz refleksja nad własnym warsztatem dydaktycznym z pewnością przyczynią się do poprawy obecnej sytuacji.

Studenci jako osoby dorosłe, mające szeroki dostęp do informacji, reprezentują różne punkty widzenia i poglądy. Należy dbać o poszanowanie ich przekonań i pomagać im zrozumieć w szerszym kontekście historycznym zachodzące przemiany społeczne i skutki wojny. Otwartość, zrozumienie i właściwa postawa pedagogiczna mogą przyczynić się do pokonania obecnych trudności. Uczelnie wyższe coraz częściej włączają się w działania na rzecz walki z problemami psychicznymi, organizują pracę jednostek oferujących studentom wsparcie psychologiczne, przeprowadzają szkolenia i warsztaty na temat technik redukcji stresu, które w przypadku studentów filologii rosyjskiej mogą okazać się szczególnie potrzebne i pomocne. Warto zachęcać studentów do korzystania z tej oferty.

References

- Bieńkowska, Izabela, Anna Potyka, Anna Suchon. *Specyfika kształcenia osób dorosłych w przestrzeni akademickiej*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2021.
- Jak uczymy się, będąc w stresie*. Web. 05.04.2023. www.biomedical.pl/psychologia/jak-uczmy-sie-bedac-w-stresie-a7562.html.
- Juczyński, Zygfryd, Nina Ogińska-Bulik. *Narzędzia pomiaru stresu i radzenia sobie ze stresem*. Warszawa, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, 2012.
- Naukowcy zbadali psychologiczne reakcje mieszkańców różnych krajów na wybuch wojny na Ukrainie, a jej skutki będą jeszcze odczuwalne przez kolejne lata*. Web. 12.03.2023. www.naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C96662%2Cnaukowcy-zbadali-psychologiczne-reakcje-mieszkancow-roznych-krajow-na-wybuch.
- Półtorak, Ewa. „O lęku przed popełnieniem błędu i sposobach jego pokonywania na lekcjach drugiego/kolejnego języka obcego”. *Współczesna glottodydaktyka wobec zmian edukacyjnych*.

- Nowe wyzwania i innowacyjne rozwiązania*. Red. Danuta Gabryś-Barker, Ryszard Kalamarz. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2022, s. 191–203.
- Psycholog: wyższy poziom stresu u uczniów z powodu wojny na Ukrainie niż epidemii korona wirusa*. Web. 09.03.2023. www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1477723%2Cpsycholog-wyzszy-poziom-stresu-u-uczniow-z-powodu-wojny-na-ukrainie-niz.
- Shields, Grant S., Hunter L. Colton, Andrew P. Yonelinas. „Stress and memory encoding: What are the roles of the stress-encoding delay and stress relevance?”. *Learning & Memory*, 29, 2022, s. 48–54.
- Szczepaniak, Wiktor. *Wpływ pandemii na zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży*. Web. 16.06.2023. www.gov.pl/web/psse-gorzow-wielkopolski/wpływ-pandemii-na-zdrowie-psychiczne-dzieci-i-mlodziezy.
- Trinder, Magdalena, Małgorzata Dziedzic, Alicja Gałązka. „Resilience in the Face of the Ongoing War in Ukraine and Coping Strategies Adopted by Polish Students of Modern Languages in Higher Education”. *The New Educational Review*, 75, 2024, s. 67–77.
- Zdrowie psychiczne na polskich uczelniach*. Web. 08.04.2023. www.gov.pl/web/rpp/zdrowie-psychiczne-na-polskich-uczelniach---raport-rzecznika-praw-pacjenta.
- Žabin, Dmitrij. „Vliânie faktorov stressa na rečevuû deâtel'nost' studentov v usloviâh obučenîâ inostrannomu âzyku”. *Vestnik VGU. Seriâ: Lingvistikai mežkul'turnaâ komunikaciâ*, 2, 2012, s. 203–205.